

Tartalom

MÉCSSES A TE IGÉD

PÁNGYÁNSZKY ÁGNES / „Veled leszek...”	1
---------------------------------------	---

FIGYELŐ

BÖLCSKEY GUSZTÁV / A reformátori teológiai gondolkodás aktualitása a 21. században	2
KEVEHÁZI LÁSZLÓ / Egyházépítés egykor és ma	8
FINTA GERGELY / Az Evangélikus Hittudományi Egyetemen tervezett kántor szak bemutatása	12
KEVEHÁZI LÁSZLÓ / In memoriam Gáncs Aladár	13
SÁNTA ANIKÓ / Vizekre vetett kenyér	15
HARMATI BÉLA LÁSZLÓ / Máté az angyallal	16
Évfordulók 2006-ban	17

KITEKINTÉS

WELTLER REZSŐ / „Az Úristen nem kockázik”	18
HAFENSCHER KÁROLY (ID.) / Ötven évvel ezelőtt halt meg Thomas Mann	26

AZ IGEHIRDETŐ MŰHELYE

SMIDÉLIUSZ ANDRÁS / Vízkereszt ünnepe után 2. vasárnap	30
SZAKÁCS TAMÁS / Vízkereszt ünnepe után 3. vasárnap	33
FEHÉR KÁROLY / Vízkereszt ünnepe után 4. vasárnap	35
BALOGNÉ VINCZE KATALIN / Vízkereszt ünnepe után utolsó vasárnap	37

PÁNGYÁNSZKY ÁGNES

„Veled leszek...”

Józs 1,5b

„Nézz, Uram, reám, ha gondjaim nagyok.
Nézz, Uram, reám, ha könnyek közt vagyok.”

Uram, magunk mögött hagyunk újra egy évet. A nap-tári évforduló ünnepe kapcsán elkerülhetetlenül bukkan-nak fel közeli és távoli események emlékei. Bizony, a múlt ködébe vesztek az apró-cseprő események, és csak az iga-zán fontos dolgokra emlékszünk már. Az életünket formá-ló és meghatározó eseményekre, a veled való találkozá-sokra, a lélekemelő pillanatokra. Az idő és az emlékezés elvégezte a maga munkáját, csak a lényeg, a tanulság az, ami tovább dolgozik.

A múlt emlékei ezer szállal kötődnek hozzád. Köszön-jük, hogy te mindig ott voltál, amikor örömben és bánat-ban hozzád fordultunk. Szólt életünkben az ének, és vala-hányszor át kellett kelniünk a Jordán sodrán, soha nem hagytál bennünket egyedül, kérnünk sem kellett, jelenlé-ted gyógyított, megmentett és erőt adott.

Emlékszem, amikor ez az ének az én életemben is való-sággá, az én kérésemmé, az én csendes jajkiáltásommá vált. Amikor éreztem és láttam a pillanatot, hogy most kell nekem is átkelnem a Jordán sodrán, téged hívtalak. Uram, nem hagytál magamra, hanem megmutattad, hogy te a rosszat is jóra, sőt örömré tudod változtatni. Örök tervedben az én éle-tem, az én megváltásom is szerepel. Ezt a bejárt utat most már semmivel nem cserélném fel. Tudom, hogy a gondok-ban, a könnyekben, a Jordán sodrán való átkelésben is megmentőnk, megszabadítónk, reményt adó Urunk vagy.

Azóta tudom, hogy nekem és még nagyon sokunknak kell átkelnünk a Jordán sodrán. A múlt rólad tesz tanúbizonyosságot. Jelenlétedről, segítségéről, velünk járó szere-tetéről. Hozzád fohászokodó szavunk bekapcsolódik a halkán, de szívből jövő énekbe: „Ha át kell kelniem a Jor-dán sodrán, téged hívlak én, nézz, Uram, reám!”

Kérésre, könyörgésemre köszönöm, Uram, a választ, amit tőled kaptam: *Veled leszek, ahogy Mózes-sel is veled voltam.*

„Nézz, Uram, reám, ha az út is ködbe vész.

Nézz, Uram, reám, ha félelem emészt.”

Uram, sokszor a jövő még félelmetesebb, mint a múlt

vagy a jelen. Ismered esendőségünket, láttad kicsinyhitű-ségünket, nem lehet rejtve előtted szívünk semmilyen szándéka. Vajon mi vár ránk az előttünk álló új évben? Mit kezdünk magunkkal, ha már most ködbe vész előt-tünk az út, és a jövőtől való félelem átjárja a szívünket?

Hálát adunk neked, hogy ezt a már régóta hangzó ígé-retedet most újra hallhatjuk: *Veled leszek, ahogy Mózes-sel is veled voltam.* Üzeneted és szavad frissességéből, aktuali-tásából semmit sem veszített. A Jordán partján megrekedt reménységünket élesztetted most újra szavaddal. Az életünk-ből olyan nagyon hiányzó bátorsággal és erővel töltöd el a lelkünket. A szolgálatunkba, az életünkbe való keserves beletörődés helyett jövőképet adsz elénk, hogy tervez-zünk, reménykedjünk, örülni tudjunk. Mindig nagy ered-ményeket várunk, de ha számolunk jelenléteddel, akkor a kevésnek, a kicsinynek, a rászorulónak, a feléd forduló-nak is örülni tudunk.

Uram, biztató szavad indít el bennünket most az úton. Eddig is megtartottál, megváltottál, tékozló szeretetteddel elhalmoztál. Légy jelen az életünkben, légy jelen a szolgál-atunkban. Nekem is biztosan sokszor kell még megáll-nom a Jordán partjainál, és elkerülhetetlen lesz az átkelés. Biztosan sokakkal fogok találkozni még az úton, akik hozzám hasonló helyzetben lesznek, és segítség nélkül nem tudják megtenni az utat. De te maradj velünk, hogy megújult reménységgel érkezzünk el a folyóhoz, aminek a partján nélküled nem tudnánk majd átkelni.

A múlt minden bizonyossága mellett is kérünk, hogy a jövőben is maradj velünk. Tudjuk, hogy a jövő nem csu-pán egy év. A múlt évei számolhatóak, de a jövő ideje min-dig a te kezdedben van. Vigyél bennünket örök országod fe-lé. Adj nekünk békés, reménnyel teli életet.

Hozzád fohászokodó szavunk bekapcsolódik a halkán, de szívből jövő énekbe: „Ha át kell kelniem a Jordán sod-rán, téged hívlak én, nézz, Uram, reám!”

Köszönjük, Urunk, a választ, a biztatást, az ígéretet, amire a jövőben is biztosan számíthatunk: *Veled leszek, ahogy Mózes-sel is veled voltam. Nem maradok el tőled, nem hagylak el.*

BÖLCSKEI GUSZTÁV

A reformátori teológiai gondolkodás aktualitása a 21. században*

APOLÓGIA, AVAGY MENTSÉGEMRE SZÓLJON

Ha a *gubernatio* egyházi elefantiázissá válik, elvesz annak reformátori jellege. A személyes megtiszteltetés mellett hálás vagyok azért a „kizökkentésért”, amit a tiszteletbeli doktori cím adományozása jelent számomra. Hiszen a székfoglaló előadás elkészítése szükségszerűen ösztönzött arra, hogy azzal foglalkozzam, amire az elmúlt esztendőben igen kevés időm jutott, nevezetesen teológiai gondolkodással és elmélyüléssel. (A „kizökkentés” egyébként genuin teológiai fogalom. *Friedrich Schleiermacher*, a modern protestáns teológia atyja így nevezte az istentiszteletet [Unterbrechung].)

A *fragmentatio* veszedelme mindig kísérti az egyházkormányzat szolgálatát végző embert, ezért kell néha a felületi kezelések világában (egyházi világában is!) a teológiai mélység dimenzióját látni és láttatni. (Köztudott, hogy a mélység kategóriáját a 20. század egyik meghatározó protestáns teológusa, *Paul Tillich* idézi újra emlékezetünkbe.)

Tudatában vagyok annak, hogy ez a székfoglaló értekezés nem lesz katedrálishoz hasonló teológiai építmény (ebben az esetben talán csak a befejezetlenség lehet a *tertium comparationis*). De igyekszem a reformátori teológiai gondolkodásmód néhány olyan részletére rávilágítani, amely, úgy vélem, szemernyit sem veszített érvényéből, s ma is segíti az egyházban az evangélium napvilágra jövetelét (ezt a kifejezést használták szívesen a reformátorok annak az eseménynek a megjelölésére, amit mi reformációnak szoktunk nevezni).

Az apológia végül is nem csupán a bizonyítvány magyarázása, hanem véleményem szerint ma is legitim teológiai műfaj. Teológiai hallgató koromban divatjamúlt, használhatatlan kategóriaként létezett csupán, mint ami nem illik a modern teológia eszköztárába. Pedig ha jól belegondolunk, valóban ez volt a keresztyénség történetében az egyik legelső teológiai műfaj, hiszen az apologéták egzisztenciális bátorsággal és intellektuális nyíltsággal

* Elhangzott az Evangélikus Hittudományi Egyetemen tiszteletbeli doktori székfoglaló előadásként.

szembesítették a keresztyén üzenetet koruk kontextusában a legkülönbébb filozófiai és ideológiai áramlatokkal. A hit igazságának védelmezése és az érte vállalt kiállás vagy éppenséggel vita ma sem nélkülözhető. Erre is érvényes *Török István* megszívleendő megjegyzése: „Nem az a baj, hogy vitatkozunk, hanem az, ahogy tesszük.”

ARGUMENTATIO, AVAGY A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA

Meg vagyok győződve arról, hogy a reformátori teológiai gondolkodásmód hatalmas kincseshánya ma is. Hűségesek azonban nem akkor vagyunk hozzá, ha imitáljuk. A keresztyén élet és gondolkodás csupán egyetlen *imitatiót* ismerhet. Az *imitatio Christi* nem helyettesíthető az *imitatio Lutheri, Calvini* etc. formulájával és gyakorlatával. Az aktualitás pedig semmiképpen sem jelentheti az egyre rövidebb távú korszellemmel való kokettálást. Az aktualitás a mai tömegtájékoztató globálisan gyarmatosító hatalmának alapvető követelése. (Weöres Sándor hasonlata a húslevesről – a tegnapi maradék már csak kosz.) A teológiai gondolkodásnak az ilyesfajta aktualitásigényt sem elfogadnia nem szabad, sem arra törekednie. A teológiának olyan lélekjelentétre van szüksége, amely végső soron a Szentlélek ajándéka. Ez adhatja csak az igazi aktualitást. Hogy e tekintetben sincs igazán új a nap alatt, ahhoz elég legyen csak *Kierkegaard* szellemes figyelmeztetésére utalnunk: „Aki a korszellemmel házasodik, hamar megözvegyül.”

IN PRINCIPIO EST VERBUM, AVAGY A REFORMÁTORI TEOLÓGIAI GONDOLKODÁS ALAPSZÖVETE

A klasszikus görög nyelvben a *theologia* az istenség és az isteni dolgok kutatását jelentette általánosságban. Az Újszövetség nem használja ezt a kifejezést. Helyette a hit ismeretét, a keresztyén gondolkodás, beszéd, cselekvés, élet dolgaiban való eligazodást a *kharizma* szóval jelöli, amelynek megjelenési formái a bölcsesség igéje, az ismeret igéje,

a lelkek megkülönböztetése. Azt mondhatjuk, hogy kezdetől fogva nyomon követhető a keresztyén teológiai gondolkodás kritikai jellege. Ez a kritika elsősorban önvizsgálatot jelent, azaz azt figyel, mennyiben felel meg a keresztyén gyülekezet élete Isten eljövendő uralmának. De kritikusan vizsgálja a tradíciót, az intézmények rendszerét, a vallásos és ideológiai jelenségeket, valamint azokat a szubjektív elemeket is, mint például a lélek, az értelem stb., amelyek végső abszolútummá szeretnének válni. Mindez azt jelenti, hogy mindig mozgásban kell lennie, készen kell állnia a továbbindulásra. Teológiai sajátossága az a belső érintettség, amelynek a neve hit, követés. (*Credo ut intelligam.*) A hit a teológiai gondolkodás *conditio sine qua non*ja, amely soha nem lezárt adottság. Ennek a hitnek a primátusa nélkülözhetetlen és elengedhetetlen. Ahogy Luther mondja: „Fides est in intellectu... Fides dictat et dirigit intellectum... Est igitur fides doctrina seu notitia... Fides habet obiectum veritatem... Fides igitur est Dialectica, quae concipit ideam omnium credendorum” (Gal 5,5-höz írt magyarázat).

De mit jelent ez esetben az *intelligere*? Az ismeret nem önmagáért van. Szükség van rá, mert nélküle a hit csak alaktalan, felelősséget nem hordozó és nem vállaló *fides informis* (és *infirmis*) marad. Az értelem megfeszítésére azért van szükség, hogy szembesülni tudjon Isten eljövendő uralmának valóságával. Ez tartja kordában, s ez nem engedi a tetszőlegesség, a minden megengedett (*anything goes*) tartományába. Minden funkciójában csupán magyarázat, azaz a szó eredeti értelmében *ex-egézis*, kivezetés. Halljuk újra ezen a ponton *Luthert*, aki nagyon egyértelműen és valószínűleg fogalmaz: „Origo omnis tentationis, de verbo sine verbo cogitare!”

ILLUSTRATIONES, AVAGY CSAK A KLASSZIKUS IGAZÁN AKTUÁLIS

Kálvin teológiai munkássága két részre osztható. Az egyik a nagy terjedelmű írásmagyarázat-sorozat, kommentárok az Ó- és Újszövetség könyveihez, a másik a dogmatikai főmű, az *Institutio*. (*Kálvin* saját kifejezésével: *in Scripturae expositione* és *in Dogmatibus*.) A két műfaj olyan szorosan kapcsolódik egymáshoz, hogy megfigyelhető, milyen nagymértékben bővíti, változtatja a dogmatikai művet az írásmagyarázat útján nyert felismerések sorozata. Ennek köszönhető, hogy az 1536-os első kiadáshoz képest az 1559-es végső forma szinte teljesen átalakul. Ebből következik az a máig érvényes tény, hogy a reformátori gondolkodás nem volt és ma sem lehet más, mint – *Karl Barth* kifejezésével élve – a bibliai gondolkodási forma érvényesítése az evangélium summájában, a dogmatikában. Azt hiszem, ma sem haszontalan emlékeztetni erre az összefüggésre, hiszen a modern és posztmodern teológiai gondolkodást is állandóan kísérti az, amit *Kálvin* *nugatoria philosophiának*, „fecsegő világi bölcselkedés”-nek és *speculatores, quibus nihil placet nis novum*nak („ama hiú szemlélők, kiknek csak az új

tetszik”) nevezett. Ugyanakkor hatalmas tévedés lenne azt gondolni, hogy *Kálvin* azokat a saját korában, majd a későbbiekben fellépő fundamentalistákat igazolja, akik a Bibliát egyszerűen *dicta probantiának*, bizonyító helyek gyűjteményének tekintik. Nem az a cél, hogy az írásmagyarázat „a Szentírás szövegéből legyen összetoldozva”. Ez csak bizonytalanságot és az önálló gondolkodás hiányát jelezné, márpedig *Kálvin* maga mondja: „Non ignorantia, sed in cognitione sita est fides” (Inst III.2.2). Ez az ismeret pedig nem elmélet, hanem az Isten akarata szerinti élet gyakorlata a belé vetett bizalom alapján. Innen érthető az *Institutio* gyakran idézett mondata: „Omnis recta Dei cognitio ab oboedientia nascitur” (Inst I.6.2). Ezért a teológia gyakorlati tudomány, amelynek hármasság célja van: *aedificatio, fructus, utilitas*. Építi a gyülekezetet, gyümölcsöt terem a hívők életében és hasznos a hit igazságának védelmére. *Kálvin* írásmagyarázati módszerét találóan nevezi *sola Scriptura civitate interpretatának* *Heiko Oberman*, a reformátori életművek kiváló ismerője. A kifejezés magában rejteti annak a dilemmának a megoldását, amit a norma és a situáció egymáshoz való viszonyulásának nem kis fejtörést jelentő problémája okoz. Az írásmagyarázat soha nem steril, a valóságtól elkülönülő térben történik, hanem a konkrét valóságra tekintettel. Ebben éppúgy benne van a Genfben befogadott menekültek sorsával való törődés, mint a társadalmi és gazdasági, valamint politikai élet számos jelenségének figyelembevétele. Hogy ez a tradíció mennyire élő lehet mai is, arra nézve hadd utaljak *Révész Imre* „Igehirdetés és politika” című tanulmányára, amely egyrészt megdöbbentő egyszerűséggel vezeti le a politikai igehirdetés felelősségének kérdését egy bibliai fejezet (ApCsel 27) alapján, s szembesít bennünket ma is azzal a ténnyel, hogy a *civitas*hoz való keresztyén viszonyulás alapelemeit nem kell sem rendszerváltozások, sem négyévenkénti választások apropóján revideálni. (A szóban forgó tanulmány ma is olvasható a www.reformatus.hu weboldalon).

Mai szóhasználattal élve az *Institutio* nem más, mint a felnőtt katekézis kézikönyve. Ha valaki veszi magának a fáradságot, és elkezd olvasni, rá fog jönni arra, hogy ez nem szakteológusoknak szóló mű. Összehasonlítva a középkori skolasztika csúcsteljesítményeivel, például *Aquínói Tamás Summájával*, nemcsak a terjedelembeli különbség a szembeötlő, hanem a „célközönség” is. *Kálvin* a gyülekezet tagjait tartja szem előtt, őket akarja az előbb körülírt ismeretre elvezetni. Öntudatos és „nagykorú” keresztyéneket akar nevelni. Olyan igény ez, amely ma is nekünk szegeződik egy olyan világban, amelynek „képimádata” és információzuhataga elsorvasztja az önálló gondolkodásra, elmélyülésre, véleményformálásra való készséget és képességet. A reformátori teológia korszakos feladata ma és az elkövetkező évtizedekben, hogy egyfajta elementarizációval a protestáns gondolkodás- és döntéskultúra alapjait újra megerősítse. Véleményem szerint ez lehet a sokat emlegetett és hiányolt erőteljesebb és egységesebb protestáns hang a ma és a holnap Európájában.

Az alábbiakban az Institutio két olyan rövid fejezetére szeretnék utalni, amelyekről úgy gondolom, alkalmasak arra, hogy előítéleteket és fenntartásokat is oldjanak Kálvin személyével és gondolkodásmódjával kapcsolatosan. (A keresztyén szabadságról, III.19.; Mimódon kell élnünk a jelen étellel és ennek segédeszközeivel, III.10.)

„...mihelyt csak valamelyes említés történik is a keresztyén szabadságról, rögtön vagy a szenvedélyek jönnek forrongásba, vagy balgatag indulatok támadnak fel...” – ezzel a realista bevezetéssel kezdi mondanivalóját. Első pillantásra mehökkentő kifejezéssel írja körül a keresztyén szabadság lényegét: vidám engedelmesség – „alacri promptitudine in oboedientia” – (Inst. III.19.5); (*alacri* = frissesség, élénkség, öröm, vidámság, serénység, fürge-ség). Hogyan lehet vidáman engedelmeskedni? A válasz: „...a lelkiismeret ne mintegy a törvény kényszerítő szükségé miatt engedelmeskedjék... Mivel ugyanis állandó rettegésben van, amíg csak a törvény uralma alatt áll, az Isten iránt való vidám engedelmességre csak akkor lesz hajlandó, ha előbb ilyen szabadsággal ajándékozott meg.” „Hogy fogjon hát akkor az a szerencsétlen lélek jó kedvvel a munkához, amikor tudja, hogy ezért csak átokban részesülhet?” A szolgák és a fiak közti különbséget hozza fel példának Kálvin, s így biztat: „...teljes bizalommal legyünk az iránt, hogy a legkegyesebb atya szívesen fogja venni a mi szolgálatainkat, bármily kicsinyek és bármily gyarlók és tökéletlenek legyenek is azok.” A vidám engedelmességet az ajándékba kapott szabadság tudata teszi lehetővé. Így igaz, hogy „omnis recta cognitio ab oboedientia nascitur”!

Feltűnő, hogy a legnagyobb figyelmet az ún. közömbös dolgokban való keresztyén szabadságnak szenteli. Miért? Mert „...ennek a szabadságnak az ismerete is szerfelett szükséges ránk nézve, mert e nélkül lelkiismeretünknek semmi nyugalma nem lesz, s a babonának sohasem lesz vége.”

A szabadsággal való élés kulcsszava a mértéktartás, amely mindkét irányban érvényes. Kálvin nem igazolja sem az aggodalmaskodó önsanyargatást, sem a mértéketlen tobzódást. Halljunk csak egy talán nem tipikusan kálvininak vélt idézetet: „Sokan manapság balgáknak tartanak bennünket, mivel vitát indítunk a húsneműek szabad evéséről, az ünnepeknek szabad megüleséről, a ruházat szabad használatáról s más effélékről, amik szerintük nem egyebek, mint merő ostobaságok. Pedig hát sokkal nagyobb fontosságú dolgok ezek, mint ahogy azt általában hiszik. Mert ha a lelkiismeret egyszer ilyen törbe esett, hosszú és kacskaringós útvesztőbe téved, amiből aztán nem könnyű dolog meglelni a kivezető utat. Ha valaki elkezd azon tűnődni, hogy szabad-e neki lenből való kendőt, ruhát, zsebkendőt vagy törülközőt használni, utóbb a kender használhatóságát is kétségesnek találja, és végül még a kócon is gondolkozóba esik. Az ilyen ugyanis azon tűnődik, vajon nem étkezhetnék-e kendők nélkül és nem nélkülözhetnék-e a zsebkendőt. Ha valaki a kissé ízletesebb étel

meg nem engedett dolognak tartja, az végre a mindennapi kenyeret és a közönséges ételeket sem eszi meg nyugodtan az Úr előtt, amennyiben eszébe jut az, hogy még egyszerűbb eledellekkel is fenntarthatja testét. Ha bizonytalanságban van afelől, hogy szabad-e jó bort innia, végül még a rossz bort sem fogja nyugodt lelkiismerettel meginni, s utoljára még jobb és tisztább vízhez se mer nyúlni. És végre annyira jut az ilyen ember, hogy bűnnek tartja még azt is, ha – amint mondják – az útjában fekvő gerendára lép. Mert nem valami könnyű dologról van itt szó, hanem akórül forog a harc, vajon az Isten, akinek akaratát minden gondolatunkban és cselekedetünkben szem előtt kell tartani, akarja-e, hogy mi ezt vagy azt használjuk. Ennélfogva némelyeket szükségképpen zavaros örvénybe taszít a kétségbeesés, mások pedig Istennel nem törődve és tiszteletét megvetve saját romlásukkal nyitnak maguknak utat, amelyen azonban biztosan nem járhatnak. Mert mindazok, akik ilyen bizonytalanságba merültek, bárhová forduljanak is, mindenütt olyasmit látnak, ami sérti a lelkiismeretét.” Idézzünk még egy hasonló gondolatot: „Ha tehát meg-gondoljuk, hogy minő célra teremtette Isten a táplálékokat, azt találjuk, hogy nemcsak szükségünkről, hanem gyönyörűségünkről és vidámságunkról is akart gondoskodni. Így a ruházatban a szükségesen kívül célja volt még a díszesség és az illendőség is; a fűvekben, fákban és gyümölcsökben a különböző használaton kívül célja volt neki a szép szín és a kellemes illat. Ha ez nem volna igaz, akkor nem sorolná fel a próféta Isten jótéteményei között azt, hogy »borral megvidámítja az embernek szívét és orcáját megfényesíti olajjal« (Zsolt 104,15). S az ő jóságának kedveltté tétele céljából nem emlegetné a Szentírás lépten-nyomon azt, hogy az ilyenfajta dolgokat mind ő adta az embereknek. Maguk ezek a természeti adományok is eléggé megmutatják, hogy mily célra és mennyiben szabad azokat használni. Hiszen oly nagy szépséggel ruházta fel az Úr a virágokat, hogy az önként szemünkbe ötlük; és oly kellemes illatot adott nekik, hogy az észrevétlenül is belopódzik szaglászunkba, vajon hát bűn az, ha szemeink a virágok szépségében s szaglászunk azok illatában gyönyörűséget talál? Aztán nem különítette-e el a színeket úgy, hogy egyik virág kedvesebb legyen a másiknál? S vajon az aranynak és ezüstnek, az elefántcsontnak és márványnak nem adott-e olyan szépséget, mely ezeket más érceknél és köveknél értékesebbé teszi? Továbbá a használatra szükségeseken kívül nem adott-e nekünk sok kellemetes dolgot?”

„Embertelen bölcselkedésnek” (*inhumana philosophia*) nevezi Kálvin azt a nézetet, amely a teremtett dolgok közül csak annak a használatát engedi meg, ami nélkülözhetetlenül szükséges, mert az megfosztja az embert „Isten jótékonyágának megengedett élvezetétől”, s csak úgy volna megtartható, „ha az embert minden érzékétől megfosztva, érzéketlen tuskóvá változtatná”. Az *inhumana philosophiával* szemben azonban ott van a másik véglet is, amely éppúgy kerülendő: „De hol van a hálaadás, ha az evésbe és ivásba annyira belemerül az ember, hogy vagy

elbódul, vagy pedig hasznavehetetlenné lesz a jámborság és az emberi hivatás kötelességeire?” Nem más ez, mint a *consumo ergo sum* mai sugallatának józan kordában tartása. Kálvin végkövetkeztetése: a keresztyén ember feladata, hogy elkerülje a két végletet, azaz hogy „a segédeszközökből akadályokat ne csináljanak”. A kétfrontos harcban egyik oldalon állnak a hitben erőtlének, akiket nem szabad megbotránkoztatni. Ők a gyengébb testvérek, akiknek megbotránkoztatására nem kell fitogtatni keresztyén szabadságunkat. Ugyanakkor az is fontos, hogy néha emberek előtt is tudjuk kimutatni a szabadságunkat. „Ezt is elismerem, de a legnagyobb elővigyázattal meg kell tartanunk ebben a mértéket, hogy a gyengékről való gondoskodást, akiket pedig az Úr annyira a figyelmünkbe ajánlott, el ne vessük magunktól.” A hitben erőtlentől megkülönbözteti Kálvin a „farizeusokat”, akik a szabadságot nem állítják a felebarát szolgálatába. Pedig „az istenfélő embernek... kötelessége meggondolni, hogy a külső dolgokban azért adatott neki ez a szabad hatalom, hogy így készségesebben teljesítse a szeretet kötelességét.” Vannak azonban helyzetek, amikor „...azokat a dolgokat, amiket meg kell tennünk, semmiféle botránkozástól való félelem miatt sem szabad elhagynunk”. Kálvin nem híve a hebehurgia, meggondolatlan akcióknak: „Nem helyeselhető azoknak szertelensége, akik mindent csak nagy zajjal végeznek, és inkább keresztültörnek mindenben, mintsem az akadályokat lassan elhárítanák.” Ez azonban nem jelenthet cselekvésképtelenséget, a problémák állandó emlegetését. Ismeretes, hogy *Bonhoeffer* szerint az ördögtől származik a jó tanács: „Maradj a problémánál, és mentes leszel a megoldástól!” Az emberi intézmények is a közömbös dolgok kategóriájába tartoznak Kálvin szerint, s ezért megváltoztathatók. Nem egyszerű ez a változtatás, hiszen „...mihelyt az emberi intézmények megszüntetéséről van szó, részint a lázongók, részint pedig a rágalmozók azonnal iszonyú zajt csapnak, mintha egyszerre az egész emberi engedelmisség megsemmisítenék és felforgatnák.”

ILLUSTRATIO TIGURIENSIS, AVAGY AZ ISTENI ÉS AZ EMBERI IGAZSÁGOSSÁG – HULDRYCH ZWINGLI

A reformátorok közül *Zwingli* életművét és teológiai munkásságát talán *Arthur Rich* zürichi szociáletikus dolgozta fel legalaposabban. Zwingliről vallott felfogása saját teológiai életművét is jellemzi: „Zwingli számára az univerzális megigazításhit lehetővé tette, hogy korának társadalmi és politikai kérdéseire közvetlenül utat találjon. Célja az volt, hogy Isten igéjének hatóerejével közvetlen változásokat idézzon elő az állam politikájában és a társadalom szociális rendjében.” Az isteni és emberi igazságosság kategóriájának megkülönböztetését és egymásra vonatkoztatását Rich a maga gondolkodásában következetesen érvényesíti, ez adja politikai teológiájának s egész gondolkodásának valóságosságát.

Rich két olyan általánosan elterjedt nézetet tesz a vizsgálat tárgyává, amelyek messzemenően meghatározták a Zwingliről kialakult képet. Az egyik szerint Zwingli inkább humanista volt, mint reformátor, s tulajdonképpen megmaradt *Erasmus* rajongójának, kritikátlanul átvéve Erasmus humanista gondolkodását. A másik vélemény szerint Zwingli – ha egyáltalán teológusnak nevezhető – minden teológiai gondolatát Luthertől vette át, nincsen benne semmi eredetiség. Az elsővel kapcsolatban Rich kimutatja, hogy Zwingli gondolkodásának középpontjában valóban egy olyan kifejezés áll, amely kimutathatóan Erasmustól ered. Ez a *christianismus renascens*, azaz az újjászülető, megújuló keresztyénség gondolata. Ha azt kérdezzük, hogyan újul meg a keresztyénség, erre még mindig egyformán hangzik a válasz Erasmusnál is, Zwinglinél is: a keresztyénség megújulása azt jelenti, hogy újra érvényre jut az egyházban és a világban Krisztus és az evangélium. De ha tovább kérdezzük: Milyen Krisztus? Milyen evangélium? – akkor már gyökeresen különböznek a válaszok. Erasmus esetében ugyanis egyértelműen a humanista műveltséghez foglalt Krisztusról és a humanista módon felfogott evangéliumról van szó! A humanitás Erasmus számára nem egyszerűen antropológiai adottság, hanem az emberhez méltó magatartás, amelynek jellemzője a kölcsönös jóakarata (*mutua benevolentia*). Erre szolgáló nevelőeszköz az evangélium. Erasmus számára tehát Krisztus mint etikai személyiség, etikai példakép fontos, az evangélium pedig nem egyéb, mint Krisztus etikai tanítása. Ha ez teljes mértékben érvényesül a nevelésben, az egyház és a világ életében, akkor éri el célját a *christianismus renascens*.

Az erasmusi gondolkodás joggal nevezhető krisztocentrikusnak, s ez a krisztocentrizmus nagyon nagy hatással van Zwingli gondolkodására. Azonban itt is a felszín mögé kell tekinteni. Erasmus számára a *sola Christus* azt jelenti: *sola doctrina Christi*. Igaz, hogy Krisztus *unicus humanae salutis auctor*, de nem mint az Isten és ember közötti engesztelés szerzője, hanem mint a *caelo profectus doctor*. A humanista fejedelem teológiai műveiben gyakran találjuk a *sola via Christi* kifejezést is, de sohasem a *sola misericordia Christi* vagy a *sola gratia Dei* kifejezéseket – hangsúlyozza Rich. Az evangélium foglalatosa a Hegyi beszéd a szeretet parancsával együtt. Mindkettő mindenkire érvényes és kötelező. Erasmus is jól tudja, hogy a Hegyi beszéd követelményeinek az ember nem tud megfelelni. Ezért úgy tartja, hogy Krisztus és az ő tanítása az archetípus, ehhez kell viszonyítani az emberi törvényeket, anélkül, hogy ezeknek az emberi törvényeknek el kellene érniük az isteni törvény szintjét. Rich rámutat, hogy itt kell keresni Zwingli későbbi tanának, az isteni és az emberi igazságosság egymáshoz való kapcsolatáról szóló tannak a dogmatörténeti gyökereit.

Erasmus krisztocentrizmusa alapjában véve racionális és antropocentrikus alapra épül, etikai-intellektuális jellegű marad. Egész gondolkodásának ugyanis a *liberum arbitri-*

um, az ember szabad akaratának hangsúlyozása marad az alapja. Ez a krisztocentrizmus tehát csupán normatív etikai jellegű, de nem egzisztenciális-szótériológiai. A humanista műveltségismény nem tud befogadni mást. Ez a műveltségismény olyan nagy hatással van Zwinglire, hogy teológiai gondolkodását kezdetben valóban szinte teljes mértékben Erasmus határozza meg. Ennek az optimista humanista eszménynek a számára a *sola scriptura* és a *solus Christus* mint formai és tartalmi princípium csak kiegészítő funkciójú, mert az emberből kiindulva ragaszkodik a szabad akarat alapvető jelentőségéhez. Zwingli reformátorrá válásában ezért Luther valóban döntő szerepet játszik.

Zwingli nem tekinti mesterének, tanítójának Luthert. Ez nem jelenti azt, hogy ne becsülte volna, de inkább úgy tekintett rá, mint a reformáció hőisére, s nem úgy, mint a reformáció egyedüli és kizárólagos szellemi atyjára. Rich a források alapos elemzése után mondja ki e kérdésben véleményét: „A svájci reformátor nem a wittenbergi doktor tanítványa, s ennek tanai egyáltalán nem hatottak döntően Zwingli teológiai fejlődésére.” Erasmus és Luther között az volt a különbség, hogy Zwingli Lutherben azt látta meg, aki a legnagyobbat cselekedte meg, mert másként nem tehetett. Erasmus ezzel szemben a szabad akarat hőse, aki mindig tudott „másként” is cselekedni, s ezért nem hajtotta végre a legnagyobbat. Nála minden csak gondolat maradt, filozófia és megvalósíthatatlan program. Valószínű, hogy a Lutherrel való szellemi foglalkozás döbbenetere rá Zwinglit arra, hogy Erasmus programja a reformáció számára elégtelen, kevés. Luther törésvonalat jelöl ki Zwingli számára, ahol világossá válik, hogy Erasmuson túl kell lépnie. Nem Luther tanítása hatott tehát Zwinglire, hanem a *Luther-esemény* váltott ki benne őszerejű hatást.

Összefoglalva azt állapítja meg Rich, hogy Erasmus és Zwingli gondolkodásában a kapcsolópont, a *christianismus renascens* egyben a döntő különbséget is felmutatja. Mindkét esetben szintézisről van ugyan szó, de ellenkező előjelű szintézisről. Erasmus számára a keresztyénség és a humanizmus szintézise úgy jön létre, hogy a humanizmus magába olvasztja a keresztyénséget, az evangélium eszköz az eredeti *humanitas* megtalálásában és kifejlesztésében. A reformátor Zwingli azonban éppen ellenkezőleg gondolkodik. Ő nem köti Krisztus ügyét a kultúra és a tudományok reneszánszának ügyéhez, nem a törvényhez kapcsolja az evangéliumot, nem az etikához a hitet, hanem éppen fordítva: a kultúra kerül be Isten igéjének a hatósugarába, a törvény támaszkodik az evangéliumra, az etika a hitre, s az ember egész egzisztenciája az Isten szabad és szuverén kegyelmére. Erasmust és Zwinglit összeköti az univerzalista látásmód, de élesen elválasztja az a reformatori felismerés, hogy ennek egyetlen és kizárólagos alapja Isten igéjének hatalma.

Ez az univerzalista látásmód különbözteti meg Zwinglit Luthertől. S ez a különbség nem periférikus természetű, hanem a két nagy reformátor alapkérdésének különbözőségéből ered. Luther ismert alapkérdése (hogyan nyerem el

a kegyelmes Istent?) elsősorban az Isten-ember kapcsolat új értelmezésére irányult. A Lutherhez hasonlóan nagy személyes lelki krízisen átment Zwingli alapkérdése így hangzott: Hogyan juthat győzelemre a keresztyénség megújulása egy olyan világban, amely démoni ellenségként támad ellene? A válasz ugyanott van az ő számára is, mint Luther számára. Zwingli szerint azonban Isten bűnösöket megigazító kegyelme nem csupán az ember bensejében hoz változást, hanem ugyanez a megigazító kegyelem „teszi rendbe” a világ dolgát is. Az egyén megigazítása és a világ megigazítása Zwingli teológiájában egymástól elválaszthatatlan marad, mint két koncentrikus kör. Ezért van az, hogy a svájci reformátor – ennek az univerzális megigazításhitnek a következtében – közvetlen kapcsolatot tudott teremteni teológiai gondolkodása és kora politikai és szociális kérdései között, amire Luther teológiája alapján csak indirekt módon volt lehetőség. Zwingli sajátos helye úgy határozható meg Erasmushoz és Lutherhez fűződő kapcsolatában, hogy reformatori fejlődése kezdetétől az erasmusi evangéliumértelmezés univerzalizmusát akarta megvalósítani az Erasmusszal szemben álló reformáció talaján.

Zwingli eredetisége különösképpen azért ragadta meg Richet, mert benne látja a reformatori szociáletika megteremtőjét. Véleménye szerint Zwingli – Luthertől és a szélsőséges „rajongó” radikálisoktól eltérően – arra a szociáletikai felelősségre mutat rá és ad példát, amelynek radikalitása komolyabb és hatásosabb, használhatóbb, mint a „radikálisok” radikalizmusa. Milyen úton jut erre a végkövetkeztetésre?

Rich szerint Zwingli politikai érdeklődésének gyökere nem politikus természetében rejlik, hanem abban a teológiai meggyőződésében, hogy Isten igéje olyan eleven és hatalmas (*so lebendig so krefftig*), hogy ennek a hatásnak tükröződnie kell a külső viszonyokban is. Isten országa ugyanis nem csupán belső hatalom, hanem külső is. Bár Zwingli is világosan látja, hogy a jelen körülmények között nem Isten abszolút, végső akarata valósul meg a világban, de vallja: Isten országa eljövendő igazságának köze van a világ külső körülményeihez, azaz az állam, a társadalom, a politika dolgaihoz. Isten országának hatalma már most beleszól a világ életébe, s azt megváltoztatja. Ez a meggyőződése tette lehetetlenné számára, hogy azonosuljon Luther felfogásával.

Isten igazságosságáról Zwingli hasonlóan vélekedik, mint Luther, azonban a törvénytől való szabadság értelmezésében újra eltérő álláspontot képvisel. Míg Luther számára a keresztyén ember szabaddá vált Isten törvényének követelésétől, addig Zwingli azt vallja, hogy „a törvénytől abban az értelemben nem vagyunk szabadok, hogy azt, amit a törvény követel, ne lenne szükséges megtennünk; mert a törvény Isten változhatatlan akarata (...), abban az értelemben vagyunk tőle szabadok, hogy aki szeret, mindent önként tesz, még a legnehezebbet is”. Zwingli tehát egyértelműen kiáll a *tertius usus legis* érvénye mellett. Az abszolút isteni igazságosság követelése az

emberrel szemben a szeretet parancsa. Ahogyan Isten igazsága a szeretet igazsága, úgy kell az embereknek, pontosabban a keresztyéneknek is e szerint a követelés szerint élni. Ha viszont a mérce, amelyen mindent le kell mérni, Isten igazságossága, akkor nyilvánvaló, hogy ez a mérce radikális társadalomkritikához vezet. Ennek alapján kérdőjelezi meg Zwingli az olyan alapvető társadalmi intézmények jogosságát, mint például a tized vagy a magántulajdon korabeli értelmezése. Másfelől azonban Zwingli gondolatmenete eltér az ún. „radikálisok” felfogásától, mert – bár hasonló alapállásból – egészen más következtetéseket von le, mint azok. Ennek oka egyrészt az, hogy másként értékeli a társadalmi valóságot, másrészt indoka teológiai természetű. Ez a teológiai természetű indok az isteni és emberi igazságosság differenciája és egymásra vonatkoztatása. Igaz ugyan, hogy a reformáció eseményében Zwingli is Isten országának ebbe a világba való betérését látta, azaz az „Úr napjának” tekintette. Ezt azonban nem azonosította az utolsó ítélet napjával, amikor Isten igazsága az egész világot beragyogja. Ezt semmiféle emberi erőfeszítéssel nem lehet kikényszeríteni és megvalósítani az emberi társadalomban. A „radikálisok” éppen ezt értik félre, amikor át akarják ugrani azt a különbséget, amely a már megigazult, de még be nem teljesedett állapot között van. A „radikálisok” számára már most csak és kizárólag az isteni igazságosságnak van érvénye, amely feleslegessé teszi és eltörli az emberi igazságosságot. Ez azonban Zwingli szerint gyakorlatilag a jelenlegi világból számúzná az igazságosságot. Ez pedig ahhoz vezetne, hogy a „lázdók” társadalmát nem lehetne kordában tartani. Amikor Zwingli „lázdókról” beszél, nem ugyanarra gondol, mint Luther (a lázdó parasztok) vagy a nonkonformista újrakeresztelők (az egész társadalom). Az „igazi lázdók” Zwingli szerint azok, akik a hatalmat birtokolják, hatalmukat azonban saját egyéni vagy csoportérdekeik érvényesítésére használják, s így másokat elnyomnak, kihasználják és céljaik szolgálatába állítanak. Ennek ellenére nem igazolható az „igazi lázdók” elleni erőszak alkalmazása. A zsarnoki vagy zsarnokellenes erőszakot egyedül a jog, azaz az emberi igazságosság képes kordában tartani, mert e nélkül csak az erősebb joga érvényesülne az emberi együttélésben. A „radikálisok” hamis alternatívájával (isteni vagy emberi igazságosság) szemben Zwingli az isteni és emberi igazságosság képletét és gyakorlatát tartja érvényesnek. Az emberi igazságosságra tehát azért van szükség, hogy a relatíve jobb igazság és jog érvényesülhessen a relatív világban, amely nem azonos Isten országával. Az emberi igazságosság a szeretet parancsának funkcionális pótléka.

Mielőtt bárki azt gondolná, hogy Zwingli kritikája egyoldalúan csak a „radikálisok” ellen irányul, le kell szögezni, hogy ugyanolyan hevesen bírálja azokat is, akik taposnak örömben az érvényes polgári törvények ilyen magasra értékelése láttán. Zwingli ugyanis elítéli azokat, akik nem hajlandók tudomásul venni, hogy polgári törvé-

nyekkel szemben Isten igazsága támaszt igényt. Ha a „radikálisokat” azért ostromozza, mert az isteni igazságosságot az emberi igazságosság nélkül akarják érvényesíteni, akkor a hatalmon lévőkért, mert ők csak az emberi igazságosságot akarják az isteni igazságosság nélkül. Isten ugyanis összehasonlíthatatlanul többet követel az embertől, mint a polgári tisztességet és erkölcsöt. Az Isten kegyelmére szoruló ember bűnösségét igen plasztikusan fejezi ki Zwingli: „Isten előtt mind gazemberek vagyunk.”

Az isteni és emberi igazságosság kapcsolata tehát az abszolútum és a relatívum kapcsolata. A „radikálisok” számára tulajdonképpen csak két lehetőség adódik a gyakorlati megvalósítás során: 1. a teokrácia forradalmi megvalósítása (*Münzer*); 2. a társadalomból való kivonulás (újrakeresztelők). Mindkét lehetőség egyenlő az abszolút kritikai magatartással. Zwingli szociálpolitikailag a relatívum világában marad. Luther felfogásától e tekintetben az különbözteti meg, hogy szerinte Isten abszolút igazságosságának követelése nemcsak az egyénnek szól, hanem a társadalom közösségének is. Ebben a közösségben az emberi igazságosság megvalósításának normája Isten ígéje marad. A relatívum abszolút kritikája helyébe tehát a relatív kritika lép. Ha a társadalmi tények és körülmények relatívak, akkor ez azt jelenti, hogy a) *soha nem léphetnek fel abszolút igénnyel*, b) *variálhatók és megváltoztathatók*. Zwingli három konkrét példán mutatja be, hogy mit jelent ez: 1. A világi felsőbbtség – ha nem hajlandó alávetni magát a felülről, azaz Isten ígéjétől, és az alulról jövő kritikának – leváltható és leváltandó. 2. A magántulajdonnak megvan a relatív jogosultsága, de ha nem felel meg a szeretet igényének, azaz nem jár együtt szociális köteleességek gyakorlásával, akkor a tulajdon jogtalanná válik, s a magántulajdonosok csoportja közönséges „rablóbandává”. 3. A kamatnak megvan a jogos mértéke (5%), mert teljes eltörlése megbénítaná a társadalmi együttműködést a parasztok és a városi polgárság között, ennél nagyobb mérték alkalmazása azonban ellenkező az isteni igazságossággal.

UNITAS ECCLESIAE SEMPER REFORMANDA ET CONSERVANDA

Az egyház egysége kompromisszumok árán is megőrzendő drága kincs – Kálvin nem értett egyet mindenben Zwingli teológiai nézeteivel, 1549-ben mégis aláírta a *Consensus Tigurinust*. Ugyanilyen okból írta alá 1539-ben az Ágostai hitvallást. Röviddel Luther halála előtt terjedelmes levelet írt Luthernek, s *Melanchthont* kéri annak kézbesítésére. Nagy csalódással olvassa Melanchthon válaszát, amelyben Melanchthon Luthert makacs ökörnek titulálja (*ein störrischer, schnaubender Ochse*), s rendreutasítja a következő szavakkal: „Luther mindnyájunk mélyen tisztelt atyja és szeretett tanítója”. A római egyházzal való párbeszédet sem utasította el, úgy vélte, a párbeszéd közös alapját *Augustinus* tanai képezhetik.

Kálvin ezt a merész mondatot írja – ami az egyház történetének a reformáció előtt is felismerése volt – az Institutio IV. könyve 1. fejezetének 1. §-ában: „Az egyház azoknak az anyja, akiknek Isten az atyja.” Kálvinnal ellentétben mi ma az egyházat – mint Isten teremtését és ajándékát – egyáltalában nem így látjuk, hanem úgy, mint az individuumok, a hívők önkéntes egyesülését. Mi mindig szívesen beszélünk az egyházzal, de csak azután, miután már szóltunk az üdvösségről, a megigazulásról, a megszentelődésről, az újjászületésről, és az egyház mindig csak ezek után jön. A református individualizmus saját tapasztalatára építve határozza meg a saját egyházzal való viszonyát, és ez nagyon messze van attól, hogy „az egyház azoknak az anyja, akiknek Isten az atyja”. Azt gondolom, veszedelmesen hasonlít ez a magatartás arra a kategóriára, amelyet vallásszociológusok és különböző felmérések végzők úgy neveznek, hogy azok a „maguk módján vallásos emberek”, akik az idézett felmérések tanúsága szerint saját meggyőződésüket, saját hitüket, saját tapasztalatukat szívesen abszolutizálják, és teszik abszolút mércévé az egyház közösségével szemben.

Másfelől Kálvin nem hajlandó a látható és a láthatatlan egyház egymás elleni kijátszására. A mai korban a református hívő ember sokkal kritikusabb az intézményes egyházzal szemben, mondván, hogy a személyes hit a döntő, az intézmény másodlagos. Természetesen nincs és nem lehet intézményes garanciája Isten jelenlétének, az üdvösségnek – ezt a reformátorok nagyon jól tudták –, de a hit látható közössége elengedhetetlen számukra. Hadd idézzem újra Kálvint: „Az egyház egységének erénye (virtusa), hogy megtart az Istennel való közösségben.” Vajon merünk-e és tudunk-e mi úgy tekinteni az egyház egyház voltára, mint ami megtart az Istennel való közösségben?

A harmadik dolog, ami hangsúlyos a reformátori, különösen a kálvini gondolkodásban, a különböző tisztség-

viselőik közössége az egyházi szolgálatban. Ismerjük azt a 20. századi szólásmondást, hogy „kell egy csapat”. A kollegialitásra, a munkamegosztásra azért is szükség van újra és újra, mert a lelkipásztor domináns szerepe a gyülekezetben és az egyházban egyszerre lehet áldás és átok. Ha az ige szolgálata alázatos végzésének a helye, akkor nagyon nagy áldás. Ha a személyes ambíciók kiélésének a tere, akkor nagyon nagy átok. A gyülekezeti, egyházmegyei, egyházkerületi, zsinati feszültségek 90%-a személyi ambíciókra vezethető vissza. Nem biztos, hogy ez jól van így.

Végül azzal az egyházfegyelemmel szemben, amely különösen a kálvini reformációban hangsúlyos, amit mi úgy is nevezhetünk: közösségi kontroll, az egyén szabadsága és önmegvalósítása került és kerül újra meg újra előtérbe. Pedig a kölcsönös figyelmeztetés és korrekció lehetősége és szükségessége az a közösségi kontroll, amelynek hiányában sem egyházi, sem nem egyházi közösségek nem tudnak megmaradni és létezni.

Teológiai hallgató koromban különös kincset jelentett, ha valakinek volt *Walther Lüthi*-kommentárja. Gépelt fordítások voltak ezek, nehezen olvashatók, de nagyon értékesek. Sokáig nem értettem, miért éppen ő volt a népszerű írásmagyarázó, akit fordítani és olvasni nem szűntek meg akkor sem Magyarországon, amikor nehéz idők jártak. Néhány héttel ezelőtt valaki felhívta a figyelmemet arra, hogy a bázeli prédikátor 1956. november 6-án tartott igehirdetését 1957-ben bejuttatták Magyarországra, és sok lelkipásztor elolvashatta azt. Nem tartom kizártnak, hogy a szolidaritásnak ez a megnyilvánulása vezetett oda, hogy ilyen népszerűvé vált Lüthi írásmagyarázata. Benne kifejezésre jutott a reformátori örökségnek az a szempontja, amely az univerzalitás igényét összekötötte a szükséglet szenvedő felebarát ügyének felkarolásával. Úgy gondolom, ez is maradandó aktualitás.

KEVEHÁZI LÁSZLÓ

Egyházépítés egykor és ma*

REFORMÁCIÓ ÉS MISSZIÓ

Visszatekintve teológiai, azon belül egyháztörténeti munkámra, két területen próbáltam mélyebbre ásni. Első könyvem az *egyetemes egyháztörténethez* kapcsolódik. Ebben a *misszió történetét* igyekszem végigtárgyalni a kezdettől a múlt század vége tájáig.¹ 1948-ban, amikor nem kerülhet-

tem be a Teológiai Akadémiára, két évig az akkor még létező nagytarcsai Külmisziói Intézet hallgatója voltam, és itt lettem a „misszió jegyese”. Azután a 90-es években, amikor már a teológián adtam elő az egyháztörténetet, igyekeztem abba belopni a misszió történetét is. Ennek a kutatásnak az eredménye a nyugdíjas éveimben megjelent *egyetemes missziótörténet*. Van, aki szerint kompendiumnak nevezhető,

* Elhangzott az Evangélikus Hittudományi Egyetemen tiszteletbeli doktori székfoglaló előadásként.

¹ Kevéházi László: *„Tegyetek tanítvánnyá minden népet”. Egyetemes missziótörténeti vázlat*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 2001.

mások szerint az első magyar nyelven megjelent teljességre törekvő egyetemes missziótörténet. A könyvvel adósságot szerettem volna leróni, mert évekig megfedekezünk a misszióról.

A másik könyvem a *reformáció* jegyében született. Pontosabban a *hazai egyháztörténet* szelete: *Sztárai Mihály* élete és szolgálata.² Reformátorunk és írónk élete teológus koromban ragadott meg. A kutatást a 70-es években kezdem *Sólyom Jenő* professzor útmutatásával. Az összegyűjtött anyagot *Fabiny Tibor* ösztönzésére állítottam össze ugyancsak nyugdíjas éveimben. Sztárai „ismeretlen” alakja fogott meg. Már a könyv megjelenése után olvastam róla a siklói várkapolna *Perényi* családról szóló freskójával kapcsolatban: „Perényi Péter mögött ott áll abban a zöld prémmel bélelt papi köntösben, szerzetesi kámzsával, tonzúrásan, szakállasan Sztárai Mihály iskolamester, Perényi Ferenc nevelője.” A szerző hozzáteszi: „Sztárai Mihály alakja véleményem szerint csak itt látható”.³ Hozzá kell tennem, van még egy mellszobra a nagyharsányi református templomkertben göndör hajjal, szakállal (a kortárs *Skaricza Máté* szerint kopasz volt).⁴ De nem reformátorunk külső alakja ragadott meg, hanem gazdag, gyümölcsöző, mégis tragikus sorsa. Ezen túl pedig a hazai reformáció máig is kibogozatlan története.

Erre az alkalomra készülve a két látszólag különálló téma összeállt: *reformáció és misszió*. S megerősödött bennem a meggyőződés: az egyházépítésnek éppen ez a kettő az útja, és együtt. Így született szerény székfoglaló beszédem címe: *Egyházépítés egykor és ma – Reformáció és misszió*.

A REFORMÁCIÓ EGYHÁZÉPÍTÉS

A mondat után kérdő- és felkiáltójelet is tehettem volna. Tudom, hogy ma is sokan az egyház rombolásának tekintik a reformációt. Azt mondják, ez volt az egyház szakadásának oka. Tény: a 16. századi reformációval „színesegett” meg Európa addig egyszínűnek vélt vallási térképe. Mégis állítom: a reformáció nem rombolás, hanem építés.

Erre tanít az egyház egész története. A második századtól kialakult remeteség, a „Krisztus atléta” nem koruk reformációját akarták szolgálni? Meggyőződésem: valamennyi később kezdődött szerzetesi mozgalom ennek jegyében született – más kérdés, mi lett belőlük. Az úgynevezett előreformátorok nem az egész egyház megújulását akarták? Vagy nem szoktunk „reformzsinatokról”, „reformpápról” beszélni? *VI. Adorján* pápa (1522–1523)

² Keveházi László: „A keresztségét hirdetni kezdtem”. *Sztárai Mihály élete és szolgálata*. Luther Kiadó, Budapest, 2005.

³ Perics Péter: *Siklói arcképcsarnok*. Magyar Millennium, Siklós, 2000. 91. o.

⁴ Skaricza Máté: *Stephani Szegedini vita...* Kassa, 1582.

⁵ Dr. Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. Ecclesia, Budapest, 1988. 121. o.

szerint „az egyházat főben és tagjaiban meg kell reformálni”.⁵ Kétségtelen, hogy a katolikus egyházon belül is régóta központi téma lett a reformok ügye. De lépünk tovább az időben, tegyük félre pozitív vagy negatív előfeltevéseinket! A későbbi angol puritán és német pietista mozgalmak alapjában nem az egyház megújulását akarták szolgálni? A példákat sorolhatnánk egészen az ismert *Douglass*-könyvig.⁶ Az egyház története arra tanít, hogy a reformáció a „levegőben” volt, csak a reformátoraink kimondták, megfogalmazták: *az egyházat mindig reformálni kell*. Szólhatnék az Ágostai hitvallás 475. jubileuma alkalmából arról, amit az előszóban olvasunk: „Amiképpen egy Krisztus uralma alatt vagyunk és küzdünk, ugyanúgy egy keresztyén egyházban élhessünk egységben, egyetértésben.” A történelem adta a későbbi fájó szakadást. De a reformáció egyházépítés volt mindig.

Erre példa a magyarországi reformáció is. *Zoványi Jenő* írja: „A keresztyénség történetében Jézus Krisztusnak az igehirdetésén és munkálkodásán kívül a legfontosabb és legmesszebbre ható momentuma a reformáció volt.”⁷ Sőt Zoványi negatív értelemben „előkészített talajról” beszél, amikor a reformáció okait sorolja. *Sólyom Jenő* disszertációjában még ezt a kérdést is felveti: mikor érintette népünket mélyebben az evangélium: az állam- és egyházalapítás idején vagy a reformáció korában? „A keresztyénség tehát már deformáltan, az eredetitől eltérő alakban került Magyarországra. Ez a megállapítás annál is inkább jelentős, mivel a nyugati keresztyénség éppen akkor ment át egy reformáción, s a magyar térítés munkásai ennek a clunyi reformmozgalomnak voltak az emberei.”⁸

Különös példa erre Sztárai Mihály szolgálata. Az eddig ismert sárospataki és szerzetesi múltját maga írja át a *Téglássy Imre* által Vatikánban megtalált levelében, a következőképpen: „amikor én *siklói rektor* voltam”.⁹ *Istvánffy Miklós* egyébként 1605-ben *Pázmány* kérésére szakvéleményt adott arról, hogy Perényi támogatásával Kopácsi és „*Rotarius*” kezdték a reformáció munkáját. S ha ez vitatható is, kétségtelenül Sztáraitra gondolt, s arra utalhat, hogy a Sztárai név Drávasztárából való származását jelenthette, eredeti neve „Kerekes”, vagy „Kerekgyártó” lett volna.) Eredetileg tehát nem egyházi ember volt, hanem „deák értelmiségi”. Szerintem *Siklói Mihály* győzte meg az evangélium igazságáról. A rektorból nevelő lett a Perényi családban. Neveltjével a páduai egyetemet is látogatták 1543-ban. Ekkor már így írt: ha „...az általam magyar nyelvre fordított vasárnapi evan-

⁶ Klaus Douglass: *Az új reformáció. 96 tétel az egyház jövőjéről*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2002.

⁷ Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Genius kiadás, Budapest, 1921. 5. o.

⁸ Sólyom Jenő: *Luther és Magyarország*. Luther Társaság, Budapest, 1933. 11. o.

⁹ Sztárai Mihály: *Historia Perényi Rerenc kiszabadulásáról*. Válogatta, összeállította Téglássy Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. /Magyar Ritkaságok./ 50. o.

géliumok és levelek ki lesznek nyomtatva, elviszem ezeket a szegény magyarok földjére, akiket, jaj, már teljesen leigáztak a törökök, hogy... a Krisztus-hívők saját nyelvükön olvashassák, nehogy elfelejtsék a keresztyén hitet, s legyen nekik valami, ami a végveszélyben vigaszukra szolgál.”¹⁰ 1551-ben egy barátjának már így ír: „Hét éve múlt már, hogy én Isten akaratából... a *kereszt igéjét* hirdetni kezdtem, és már innen és túl a Dunán és Dráván... 120 egyházat építettem, amelyek közül mindegyikben egy értelemmel hirdettetik és vétetik az Úr ígéje...”¹¹ Sztárai kerülete az akkor összeomló katolikus pécsi püspökséget fedte le, bővülve a Dráva túlsópartján élő akkori horvát-szlavón gyülekezetekkel, majd észak felé is terjedt. De ideküldtek fiatalokat tanulni és ordinációra a királyi Magyarország területéről, amint egy 1562-es somorjai jegyzőkönyv tanúsítja, hogy a papot „Tolna mezővárosában valamilyen eretnek szentelt[e] fel”.¹² Egyházépítés, sőt nemzetmentés volt egyben Sztárai szolgálata. Hogy lutheránus vagy kálvinista volt, ma már nem vitás azok között, akik ismerik őt. Hiszen éppen a reformáció második, helvét hulláma sodorta el őt „Baranyájából”.

A példából elég ennyi is. A magyarországi reformáció sem szakadást akart, hanem a meglévő egyházat akarta megreformálni. Ahogy Súlyom Jenő előbb idézett könyvében írja: a szentbeszédekből igehirdetések lettek. Sztárai szóhasználata talán a legkifejezőbb: „a kereszt igéjét hirdetni kezdtem”. Őt, aki Lutherrel soha nem találkozott, megragadta a *theologia crucis*, így lett a rektorból lelkész, sőt püspök. S minden talentumát, minden művét ezért írta, így lett belőle lírikus, epikus, sőt drámaíró is.

A reformáció egyházépítő munka. S annyira „prioritás”, hogy nem is tudom, szabad-e másról is beszélni. Pedig az egyház „kétütemű” életében kell egy második ütem is.

AZ EGYHÁZÉPÍTÉS MÁSODIK „ÜTEME” A MISSZIÓ

A parancs mindnyájunk által ismert: *Menjetek, tegyetek tanítvánnyá minden népet...* (Mt 28,20) „A keresztyénység olyan vallás, amely az egész világért van” – írja egy missziótörténész.¹³ Talán úgy fogalmaznék: a keresztyénységnek *világraszóló üzenete* van. S ha hitben és engedelmességben él, akkor *világraszóló felelősségben* is. Egy régebbi missziótörténész még a „Keresztyénység terjedésének

története” címmel írta könyvét.¹⁴ Mi tudjuk, hogy a terjedés mögött és fölött ott van az egyház Ura és az ő perspektívája: minden ember üdvössége. S ez nem utópia, hanem a *missio Dei* alapja.

Néhány példát és gondolatot idézek erről is, de ha előbb az egyháztörténetben a kezdetektől lépdelttem napjainkig, most hadd tegyem meg az utat visszafelé.

A misszió a másik ember megismerése, megértése és elfogadása – írtam egy kisebb könyvemben.¹⁵ „Tanulva a kínai nyelvet, másfél éven át ettük pálcikával a kínai ételeket, kínai ruhát hordtunk, ismerkedtünk a kínai emberekkel, kultúrával. Elkezdtünk egy kicsit kínaiul gondolkodni. Mivel Kínában akartunk lakni és dolgozni, meg kellett barátkoznunk a kínai nép életfilozófiájával. Nem mondhatom, hogy meg lehetett szokni ezt az életet, sok mindent megtanultam, mégsem mondhatom el, hogy nyolc év alatt kínai lettem...” – írja *Kunos Jenő*. A mindenkori misszió alapproblémája: mennyire kell azonosulni azokkal, akiknek az evangéliumot hirdetjük? Ezen a téren is „keskeny az út”, amelyen járni kell. Úgy kell szolgálni *Krisztust*, hogy „zsidónak zsidóvá, pogánynak pogánnyá kell lenni”. Nehéz kérdés ez. De amíg a misszionárius – igehirdető – „felsőbbrendű”, addig ez nem fog menni. Sőt amíg „színes” területen „fehér” egyházat akarunk építeni, azon sem lesz áldás. Idetartozik az ott lakók tanítása, közülük tanítók, papok képzése. A lényeg: megismerni és elfogadni, ahogy ezt Urunktól tanulhatjuk.

A misszió: Krisztus hirdetése. Most a protestáns misszió kezdeteinél álljunk meg. Minden ellenkező vélemény ellenére a protestáns misszió már a 16. században elindult, erre több példa van.¹⁶ Amire hivatkozni szeretnék, meggyőződésem szerint *fordulópont* a misszió történetében. 1740 táján a *herrnhuti misszió* munkásai jelentést küldtek haza Indiából. Ebben olvassuk: „A módszerek, amelyeket a misszionáriusok általában használtak, elsősorban abban álltak, hogy a misszionáriusok *Isten* egzisztenciájáról, tökéletességéről szóltak, arról az Istenről, aki mindenek felett való. Ez a módszer érdekes, de nálunk használhatatlannak bizonyult. Ezért misszionáriusaink elhatározták, hogy *Krisztust*, a *megfeszítettet* fogják prédikálni, s ez elérte a hallgatók szívét, meglepő gyümölcsöt mutatott. Az újonnan megtértek ezen a módon határozottabban elfordultak a bűntől, morális kötelességeiket is komolyabban veszik.”¹⁷ Ne feledjük, hogy „kívülállóktól” a *christianos* nevet kaptuk, ami azt jelenti, Krisztust valló, követő, hordozó emberek. Igen, Krisztus nélkül üres a teológia, az egyház, a misszió, a keresztyén élet is.

A misszió mindenki felé kötelez. Legyen szabad újra Sztáraitra utalnom! Tudom, hogy a misszió más népekhez

¹⁰ Sztárai Mihály: *Historia...* Jelzete: Biblioteca Nazionale Marciana Cod. Marc. Lat. XIV. 192/4636. Idézi Keveházi 2005, 82–83. o.

¹¹ Bunyitai Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. 5. köt. Budapest, 1912. 543–544. o. Idézi Keveházi 2005, 89. o.

¹² Voitech Bucko: Reformtörekvések az esztergomi érsekségben 1564-ig. *EsztrPrimEgyhLt – Arch.Eccl.Vetus*, nr. 2121. In Botta: *Melius Juhász Péter ifjúsága*. Budapest, 1978. 190. o.

¹³ Stephan Neill: *Geschichte der christlichen Mission*. Erlangen, 1974. 13. o.

¹⁴ Kenneth Scott Latourette: *Geschichte der Ausbreitung des Christentums*. Göttingen, 1956.

¹⁵ Keveházi László: *Kit küldjek el? Kunos Jenő élete és szolgálata*. Fébé, 2001. /Külmisziói Kiskönyvtár./ 92–97. o.

¹⁶ Keveházi: *„Tegyetek tanítvánnyá minden népet”*, 80–84. o.

¹⁷ Keveházi: *„Tegyetek tanítvánnyá minden népet”*, 87–88. o.

¹⁸ Payr Sándor: *A Dunántúli Egyházkerület története*. Sopron, 1924. 895. o.

küldetést jelent. De Sztáráiról tudjuk, hogy szláv nyelven is prédikált. „Horvát történetírók is elismerik, hogy a szlávok között nagy munkásságot fejtett ki” – írja *Páyr Sándor*.¹⁸ Munkája a mai Bulgária és Szerbia területén is folyt. De az alapgondolat ez volt: hátha az evangélium Konstantinápolyig eljut! „Nem csekély annak reménye, hogy a törökök hitünkre térnek” – írta *Gyalui Torda Zsigmond*, őrá is gondolva. Ebből a gondolatból született meg később *Hans Ungnad* báró „iratmissziói munkája” ezen a területen. Európát a töröktől úgy lehetne megmenteni, hogy a törököt is megmentjük az evangéliumnak! Misszió volt ez a javából, mert a misszió mindenki, az ellenség felé is kötelez!

A misszió minden tanítvány ügye. A következő példám a legrégebbi. Nem is keresztény körökből, hanem a keresztények egyik második századi ellenségétől, *Kelszosztól* származik, ha mi *Órigenésztől* tudjuk is.¹⁹ Említett ellenfelünk 178 táján az „Igaz beszéd” című írásában írja: „A takácsok, vargák, ványolók magánházaikban a legnagyobb ostobasággal rendelkező és minden műveltség híján lévő embereket lesik meg. Ha tanítók, tapasztalt és ítélőképesebb emberek vannak jelen, óvakodnak attól, hogy ki nyissák előttük szájukat. De ha a házbéli gyermekekkel vagy asszonnyal találkoznak, akik éppen olyan ostobák, mint ők, elhadarják csodálatos dolgaikat.” Vonjuk ki ebből a lenézést és a gúnyt! Ami marad: a neves evangélistákon túl *egyszerű és névtelen* emberek hirdették az ígét, s az evangélium háztól házig, szívtől szívig terjedt. Kis túlzással: *mindenki misszionárius* volt. Igen, a misszió történetét sokféle aspektusból lehet nézni, annak fázisairól szólva. Beszélhetünk az „ige missziójáról”, a „kardmisszióról”, a „diplomata misszióról”, a „társaságok missziójáról”. De el kellene oda jutni, hogy *az egyház legyen misszió-óivá*. A parancs nemcsak kivételeseknek szól, hanem mindenkinek a maga helyén. S el kellene oda is jutni: menni nem mindenkinek kell, de az ügy hordozása mindenkié!

Soraimmal szerettem volna megmutatni: az egyház építésében a reformáció és a misszió együtt járt. Nem gondolom, hogy ma másként állna a dolog. Az ige szavaival: „*Jöjjetek énhozzám...*” és „*Menjetelek, tegyetek tanítvánnyá...*” – ez a két dolog egy, összetartozik. Ez a keresztény élet „két üteme”, mint a belégzés és a kilégzés; bármelyik leáll, bekövetkezhet a fulladás! Nincs egyház reformáció és misszió nélkül. Tudom, hogy a megújulás, ébredés Isten műve, ahol a Lélek dolgozik. De elgondolkoztatt, amikor azt olvastam nemrég a 475 éves Ágostai hitvallással kapcsolatban, hogy a hitvallások „mögött” ott van *Luther toronyszoba-élménye!*²⁰ Az, hogy személyesen

felfedezte az evangéliumot. Valahol itt kezdődhet a mai reformáció is. A „belső szobában”, ahol újra felfedezzük Isten magához ölelő szeretetét. *Széchenyi* Naplójában olvastam: „Mi nem születünk reformernek, először magunkat kell megreformálni”. Ez egyházi vonatkozásban is áll. S ha az egyház élete megújul, akkor mozgásba lendül, ahogy *Löhe* vallotta: „a misszió a mozgásban lévő egyház”. Róla pedig *Loewenich* vallja: „A belmisszió története világos bizonyítéka az egyház életerejének, de a misszió és a diakónia komolyanvételének is.”²¹ Egy nemrég megjelent könyvben²² olvastam ehhez, hogy ne feledjük: a reformáció a *gyóntatószékben* született, vagyis a lelkipásztori szolgálatban, a szolgálatban, a ránk bízottakért való harcban. Igen: *belső szoba és mozgás*. Valahol itt a titok. Meggyőződésem, hogy egyházunknak is erre van szüksége mindenekelőtt.

Mindez csak néhány egyszerű szó az egyháztörténet tanításából. S a történelem az élet tanítómestere. Azonban hozzátartozik még: *Ha az Úr nem építi a házat, hiába fáradoznak az építők*. Mi tudunk arról az Úrról, aki „három nap alatt” megépítette templomát. De *az egyház Ura előtt leboruló* – olykor kételkedő – tanítványnak *el kell indulni* a rábízott üzenettel. A reformációt és a missziót átélő egyház tapasztalhatja az ígét áldását: *En veletek vagytok mindennap a világ végezetéig.* (Mt 28,20)

Végül engedtessek meg a köszönet szava. Hálás vagyok Istennek, hogy egyházi utam Nagytarcsán, Békéscsabán, Gerendáson, Pilisen, a Pest Megyei Egyházmegyén vezetett keresztül. Jó iskolák voltak. Hálás vagyok a nyugdíjas koromban tapasztaltakért is: Kőszegen, Nemescsóban és társgyülekezeteiben, a kőszegi evangélikus technikumban. Sokat kaptam és gyűjtögethettem ebben a környezetben is.

Hálás vagyok azért, amit a Teológiai Akadémián tanulhattam, és azért is, hogy helyettesítő előadóként az Evangélikus Hittudományi Egyetemen szolgálhattam. Mindig tapasztalhattam az egyetem és tanári kara szeretetét.

Köszönöm, hogy a kar, rektor úr és a doktori tanács befogadott, s a megtisztelő címmel megjutalmaztak. Vallom: érdemtelenül, mert életem nagy részét gyülekezeti szolgálatban töltöttem, s esperesi szolgálatomnak – nem védekezem, hanem beismerem ezt, ahogyan már máskor is megtettem – volt vitatható szakasza is.

Külön köszönöm feleségem segítő türelmét és azt, hogy mindebben segítőtársam volt.

Hogy egyházépítő volt-e szolgálatom, ezt Urunk dönti majd el. De köszönöm a hittudományi egyetem megtisztelő és kitüntető címét.

¹⁹ Origenes: Contra Celsos. III.55. in Hamann: *Így éltek az első keresztények*. Szent István Társulat, Budapest, 1987. 31. o.

²⁰ Klaus Grünwaldt – Udo Hahn: *Profil – Bekenntnis – Identität*. Hannover, 2003. 17–19. o.

²¹ Walther von Loewenich: *Die Geschichte der Kirche*. Wittenberg, 1938. 453. o.

²² *Was heisst, hier lutherisch! Aktuelle Perspektiven aus Theologie und Kirche*. Hrsg. von Reinhard Rittner. Hannover, 2004. 268–275. o.

Az Evangélikus Hittudományi Egyetemen tervezett kántor szak bemutatása

Az evangélikus egyház identitásához szorosan hozzátartozik az az egyházzenei örökség, amely az első keresztény évszázadokban biblikus alapon bontakozott ki, és ennek formálódása a következő századokban. A lutheri reformáció sajátos színnel gazdagította az egyházzenét: liturgikus rangra emelte a gyülekezeti éneket, tovább használta a liturgikus műfajokat, és inspirálóan hatott a magas színvonalú kórus- és orgonairodalom gazdagodására. Luther zenével kapcsolatos pozitív értékítélete nyomán bontakozhatott ki a kántori tevékenység kiemelt megbecsülése és az az iskolarendszer, amely több évszázadon át biztosította az evangélikus egyházzene magas színvonalát.

Ebben a szellemben jártak el – próbas történelmi körülmények között – a magyarországi reformáció vezetői és követői is. A 19. és 20. század folyamán evangélikus tanítóképzőkben végzett kántortanítók tevékenysége biztosította az igeszolgálat mellett a zenei szolgálat kiegyensúlyozott színvonalát nemcsak a nagy, hanem a kisebb gyülekezetekben is. Ennek a kincsnek az ápolása, továbbadása és gazdagítása minden kornak feladata, hiszen ezek az eszközök is hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyház betölthesse feladatát.

Az előbb vázolt folyamatok a 2. világháború utáni évtizedekben megszakadtak. A hiányt a főtí kántorképző intézet nyári és téli tanfolyamai pótolták. A felsőfokú egyházzenei képzés kérdése azonban egészen a budapesti zeneakadémiai egyházzene tanszak megindulásáig megoldatlan maradt. A Zeneakadémia egyházzene tanszakán egyházunk nagyszámú hallgatóval képviselteti magát. A történelmi körülmények adta hiány leküzdésére – ahogyan ezt már korábban minden hazai felekezet felismerte – más képzési formát is szükséges biztosítani. Ez annál is inkább indokolt, mert a zeneakadémiai képzés az egyetemi rendszerben, ötéves formában zajlik. A bolognai folyamat szellemében szükséges felkínálni hároméves alapképzési formát is. Elsősorban erre a feladatra szeretnénk megindítani a felsőfokú kántorképzést egyházunk egyetlen felsőfokú oktatási intézményében, az Evangélikus Hittudományi Egyetemen.

Egyetemünk történetének soproni korszakában olyan kiváló zenetanárokat tarthatunk számon, mint *Hamar Gyula*, *Gárdonyi Zoltán* és *Szentgyörgyi (Amminger) Kálmán*. Az intézmény Pestre költözése után pedig *Zalánfy Aladár*, *Peskó Zoltán* és *Sulyok Imre*. *Trajtler Gábor* irányításával a 80-as évek folyamán egyre szélesedett a zenei oktatás. 1992-ben megalakult az egyházzenei tanszék, amelynek keretei között a lelkészi és hittantanári pályára készülők a legfontosabb elméleti ismeretek mellett elsajátítják énekeskönyvünk és

agendánk teljes énekanyagát. Ezenkívül számos fakultatív lehetőséget kínál az egyházzenei tanszék. Ezek között szerepel az énekkar, a liturgikus éneklés, valamint egyéni ének-, harmónium- és orgonaoktatás. Országos viszonylatban is egyedi lehetőség az egyházi fúvószene tanulása.

Felsőfokú kántorképzésünket erre az alapra szeretnénk építeni. A hittudományi egyetem egyetemi tanácsának egyhangúan megszavazott megbízásából tervezetünket a 2001 óta Finta Gergely vezetésével működő egyházzenei tanszék munkatársai dolgozták ki. A lelkész és hittantanár szakos hallgatók számára kiírt egyházzenei tantárgylistát a kántori tevékenység elméleti és gyakorlati tárgyaival egészítjük ki úgy, hogy a kántori tevékenységnek mind a pedagógiai, mind a karvezetői, mind az orgonazenei részében színvonalas, jól hasznosítható alapozást, ismereteket és készségfejlesztést kapjanak majdani hallgatóink. Tervezett képzésünk az ifjúsági zene színvonalas ápolását is segíteni szeretné. Célunk, hogy a kántor szakon végzetek hatékony munkatársai legyenek gyülekezetüknek, segítsék a gyülekezeti éneklés ébrentartását és megelevenedését, kórust szervezzenek és színvonalas orgonás szolgálatot végezzenek, zenei és pedagógiai eszközökkel támogassák egyházunk liturgikus életének megújulását. A lelkész- és hittantanárképzéssel való számos párhuzam lehetőséget adna arra, hogy a jövő gyülekezeti értelmisége egy szellemi műhelyben nevelődjön, és ezáltal a különböző szolgálati területek közötti jobb megértés és együttműködés erősödjön. Másfelől az áthallgatás lehetőségét biztosítva alkalom adódna arra, hogy a kántori végzettség mellett a hittantanárit is megszerezzék hallgatóink. Ezáltal nőhet elhelyezkedési esélyük.

A felsőfokú kántor szak iránt két körből várható érdeklődés. A főtí kántorképző évtizedes hagyományokon álló, de szüntelenül megújuló minőségi munkával folyamatosan biztosítja az okleveles – középszintű végzettséggel rendelkező – kántorok utánpótlását. A tervezett szak egyfelől az ott végzetek számára kíván felsőfokú továbbtanulási lehetőséget kínálni. Tantervünk azonban olyanok számára is biztosítja az egyházzenei ismeretek elsajátítását, akik még nem tanultak egyházzenét, de rendelkeznek kellő zenei előképzettséggel.

Tervezetünk a bolognai folyamat szellemében hároméves képzést tart szem előtt.

A szakindítási kérelmet a Magyar Akkreditációs Bizottsághoz kell benyújtani elbírálásra. Az új szak indításához egyházunk Országos Presbitériuma 2005. november 18-án tartott ülésén hozzájárult.

In memoriam Gáncs Aladár

(1891–1935)

Ennek az írásnak a fogalmazója „későn ébredt” arra, hogy *Gáncs Aladár*ról halála (1935. december 11.) 70. évfordulóján időben megjelenhessen a *Lelkipásztorban* egy emlékező és értékelő írás. De ha ez az írás 2006 januárjában jelenik meg, akkor viszont születésének 115. évfordulóján vagyunk (1891. jan. 12.). Így aztán kettős oka is van, hogy elgondolkozzunk arról: *ki volt Gáncs Aladár?* Valljuk meg, sokan talán éppen csak nevét ismerik, pedig élete és szolgálata sok mindenre taníthat ma is. Jó lenne, ha ezt az emlékező írást úgy olvasnánk, mintha tükör is lenne, s kicsit még talán magunkba is tekintenénk: *mire ösztönöz és sürget bennünket Gáncs Aladár rövid élete és szolgálata?*

Mindjárt az elején szeretnék védekezni is. A rövid, 44 éves élet igazán teljes volt, és nekünk is egységben kell látnunk. Én mégis csak úgy tudok róla írni, hogy szolgálatát aspektusokban vagy szeletekben fogalmazom meg. Kérem, hogy ezt nézzék el nekem az olvasók. Azt remélem, hogy a „szeletek” azért végül egységbe állnak, és Gáncs Aladár életének teljességéből is megmutatnak valamit.

Életét nagyon egyszerűen is össze lehet foglalni: *székesfehérvári lelkész és budapesti vallástanár* volt. Ennél azonban mérhetetlenül többről kell szólni. 1891. január 12-én született, szülei *Gáncs Jenő* székesfehérvári evangélikus lelkész és *Tatay Vilma* voltak. Mindkét ágon több felmenője is volt már lelkész, „ároni családból” indult. A ciszterci gimnáziumban érettségizett. Innen került a pozsonyi teológiára. Ekkor még – a teológia mellett – különösen a filozófia, az irodalom és a művészet érdekelte, ez a széles körű műveltség és pallérozott stílus későbbi szolgálatában is megmutatkozott.

1915-ben a Bécsi kapu téri templomban avatták lelkésszé, s Komáromban kezdte meg segédlelkései szolgálatát. Egy év múltán azonban édesapja mellé került, majd örökébe is lépett. 1916-ban már ő a megválasztott gyülekezeti lelkész Székesfehérvárott. 1922-ben Isten áldását kéri házasságukra *di Gleria Rózával*; házasságuk ajándéka négy gyermek volt, akik közül egy korán elhunyt.

1925-ban elbúcsúzik a kedves fehérvári gyülekezettől, többek hívására Budapestre kerül. Itt már nem gyülekezeti lelkész, hanem vallástanár élete végéig.

De innen már ne egyszerűen életpályáját nézzük, hanem szolgálatát, ahogyan Istentől a feladatokat kapta.

A GYÜLEKEZETI LELKÉSZ

Egy emlékező őszintén leírja, hogy más „nagyok” mellett az ő igehirdetései csendesek és szelídek voltak, ahogy alak-

ja is törekeny volt. De ebben a csendes, szeretetteljes beszédben Isten ereje rejtőzött, sőt többször meg is mutatkozott. Székesfehérvári gyülekezetében évről évre nőtt a Bibliát olvasók és imádkozók tábora. Ez sem adatik meg mindenkinek! Sajnos nem sok szóban elmondott igehirdetése maradt meg írásban, nem volt mindig ideje azokat teljesen leírni. Inkább csak vázlatok maradtak tőle. Hozzá kell tenni, kevés ember volt egyházunkban, aki akkoriban annyi igehirdetést, előadást mondott volna! Ezért is idézem egy később leírt nagypénteki igehirdetés rövid részletét: „A kárpit kettéhasadt a Kereszt [ezt a szót mindig nagy betűvel írta!] által. Nincs többé akadály! Szabad tekinteni! – Valóban? Igen, valóban! Honnét hát a lelkek nyomorúsága? Onnét, hogy egy új kárpit ereszkedett le, nem nyílásra, hanem kinek-kinek szeme elé, hogy ne lássanak... Ha rajtam állna, most mindenkit lecsendesítenék: nézd meg, kedves lélek, mi szövődött nálad a nyílás elé? Leheletfinom fátyoltól lehet a sűrű vasrácsig... Keresd a kárpit drága áron nyitott, reád váró hasadékát, amit ott látsz az érted Megfeszítettél és Feltámadottnál.” (Mt 27,51)¹ Gyülekezete nehezen búcsúzott tőle, a kapcsolat később is meleg volt a volt lelkész és korábbi gyülekezete közt.

A VALLÁSTANÁR

Egy vallástanár abban az időben igen elfoglalt ember volt. Óráinak száma nagyjából megfelelt egy más szakos tanár óraszámának, azzal a különbséggel, hogy egy vallástanár nem egyetlen iskolában tanított. Így volt ez Gáncs Aladárnál is. Nyugodtan mondhatjuk, fárasztó munka volt. „Egyszerre 6-7 iskolában tanított, ennyi iskola lépcsőit járta. Heti 24 órája volt. Bámulatosan sokat tudtak legapróbb tanítványai is, szemléletesen oktatott és szívhez szólóan.”² Talán a leírtakkal függ össze egy naplótöredéke: „B. Jani, volt kedves tanítványom, első zseném lepott meg meglátogatásával. Öröm volt rajta érezni az Úr munkáját.”³ Külön érdekes olvasmány lenne a „Konfirmandusaim emlékkönyve” című fejezet,⁴ de erre nincs idő. Inkább azt hangsúlyoznám, hogy a gyermekekkel való foglalkozásából született meg 1934-ben a Missziói Gyermekszövetség azzal a céllal, hogy a gyermekeket is bekapcsolja a külmiszió hordozásába.

¹ *Akinek a szíve lángolt Krisztusért*. Válogatta és szerkesztette dr. Fabiny Tibor. Evangélikus Sajtóosztály, 1991. 53. o.

² *Serkenj fel, aki aluszol!* Szerk. Scholz László. Budapest, 1939. 211. o.

³ Fabiny 1991, 41. o.

⁴ Fabiny 1991, 41–47. o.

Komolyan vette a fiatal nemzedéket, s ezért kapcsolódott be az országos diákmunkába és konferenciákba is.

A LELKÉSZEK PÁSZTORA

„1920-ban sikerül neki először az a gyűjtögető, toborzó munka, melynek később nagymesterévé válik: Ostffyasszonyfán konferenciát rendez a megújulást kereső, egyházi ébredést váró lelkészek számára.”⁵ Ezek a lelkészkonferenciák aztán folytatódtak, ebből született később a Baráti Mozgalom, teljes nevén: Evangélikusok Ima és Szolgálat Mozgalmának Baráti Köre, amelynek célja: „az evangélikus lelkek és gyülekezetek ébredése”.⁶ „Az Úr nélkülünk is meg tudja tartani anyaszentegyházát, de tudom, hogy most nagyon ránk helyezi mutatóujját” – írta ezzel kapcsolatban Gáncs Aladár. 1931. szeptember 30-án születik az „alapokmány”, azokkal, „akik az Isten ígében kijelentett s a golgothai Keresztben megragadott evangélium alapján állva ima- és munkaközösségre lépnek ev. anyaszentegyházunk lelki ébredésének szolgálatában.”⁷ Ki tudja, hány lelkésznek lett „barátja” vagy „lelki atyja”, mint *Dannhauer Lászlónak*, aki később szolgálatát folytatta is. De az ébredéshez hozzátartozik a lelkészek felébredése is!

A TEOLÓGUS

Az ébredést és a teológiát sokan ma is szembeállítják, helytelenül mindkét oldalról. Gáncs Aladárnál pedig – helyesen – a kettő összekapcsolódott. Gáncs Aladár *az ébredés teológusa volt* – írták róla többen. Írásaiból halála után megjelent könyvében „sok lapot töltenek be az ébredés történetének eseményei”.⁸ Különös egyháztörténet, mondhatná valaki! De nem itt „pulzál” valahol az egyház élete? Nem lenne jó egyszer az egyház történetének ezzel az aspektusával is foglalkozni, ahogy azt egyszer teológus korunkban mi is elkezdtük?

S hogy mennyire foglalkoztatta a teológia, azt egy 1931-ben megjelent kis füzet dokumentálja legjobban: *Mit tanulhatunk Barth Károlytól?* A róla szóló emlékfüzetben *Veöreös Imre* és *Benczúr László* is foglalkozik ezzel.⁹ „Nem lettem barthiánus. De amit Gáncs Aladár Barth professzor munkásságából a húszas évek végéig kiemel, ma is visszhangot ver bennem” – vallja *Veöreös Imre*. „Ma már kevesen tudják, hogy Magyarországon az elsők között, evangélikus egyházunkban pedig elsőként egy fővárosi vallástanár – Gáncs Aladár – írt tanulmányt századunk kiemelkedő, vagy éppen

⁵ Scholz 1939, 210. o.

⁶ Dr. Anne-Marie Kool: *Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom (1756–1951)*. 2. köt. Harmat, Budapest, 1995–2000. 319. o.

⁷ EOL 63 f/2.f.cs. In: Kool 1995, 320.o.

⁸ Scholz 1939, 214. o.

⁹ Fabiny 1991, 9., 15. kk.

legkiemelkedőbb teológusáról, Barth Károlyról” – írja *Benczúr László*. Mit tanult Barhtól Gáncs Aladár, és mi az, amit ma is megtanulhatnánk? Vegyük röviden sorba, mert érdekes és érvényes konzekvenciák ezek.

1. A szubjektivizmus túltengésével szemben Barth *az objektivizmus vastraverzeire helyez át minden keresztény életmegnyilvánulást*. Más szóval: „Istennek hozzám való viszonya a fontos, nem az a tudat, hogy kegyességünk hol áll.” Ma is megszívlelendő!

2. *Az Úr szavának nagyobb érvényre juttatását* tanulhatjuk Barhtól. A Biblia témája az, amit Isten szól hozzánk, és nem a mi kegyességünk!

3. *A hívő ember antropológiája* a következő megtanulandó lecke. „Az elveszettség és romlottság olyan állapot, amely a kegyes lényre is kiterjed” – olvassuk. De figyelemreméltó, amit ehhez *Veöreös Imre* hozzátesz, hogy ez nem félelemre, hanem még nagyobb bizalomra indít Isten íránt.

4. *A hit objektivizálása* a következő pont. Gáncs Aladár teszi hozzá a példát: „Az élmény csak olyan, mint a mandulavirág szirma. Szép, de hervadásra van ítélve. A lényeg nem ő, hanem a *mag!* Ezért aztán a hívő ember keze mindig üres! De éppen ez adja *a hit perpetuum mobiléjét*. Amit ma hallok, azt holnap újra hallanom kell!”

5. Az utolsó lecke az egyháztól szól. *Az egyház lényege abban van, hogy ott az Úr szavát megszólaltatják és meghallgatják* – nem rímel ez az Ágostai hitvallás szavaival? S ezért aztán „az egyház a bűnösök egyháza, de ugyanakkor a megváltottaké és reménykedőké is.”

Aki ezeket végiggondolja, a teológiát, az „Istenről való beszédet” gondolja végig, s az *teológus* – szívvel és eszével együtt.

A BELMISSZIÓ MUNKÁSA

Miért szakadt el ígéretes fehérvári gyülekezetétől? „Mind több szál vezet fel most már Pest felé. Ébredési megmozdulásokat sejt itt és amott.”¹⁰ Kapcsolatba kerül a Bethánia mozgalommal is, de abból kiválva külön munkába kezd a piliscsabai Béthel otthonban. Ide lelkészt várnak, és elsősorban órá gondolnak. 1924. december 8-án megalakul a Fébé Evangélikus Diakonisszaegyesület, s ő lesz ennek titkára. Elindítja a *Fényugár* című lapot. Úgy érzi, Isten most ezen a területen akarja látni: az egyház ébredésének, belmissziójának szolgálatában. Érdekes ebből a szempontból *Németh Károly* lelkészhez írt levele: „Gyenge lábom áll az ébredés ügye, hogy egyházi garnitúrát sem tudott kiállítani.” Nem a vezetés átvételére gondol! Csak arra, hogy az ébredésnek jobban át kellene hatnia egyházunkat, annak intézményeit is. Elmondhatatlanul sok a munkája, a diakonisszák képzése mellett konferenciák rendezése, előadások gyülekezetekben és rengeteg publikáció. Külön érdemes lenne szólni kiterjedt levelezéséről, ilyen formában megélt „lelkipásztori” kapcsolatairól.

¹⁰ Scholz 1939, 210. o.

A KÜLMISSZIÓ TITKÁRA

„1931 óta az evangélikus külmissziót is lángolóan szolgálja” – írja Scholz László.¹¹ A Fébetől való elszakadás fájdalmas lehetett, de ma már látjuk, hogy az egyház egésze szempontjából ez a lépés is szükséges volt. Az egyesület gyűléseit itt is rögtön konferenciákká szervezi. Kezébe veszi és szerkeszti a Missziói Lapokat. Különösen figyel *Kunst Irén* missziói munkájára. *Krisztus első magyar női követé* címmel könyvet is ír róla 1935-ben, s amikor a misszionáriusnő hazatér, többször is szervezi „szabadságát” gyülekezetek felé. „Ahol nincs az egyházban élet, elsorvad a missziói munka akkor is, ha emberek, intézmények és anyagiak rendelkezésre állnak” – írja. *Podmaniczky Pállal* együtt kéri: „...a missziológiát feltétlenül fel kell venni a teológiai tanulmányok közé”.¹²

AZ EGYHÁZ ÉBRESZTŐJE

Utolsónak hagytam ezt az aspektust, pedig itt kellett volna kezdeni. Ebből indult minden más. „Felébredt ébresztő” volt, ahogy erről már írtam. Ebből a szempontból is a nyitottak közé tartozott. Nyitottabb volt, mint korának egyháza. Találkozott a Skót Misszióval, a finn ébredéssel is kapcsolatba került. Szívéhez legközelebb a württembergi ébre-

¹¹ Scholz 1939, 211. o.

¹² Kool 1995, 321. o.

dés volt, amit itthon Mária Dorottya és Bauhofer György kezdett munkálni. De *Néhány vonás a magyar ébredés történetéhez* című tanulmányában ezt olvassuk: „Az eddigi ébredés angolszász és német szabadabb közösségű keresztyénség stílusát, fény- és árnyoldalait hozta hozzánk. Most itt az ideje, hogy a közösségi keresztyénségben a világháború után mindinkább kivehető válságtünetek után kellő és józan megítélésével előtérbe nyomuljon az *ébredések általánosabb, Isten népét a maga egészében tekintetbe vevő formája, amely a bibliai ébredésnek is hűségesebb folytatását jelenti*, mint az utolsó félszázad angolszász és amerikai kultusza.”¹³ Mások úgy fogalmaz, hogy szükség lenne egy biblikus, józan, Isten országát tisztábban meglátató, teológiai jellegű ébredésre. Gáncs Aladár Isten iskolájában eljutott az egyesületi ébredéstől az egyházi ébredésig, sőt a magyar evangélikus egyház ébredésének szolgálatáig.

Scholz László így fejezi be emlékező szavait: „Minél többet betűztem vékony tollvonásai között, annál több ajándékot kaptam: tudományt, örömet, ébresztést, megrendülést és békességet. S bele is nyugodtam ebbe a rendbe.”¹⁴

Nem erre volna szüksége ma is egyházunknak? Nem kellene Gáncs Aladárral többet „beszélgetni”, olvasva őt? Azért idéztem a lábjegyzetekben a könyveket, hogy útmutatást adjak a továbbgondolkodáshoz. Nem kellene az örökséget átvenni tőle? *Nem ez az egyházunk prioritása ma is?*

¹³ Kool 1995, 324. o.

¹⁴ Scholz 1939, 216. o.

SÁNTA ANIKÓ

Vizekre vetett kenyér

Princetoni javaslat a keresztyének egységére

A Hermeneutikai Füzetek 28. kötete *Egy testben a kereszty által* címmel jelent meg, és egy modern ökumenikus elkötelezettségű hitvallási iratot közöl. A témának örök aktualitása van, hiszen a keresztyénség létének kezdete óta küzd a megosztottsággal és fáradozik a keresztyén egység megteremtésén. A törekvés tehát megvan, s a részeredményeket sem tagadhatjuk le, a látható, teljes egység azonban még nem jött létre, sőt bizonyos körök épp az ökumenikus mozgalom intézményesülését és megtorpanását látják és erre figyelmeztetnek. Ebből a célból hozta létre a *Center for Catholic and Evangelical Theology*t két neves amerikai evangélikus teológus: *Robert W. Jenson* és *Carl E. Braaten*. A központ időről időre konferenciákat hív össze, amelyek munkája során létrejött egy csoport, amely a ta-

lálkozási helyéről *Princeton Project*nek nevezte el magát, és egy ökumenikus ekkleziológia kidolgozását tűzte ki további céljául. Munkájuk eredményeképpen jött létre a javaslat, amelynek kidolgozói között ortodox, római katolikus, episzkopális, evangélikus, református és pünkösdistá felekezethez tartozó teológusok vannak. „Nem a bürokratikus ökumené képviselői ők, hiszen az ökumenikus mozgalmaknak éppentől a mai, szekularizált, elpolitizálódott irányzatától határolódnak el. Számukra a konfesszióból, az evangéliumi hit megvallásából következik az egyház egységére tett javaslat. Az aláírók közül többen a saját egyházukon belüli »hitvalló mozgalmak« tagjai is, akik szerint nem arra van szükség, hogy divatos világi áramlatok hatására a keresztyénség kétezer éves tanítását revízió

alá vegyék, hanem arra, hogy az ősi tanúságtétel ma is erőteljesen szólalhasson meg. Az egyház már meglévő, a Szentháromság Istenben kiteljesedett, eredeti egységére hívják fel a figyelmet” – írja a kötet előszavában a sorozatszerkesztő, ifj. dr. Fabiny Tibor.

A javaslat megfogalmazói egyetértenek abban, hogy a modern ökumenizmusnak vannak eredményei, sőt a mozgalom többet elért, mint amiről valaha is álmodni mertek: a kétoldali dialógusok jelentős teológiai eredményekhez vezettek, ökumenikusan elfogadott, kreatív teológiai megfogalmazásokhoz. Ugyanakkor a vártnál sokkal nehezebb az egyházakkal elfogadtatni a konszenzust. „A megosztottság néhány kulcsfontosságú tényezője továbbra is makacsul tartja magát, és kevesen látják, merre tovább” – írja R. W. Jenson. A Princetoni javaslat erre a *hogyan tovább?* kérdésre próbál választ adni úgy, hogy először felállítja a diagnózist, azután megkísérli a kezelési mód megfogalmazását.

A javaslat kiindulópontja az EVT 1961-es újdélhi kongresszusán megfogalmazott tézis: az Isten által ígért egység, amelyre egyházát elhívta, a keresztények olyan egysége, amely „...akkor válik láthatóvá, amikor mindenhol, mindazokat, akik Jézus Krisztus nevére kereszteltettek meg..., a Szentlélek egy közösségbe gyűjti össze, ahol az egy apostoli hitet vallják, az egy kenyeret törik meg.” Bűnnek tartják, ha az egyházak eltávolodnak ettől a víziótól,

és a bűneik miatt látogatja meg őket a belső gyengeség és hűtlenség. „Az engedelmisség útja egyházainktól az önmegtagadás fegyelmét kívánja meg, kérjük ehhez a Szentlélek segítségét, hiszen megváltásunk akkor válik valóssá, ha a Szentlélek megbékíti minket »egy testben a kereszt által« (Ef 2,16).” Ennek szellemében tárgyalja megállapításait és javaslatait az irat hét fejezetben. A téma sokrétűségét és bonyolultságát mutatja, hogy míg a fennálló helyzet megragadása, pontos leírása a dolgozat erőssége, a megoldási javaslatok túl általánosak. Mert hiába deklarálja az irat, hogy „...törekedni kell a közösség olyan formáinak kialakítására, amelyek közös misszióban egyesíthetnek”, ha ennek sem konkrét formájára nem utal, sem működésére vonatkozó elképzelést nem vázol. Értjük az igazságát és jogosságát annak a javaslatnak is, miszerint „...meg kell vizsgálnunk kollektív lelkiismeretünket, s meg kell bánnunk mindazon cselekedeteinket, szokásainkat és beállítottságunkat, amelyek a megosztottságot dicsőítik”, de itt is hiányzik az elképzelés mikéntje. Mégis hasznos olvasmány a *Princetoni javaslat a keresztények egységére*, mert új összefüggésben tárja eléink az ökumenizmust, és sürgeti a teológiai konszenzusok gyakorlati megvalósítását, amelynek nehézségeiről Jenson ezt írja: „Az egyházi megosztottságban van valami, ami ellenáll az emberi erőfeszítésnek.” S a javaslatot „vizekre vetett kenyérnek” látja, amely fölött egy napon a Lélek lebeg majd.

HARMATI BÉLA LÁSZLÓ

Máté az angyallal

A vámszedőből lett tanítvány, a vértanúságot szenvedett Máté egyike a gyakran megfestett bibliai alakoknak. Az egyházművészetben rendszerint attribútumaival együtt ábrázolják őt: ezek a mártíromságára utaló kard, alabárd, bárd vagy az eredeti foglalkozására utaló pénzes zacskó, számológépet, derékszögölő; szokás még angyal- vagy emberalak kíséretében bemutatni, ami pedig az evangélium megírására utal. Azt azonban már kevesebben tudják, hogyan keletkeztek ezek a szimbólumok. Az evangélistaszimbólumok: angyal, oroszlán, ökör és sas bibliai forrása az Apokalipszisben található (Jel 4,6–7). Az Úr trónját őrző négy élőlénynek hat-hat szárnya van, amelyeket kívül-belül csupa szem borít. Szüntelenül az Úr dicsőségét zengik. A négy élőlényt, amelyeknek megfelelői Ezékiel próféta könyvében a babiloni fogság idején leírt kerubok, már az egyházatyák hozzárendelték a négy evangélistához. Attribútumaik társaságában vagy általuk helyettesítve sűrűn

szerepelnek a művészettörténetben az ókeresztény falképektől napjainkig. Az Etiópiában térítő Máté apostolt gyakran ábrázolják egy angyal társaságában, aki őt evangéliuma megírására inspirálja. Így látható ez a meszlensz evangélikus templom szószékkosarájának oldalán is, ahol a Mátét, Márkot, Lukácsot és Jánost ábrázoló színvonalas festmények az evangélium írásának pillanatában ábrázolják őket. Máté kezében írószerszámmal az asztal fölé görnyed, és az angyal sugallatára, unszolására írja le az evangéliumot. Az ismeretlen bécsi festő által készített, kvalitásos 18. század végi festményeket rossz állapotuk miatt a közelmúltban felújították. Megfestésük után a 18. század végén ugyanis levették ezeket a képeket a keretről, és egyszerűen a szószék oldalára szögezték őket. Ma kétszáz év viharait túlélve, megszépülve és megerősödve tekintenek le az evangélium mai követőire. Mi csak remélhetjük, hogy ez így marad a következő kétszáz évben is.

Évfordulók 2006-ban

Magyar evangélikus egyháztörténeti adatok

1546: elhunyt Cordatus Konrád reformátor
1646: megszületett id. Ács Mihály lelkész, énekköltő
1806: megépül a sándi templom
1831: megjelenik Kis János püspök Ágendája
1906: megalakul az első magyar evangélikus gyülekezet Amerikában (Cleveland)
1926: megépül a mezőtúri templom

január 1. Fábri Gergely nemescsói lelkész, püspök †1766
20. Vértesi Zoltán magyarbólyi lelkész, a Lelkipásztor alapító szerkesztője szül. 1881
február 10. Szeberényi János bányakerületi püspök †1856
19. Kis János dunántúli püspök †1846
24. Bahil Máttyás eperjesi lelkész, történetíró szül. 1706
29. Zichy Mihály festőművész (A *Luther Wartburgban* című szénrajz alkotója) †1906
március 21. III. Károly *Carolina Resolutiója* 1731
26. II. József Türelmi Rendelete 1781
április 1. Bachát Dániel pesti szlovák püspök †1906
7. Szeniczei Bárány János püspök felpéci beiktatása 1756
12. Boczkó Dániel szarvasi lelkész †1806
25. Schmal András esperes, történetíró szül. 1706
28. soproni országgyűlés megnyitása 1681
május 18. Fessler Ignác szentpétervári evangélikus püspök, szül. Zarándfalva, 1756
június 12. Raffay Sándor bányakerületi püspök szül. 1866
23. bécsi béke 1606
szeptember 17. Böhm Károly filozófus, egyetemi tanár szül. 1846
22. Rázga Pál 48-as vértanú lelkész emléktáblát kap Pozsonyban
október 7. Ordass Lajos püspök első rehabilitálása 1956
17. Szabó József püspök †1986
23. forradalom 1956
30. Thököly Imre hamvait felravatalozzák a Deák téri templomban 1906
november 16. Kuzmány Károly dunáninnyi (pátenses) püspök szül. 1806
20. Szeniczei Bárány Pál tolnai esperes †1806
26. Sartoris (Sartorius Szabó) János nemescsói lelkész, író †1756
26. Bauhofer György budai lelkész, egyháztörténetíró szül. 1806

Összeállította: *Fabiny Tibor (id.)*

FELVÉTEL AZ EVANGÉLIKUS HITTUDOMÁNYI EGYETEMRE 2006/2007

Az Evangélikus Hittudományi Egyetem felvételt hirdet a 2006/2007-es tanévre az alábbi képzésekre:

- Nappali tagozaton a lelkézszi szolgálatra felkészítő egyetemi szintű teológiai tanulmányok. A tanulmányi idő hat év. A képzés helye: Budapest.
- Nappali tagozaton bolognai-rendszerű, bachelor szintű katechéta-lelkipásztori munkatárs alapszak. A tanulmányi idő három év. A képzés helye: Nyíregyháza vagy Budapest.

Jelentkezni az Evangélikus Hittudományi Egyetem rektori hivatalában beszerezhető saját jelentkezési lap kitöltésével és a szükséges mellékletek benyújtásával lehet 2006. február 15-ig. A részletes felvételi tájékoztató az *Evangélikus Élet* január 15-ei számában jelenik meg.

WELTLER REZSŐ

„Az Úristen nem kockázik”*

Albert Einstein halálának 50. évfordulójára

Einsteinről írni egyszerre hálás és hálátlan feladat. Hálás feladat különösen most, hiszen az évforduló kapcsán a tudós, akárcsak életében, ismét a világ figyelmének középpontjába került. Az ENSZ ez alkalomból 2005-öt a fizika évévé nyilvánította, s a tudós halálának színhelyén és napján a New Jersey állambeli egyetemi városban, Princetonban április 18-án úgynevezett fénystafétát tartottak. Németország Einstein-évet hirdetett, s számtalan rendezvényvel és előadással emlékezett meg nagy fiáról. De ugyanezen okból hálátlan is a feladat: az embert óhatatlanul utoléri a bőség zavara, s ugyancsak fogós probléma az információzuhag megszürése. Mi alapján válogasunk? Hogy válasszuk el a lényegest a lényegtelenről, a búzát az ocsútól (mert az utóbbiból is akad bőven)?

De másféle dilemma is van: a könnyebb vagy a nehezebb utat válasszuk? Viszonylag könnyű lenne egy „blikkfangos”, sztorizós dolgozatot összeállítani egy olyan emberről, aki üstököszerű feltűnésétől kezdve egészen haláláig a legszelebb nyilvánosság érdeklődésének középpontjában állt. Sőt: már életében szinte mitikus alakká emelkedett, neve mindmáig az ész színönimája. Én e dolgozat írásakor a nehezebb utat választottam. Tettem ezt legjobb meggyőződésem szerint a dolgozat hőségének szellemében, hiszen Einstein gyakran kijelentette: egy tudós számára sokkal fontosabb az, hogy mit gondol, mint az, hogy mit tesz vagy mi történik vele. „Teológusnyelven” így is mondhatta volna: „vita contemplativa potior est quam activa”.¹ Éppen ezért dolgozatomban kizárólag Einstein „belső történéseivel”, közelebbről gondolataival foglalkozom, életének külső, „látható” oldalával csak annyiban, amennyiben azok a belső útra hatással voltak. Einstein szellemi fejlődésének csupán néhány „csillagóráját” (Stefan Zweig), pontosabban csillagévét keressük fel, azokat, amelyek e rendkívüli életúton döntő jelentőségűnek bizonyultak. Éppen ezért kezdjük mindjárt – in medias res – 1905-ben. Ezt az évet szokás ugyanis Einstein „csodaévének” nevezni.

* A tanulmány rövidített, szerkesztett változatát adjuk közre.

¹ A szemlélődő élet értékesebb, mint a tevékeny.

1905: ANNUS MIRABILIS – A CSODAÉV

Már a tudós életében ezzel a latin névvel illették méltatói Einstein életének minden kétséget kizáróan legtermékenyebb évét. Bár már azelőtt is publikált néhány tudományos dolgozatot, mégis elképesztő a forradalmian új gondolatok sorozatának az a vulkányszerű kitörése és áradása, amelyek révén az addig legfeljebb csak néhány kolléga által ismert 26 éves tudós egy csapásra a szakma érdeklődésének középpontjába került.

Mi is történt hát 1905-ben? Áprilisban Einstein befejezte saját színvonalához képest közepes doktori disszertációját, majd 3 olyan dolgozatot publikált, amely a szakértők véleménye szerint külön-külön is Nobel-díjat érdemeltek volna. Az egyik a speciális relativitáselméletet írja le, bár annak idején szerény címmel – „A mozgó testek elektrodinamikájáról” – jelent meg. (Teljesen igazuk van azoknak, akik megjegyzik, hogy a 2005-ös évforduló egyben a relativitáselmélet születésének centenáriuma is!) A második dolgozat az ún. Brown-féle mozgás elméletét adta, míg a harmadik a fotoelektromos effektus problémáját oldotta meg. A Nobel-díjat – s ez valóságos tudománytörténeti kuriózum – végül is az utóbbiért kapta meg, mégpedig több mint másfél évtizedes késéssel, 1921-ben. Annak idején az emberek kinevették a Nobel-díj bizottságot, hiszen a relativitáselmélet – immár az általánossal kiegészítve – közben divattémává lett, persze mint ilyen, jókora laikus elferdítésekkel, sőt tévedésekkel.

De ne szaladjunk ennyire előre! Induljunk ki az einsteini életmű ismertetésénél abból, hogy a klasszikus fizikának is van relativitáselve, amelyet még Galilei mondott ki. Ő nagyon szemléletesen egy hajó belsejében tartózkodó utasok példáján mutatta be azt az absztrakt elvet, hogy egy zárt rendszeren belül nem tudjuk eldönteni, hogy a rendszer egyenes vonalú, egyenletes mozgásban van-e, vagy pedig nyugalomban.

Mármost felmerült az ötlet: nem lehetne-e például Földünk mozgását mintegy „belülről”, kísérlettel igazolni az újonnan felfedezett elektromágneses jelenségek alapján? A 19. század végén a fizikusok között konszenzus volt egy

hipotetikus fluidum, az éter létezését illetően. Úgy képzeltek, hogy az éter az egész teret kitölti, sőt áthatja az anyagot is, a kísérlet szempontjából pedig az abszolút nyugvó rendszer reprezentánsának tekintették. Másrészt viszont nem sokkal azelőtt publikálta *Maxwell* skót fizikus *Faraday* kísérleteire támaszkodva négy híres egyenletét, amelyek az elektromágneses mező fogalmát öntik elegáns matematikai formába. Az elmélet szerint maga a fény is elektromágneses hullámnak tekinthető.² Így hát természetes „kísérleti műszerként” kínálkozott a fény, hiszen azt nem kellett mesterségesen előállítani. Az elképzelés az volt, hogy ha a fény sebessége a nyugvó rendszerben (tehát az éterben) c , a Földé v , akkor a Földön mérve a fény sebessége $c + v$, illetve $c - v$ aszerint, hogy a fény a Föld haladási irányában vagy azzal szemben halad. 1887-ben *Michelson* és *Morley* chicagói fizikusok egy leleményes tükrörendszert találtak ki, amellyel ezt a sebességbeli különbséget még akkor is mérni lehetne, ha a Föld sebessége százszor kisebb lenne. A kísérlet eredménye közismert: nem észleltek eltérést, a fény terjedési sebessége független annak a rendszernek a sebességétől, amelyben a mérést végeztük. Ez a kísérlet később a relativitáselmélet szempontjából igazi *experimentum crucis*nak bizonyult.³

A következő bő másfél évtizedben a fizikusok kétségbeesetten keresték a kiutat az egérfogóból, többnyire úgy, hogy az éter fogalmát foltozgatva, finomítgatva próbálták az elméletet a valósághoz igazítani. Nyilvánvaló, hogy itt nemcsak szakmai kérdéssről, hanem olyan pszichikai küszöbről volt szó, amelyet képtelenek voltak átlépni. Akinek végül is sikerült, azaz maga Einstein jóval később, *Newton* halálának bicentenáriuma (1927) tartott beszédében így világította meg a helyzetet: „... hangsúlyoznom kell, hogy maga *Newton* gondolatépítményének gyenge oldalait sokkal jobban ismerte, mint az őt követő tudós nemzedékek. Ez a körülmény mindig tisztelő csodálatomat váltotta ki... Bevezette az abszolút tér és abszolút idő fogalmát. Ma ezt gyakran szemére vetik. Pedig éppen ezen a ponton különösen következetes *Newton*. Felismerte ugyanis azt, hogy a megfigyelhető geometriai nagyságok (a materiális pontok egymástól való távolsága) és azok időbeli lefolyása a mozgásokat fizikai viszonylatban nem teljesen jellemzik... a tömegeken és azoknak az időtől függően változó távolságukon kívül van még valami, ami a történelemnél mérvadó, és ezt a »valamit« ő az abszolút térhez való viszonyának fogja fel. Elismeri azt, hogy a térnek valamilyen fizikai realitással kell bírnia, hogy mozgási törvényeinek értelme legyen. ... [Azóta] kiderült, hogy a testek közötti kölcsönhatások... nem azonnali hatású, távolba ható erők által jönnek létre, hanem olyan folyamatok által, amelyek véges sebességgel terjednek az űrben...

² Maxwell munkássága még Galileinél, sőt Newtonnál is jobban hatott Einsteinre.

³ Michelson csaknem beleőrült az általa sikertelennek tartott kísérletbe. Csak Einstein cikke nyugtatta meg, és persze főként az, hogy 1907-ben Nobel-díjat kapott „tévedéséért”.

A mechanikus gondolkodásnak megfelelően ezt egy űrbe-töltő, hipotetikus közeg (az éter) mechanikai... állapotának igyekeztek tekinteni. De mikor a legállhatatosabb fázisok ellenére sem sikerült ez a mechanikai magyarázat, lassanként rászoktak arra, hogy az »elektromágneses mezőt« a fizikai realitás utolsó, redukálhatatlan alapjának tekintsék.”

1905-re megérett a helyzet a nagy áttörésre, s az irányki volt jelölve két premisszában: egyrészt hajtsuk ki az ablakon az éter, s vele együtt az abszolút tér és abszolút idő fogalmát, az abszolút nyugalommal együtt. Az utóbbiról Einstein így ír híres cikke elején: „...a Föld éterhez viszonyított sebességének megállapítására irányuló sikertelen kísérletek arra a feltevésre indítanak, hogy az abszolút nyugalommal nemcsak a mechanikában, de az elektrodinamikában sem hozható kapcsolatba a jelenségeknek semmiféle tulajdonsága.” A másik premissza – mintegy kárptólásul – az, hogy a (vákuumbeli) fénysebesség a természet abszolút állandója. E két premisszából – írja Einstein korszakalkotó dolgozatában rendkívül szerényen – „fölbőlőbb érdekes következtetéseket vonhatunk le”. A „fölbőlőbb érdekes következtetések”, amelyekről Einstein beszélt, tudományos földrengést okoztak, az egész fizikai világgép gyökeres átalakulását eredményezték.

Van egy latin közmondás: „etsi fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae” – azaz: ha darabokra török is a világ, sértetlenül megmaradnak a romok. Megjelent Einstein dolgozata – ahogy ő később elnevezte – a speciális relativitáselmületről, s úgy tűnt, valóban darabokra tört a világ.

Mert mik is voltak azok az Einstein-féle „figyelemre méltó következtetések”? Egyrészt a Galilei-féle relativitás-elv általánosítása, azaz minden egyenes vonalú egyenletes mozgást végző rendszer egyenértékűsége. S e ponton feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy Einsteinre is igaz az, amit nagy elődje, *Newton* önmagáról mondott, hogy óriások vállán állt. A speciális relativitáselmélet esetében az egyik ilyen óriás a holland fizikus, *Lorentz* volt. Már ő papírra vetette azokat az egyenleteket, amelyeket Einstein teljes egészében átvett mint a tér és az idő relativitásának formuláit. *Lorentz* képleteiből ugyanis az következik, hogy a mozgó rendszerben a hosszúság kisebb, míg az időtartam nagyobb, mint a nyugvó (vagy annak tekintett) rendszerben, mégpedig annál inkább, minél inkább megközelíti a rendszer sebessége a fénysebességet.⁴ Csakhogy *Lorentz* még nem merte „átlépni a Rubicont”, egyrészt képtelen volt megszabadulni az éter gondolatától, másrészt képleteinek csak mintegy kvázi-realitást tulajdonított; nem merte feltételezni, hogy a természet valóságát tükröző törvényekről van szó.

A másik óriás, akire Einstein a speciális relativitáselmélet megalkotásánál támaszkodott, egykori zürichi pro-

⁴ Ugyanezeket a formulákat levezette a híres francia matematikus, Poincaré is.

fesszora, *Minkowski*,⁵ aki néhány ügyes átalakítással Lorentz képleteiből egy egyszerű egyenletet alkotott – lényegében a jól ismert Pitagorasz-tétel négydimenziós megfelelőjét. Ez az egyenlet fizikai értelemben nagyon sokat mond. Azt, hogy a tehetetlenség folytán beálló egyenes vonalú egyenletes mozgás a két (négydimenziós) pont közötti ideális utat határozza meg; közérthetőbben: ami az egyenes a geometriában, az a tehetetlenség a fizikában.

Itt tesszük fel a gyakran hallott kérdést: igaz-e, hogy az idő a negyedik dimenzió? „Jain”, válaszolná minden biztonnyal Einstein anyanyelvén – igaz is, meg nem is. Igaz annyiban, hogy a Minkowski-képletben a negyedik koordináta az időre vonatkozik, nem teljesen pontos annyiban, hogy a képletben az idő egyrészt az imaginárius egységgel, $\sqrt{-1}$ -gyel, másrészt a fénysebességgel van „megcírázva” (gyakorlatilag: megszorozva).

Mindebbe belegendolva, aligha csodálkozhatunk a kortársaknak azon az érzésén, hogy darabokra tört a jól ismert világ. Széttört mindenekelőtt a fizika világa. A fizikusok olvasták Einstein egyenleteit, s matematikailag, bármennyire is igyekeztek, nem tudták cáfolni. Kísérletileg viszont, mint láttuk, csak a fénysebesség állandóságára volt megdönthetetlen bizonyíték. A tér és idő relativitására vonatkozó Einstein-féle gondolat kísérleteket akkor még bajoson lehetett volna gyakorlatban is elvégezni.

A földtől jelentősen eltérő, extrém körülményeket még bajosabban tudták volna vizsgálni. Ma már persze azt is tudjuk, hogy az Einstein-féle képletek „normál” körülmények között is némileg eltérő eredményeket adnak, mint a Newton-féle mechanika, ezt azonban akkor még nem tudták kimutatni. Másrészt az eltérés annyira csekély, hogy gyakorlati szempontból elhanyagolható. Teljesen jogos tehát, hogy még ma, a 21. században is tanítják Newton törvényeit. Maga Einstein is többször is határozottan leszögezte: a relativitáselmélet nem a klasszikus fizika cáfolata, hanem általánosítása, s annak határesetei a régi törvények.

Ennek ellenére alapjaiban rázta meg a relativitáselmélet a filozófia, közelebbről az ismeretelmélet világát is. Kant idevonatkozó tanításában közismerten az általa szinte bálványozott Newtontól vette a mintát: a tér és az idő Kantnál alapvető, „par excellence” kategória, az érzéki megismerés (szemlélet) tiszta formája, a megismerés lehetőségének „a priori” feltétele. Mármost a speciális relativitáselmélet e két kategóriát egybeolvasztja, tér-idő kontinuumról, sőt néha a két szót egyszerűen egybeírva téridőről beszél. Mindezt persze nemcsak az ortodox és neokantianusok, hanem más filozófiai iskolák is nehezen emésztették meg. Einstein figyelmét is többen és többször felhívták a Kanttal való ellentmondásra, de ő – a tudomány szerencséjére – korántsem zavartatta magát e tényről.

S végül az új elmélet megzavarta még az utca emberé-

⁵ Nem egyedülálló eset a tudományban: a főiskolán Minkowski és Einstein ki nem állhatták egymást...

nek gondolkodását is. Hiszen ahogy mondtuk, a relativitáselmélet szinte kezdettől fogva túlnőtt a szakemberek érdeklődési körén, s a bulvárlapok kedvenc témájává lett. Önkéntelenül hozzájárultak ehhez maguk a tudósok is, akik objektíve tulajdonképp helyesen – hiszen az egész univerzumra vonatkozó elméletéről volt szó –, mégis kissé nagyképp szóhasználatukkal rendszeresen világeseményről, világvonalról beszéltek. Az átlagember mindebből azt a következtetést vonta le, hogy az új elmélet szerint immár semmi sincs, ami bizonyosnak tekinthető lenne. Nálunk Magyarországon ezt a keserédes slágert fűjták: „Mert Einstein szerint minden relatív / Csak a fog tud fájni, mint a szív.” Egy korabeli vicclap szerint pedig: „Tulajdonképpen Einstein az oka Németország eladósodásának. Azt állítja ugyanis, hogy az idő nem létezik. S mivel az idő pénz, így hát nincs pénzük se.” Talán mondanom sem kell: Einstein soha nem állította azt, hogy minden relatív, s még kevésbé azt, hogy az idő nem létezik...

Szerencsére az idézett latin közmondásnak (ami egyébként Bultmannnak is egyik kedvenc mondása volt), folytatása is van, s ez a bölcsesség ismét beigazolódott: miközben látszólag darabokra tört a világ, sértetlenül megmaradtak a romok. Megmaradtak a romok a fizikusok számára a fent említett Minkowski-képlet formájában. Ők úgy mondják: ez a formula a Lorentz-transzformációval szemben invariáns, s így állandóságot képvisel az új, négydimenziós világban. S megmaradtak a romok még a laikusok számára is érthetően a fénysebesség állandósága formájában. Valami olyasmi történt a fizikában, ami a hétköznapi életben is gyakorta megeshet nagy változások idején: amiről azt hisszük, hogy maradandó az életünkben, megmértük, és könnyűnek találtatik, amit viszont átmenetinek véltünk, időállóknak bizonyul. A mindig is abszolútnak hitt térről és időről kiderült, hogy relatív, a viszonylagosnak hitt fénysebességről viszont (gondoljunk a Michelson–Morley kísérletre) bebizonyosodott, hogy állandó. Lelkészként a Szentírás első lapja jut eszünkbe: a föld „tohuwabohu”, kietlen és pusztaság volt, és káosz uralkodott mindaddig, amíg el nem hangzott a „fiat lux”, és elkezdődött a rend a világban.

1916: ALBERTUS MAGNUS – ALBERT, A NAGY

Még meg sem emésztette a világ a speciális relativitáselmélet okozta megrendülést, és az I. világháborúval tényleg darabokra dőlt a külső világ is. Éppen e nagy kataklizma kellős közepén a nagy rebellis, Einstein a császári Németország fővárosából felröppentett egy újabb, még forradalmibb szellemi rakétát, az általános relativitáselméletet. Ebben még „csavart” egyet elméletén, s ezt a csavarást szó szerint kell értenünk. Azt állította ugyanis, hogy a mindennapi gondolkodás számára amúgyis nehezen emészthető tér-idő kontinuum ráadásul még görbült is.

A probléma Einstein számára kettős volt. Egyrészt a

speciális elmélet kimondta ugyan az inerciális rendszerek relativitását, de semmit nem mondott a forgó vagy gyorsuló mozgást végző rendszerekről. Másrészt a gravitáció, a természet egyik leghatalmasabb ereje nem volt beleilleszthető a négydimenziós, de mégiscsak (kvázi)euklideszi modellbe. Hogy hogyan jutott el Einstein a megoldásig, az természetesen meghaladja nemcsak a dolgozat kereteit, hanem a szakértelmünket is. Annyit azonban büszkén elmondhatunk, hogy a megoldás, azaz az általános relativitáselmélet nem születhetett volna meg két magyar tudós munkássága nélkül. Az egyik *Bolyai János*, a másik *Eötvös Loránd*.

Bolyai munkássága közismertebb. A „paralellák” problémájára adott megoldásával egyike lett az ún. nem euklideszi geometriák felfedezőinek. A többes szám nem véletlen, s ez volt az oka annak a szerencsétlen prioritási vitának is, ami Bolyai János kedvét elvette a „matézissel” való foglalkozástól. A párhuzamosok axiómája problémájának ugyanis nem egy megoldása van, hanem több. Azt feltételezve, hogy a síkban egy egyeneshez egy rajta kívüli ponton keresztül egyetlen vagy legalább két párhuzamos húzható, vagy éppen egyetlenegy sem, három különböző axiómarendszert kapunk: az euklideszi, a Bolyai–Lobacszevszkij-, illetve a Riemann-féle geometriát.⁶

Eötvös Loránd – Eötvös József fia – báró volt; élhette volna a magyar nemesek megszokott önpusztító életét, ehelyett a tudományokat, főként a kísérleti fizikát művelte buzgón. Híres kísérletével, amelynek pontosságát csak nemrégiben sikerült felülmúlni, azt az elvet sikerült igazolnia, amit a tehetetlen és a súlyos tömeg ekvivalenciájaként emlegetnek a fizikában.⁷ Mit is jelent ez? A tömeget a klasszikus fizika kétféleképpen definiálja: egyrészt mint amire a gravitáció hat, s így a tárgynak súlya van, másrészt mint tehetetlenséget, ami a gyorsító erőnek ellenáll. Már Newton is jól ismerte ezt az összefüggést – mondja Einstein –, de nem tudott rá kielégítő magyarázatot adni. Őt magát viszont „Eötvös szép kísérlete” megerősítette abban a felfogásban, hogy itt lényegbeli azonosságról, ugyanannak a dolognak két oldaláról van szó. A speciális elmülethez hasonlóan álljon itt is egy Einstein-féle gondolat-kísérlet. Képzeljük el, hogy egy zárt kabinban vagyunk, amelyben súlytalanság uralkodik, s ez a kabin g gyorsulással felfelé halad. Mit éreznénk? Érdemes néhány másodpercig elgondolkozni a válaszon, mielőtt meghallgatnánk. Természetesen ugyanazt éreznénk, mint normális körülmények között! Itt a Galilei-elv analógiájáról van szó: a kabinban levők sem tudják eldönteni, hogy a gravitáció hat-e rájuk, vagy gyorsuló mozgás-

ban vannak. Ami ma, az űrhajózás korában már régen evidencia, azt annak idején Einstein spekulatív úton következtette ki!

Einstein ezekből az alapokból kiindulva egy teljes évtized töprengése után arra a felismerésre jutott, hogy minden gravitációs kölcsönhatás megmagyarázható a tér görbületével. A dolog matematikáját tekintve Einstein szerencsés helyzetben volt, mert a speciális relativitáselmülethez hasonlóan most is kész eredmények várták. A már említett *Riemann* ugyanis a nem euklideszi geometriákat általánosítva kidolgozta a tetszőleges dimenziószámú görbült teretek matematikai elméletét.⁸ Einsteinnek „csak” a négydimenziós esetre volt szüksége, persze a már tárgyalt tér-idő kontinuum formájában. Ebből az alapvető képletből Einstein „első nekifutásra” megkapta Newton gravitációs elmületeének összes eredményét. Csakhogy a kortársak joggal kérdezték: mindez nagyon szép, de mire jó? Minek egy bevált elmületet egy másikra cserélni, ami ugyanazokat az eredményeket adja ugyan, de sokkal bonyolultabbban? Szerencsére pontosabb számítások arra utaltak, hogy néhány fontos esetben a két elmélet eltérő eredményt ad. Ezek közül csak egyet említünk meg, mert kísérleti ellenőrzésére nagyon hamar adódott lehetőség, méghozzá látványos körülmények között. Arról van szó, hogy az Eötvös által kísérletileg igazolt elv értelmében a gyorsulás és a gravitáció egyenértékű, s ha ez elektromágneses jelenségekre is igaz, márpedig Einstein éppen ezt feltételezte, akkor a gravitációs térnek el kell hajlítania a fénysugarakat. Ennek ellenőrzéséhez a Föld tömege a fény nagy sebessége miatt kicsi, de a Nap közelében elhaladó fénysugaraknál már mérhető elhajlást várhatunk. Azonban mivel a Nap közelében levő csillagokat csak teljes napfogyatkozás alatt lehet látni, ilyen eseményre volt szükség a kísérlet elvégzésére. Alkalom már a háború alatt is adódott volna, de az embereket 1916-ban teljesen érhetően sokkal inkább izgatta a verduni véres csata, mint a relativitáselmélet. De mindjárt az első békeév meghozta a nagy lehetőséget. A kor legnagyobb asztronómusa, egyben Einstein jó barátja, Sir *Arthur Eddington* vezetése alatt tudományos expedíció érkezett a portugál fennhatóság alatt álló guyanai-öbölí Príncipe szigetére, hogy lefényképezze a napfogyatkozást.

Az expedíció eredményét jól ismerjük: Eddington mérései tökéletes összhangban voltak az Einstein-elmélet jóslataival. A siker hatására Einstein napokig euforikus állapotban volt, a média pedig szinte hisztérikusan kiáltotta világgá: „Newton elmülete megdőlt!”; „A csillagok ferdén lógnak az égen!”; „»Albertus magnus« lába előtt hever a világ!” Einstein ekkor érkezett pályája csúcspontjára, ekkor lett belőle az a szinte legendás alak, akinek mindmáig ismerik az emberek. Ugyanakkor minden idők egyik legsikeresebb alakjának életében sem volt minden fenékig

⁶ Bernhard Riemann (1826–1866) német matematikus. Legfőbb tanítómestere, a „princeps mathematicorum”-nak nevezett C. F. Gauss Bolyai Farkas személyes jóbarátja volt. A nem euklideszi geometriákhoz vezető első helyes gondolatokat ő fogalmazta meg, de a közvélemény reakciójától félve soha nem merete publikálni.

⁷ Az 1912-es fizikai Nobel-díj jelöltjeinek névsorából: Eötvös Loránd és Albert Einstein...

⁸ Riemann munkájára Einstein figyelmét egykori évfolyamtársa, Grossmann hívta fel. Őt szokták „Einstein matematikusaként” emlegetni.

tejfől, hamarosan problémák jelentkeztek úgy szakmailag, mint egyéni sorsa tekintetében. Ezekről szólunk a következőkben.

1927: AUDIATUR ET ALTERA PARS – HALLGATTASSÉK MEG A MÁSIK FÉL IS

Ezt a kifejezést jogi vitákkal kapcsolatban szokták emlegetni. Esetünkben egy tudományos vitáról van szó, amely Einstein és a kvantumfizikusok között zajlott. Annyiban hasonlított az ügy a hétköznapi esetekre, hogy a vitatkozó felek eredetileg közös platformon álltak. Szóltunk már Einstein fotonelméletéről, amelyért jó másfél évtizeddel később Nobel-díjat kapott. Amikor kb. 5 évvel a Nobel-díj előtt a Porosz Tudományos Akadémia felvette Einstein tagjai közé, ajánlója maga *Planck*, a hatáskvantum felfedezője volt. Einstein egyike volt a keveseknek, akik a kvantumfizika születésénél bábáskodtak.

Időközben azonban történt egy s más. Maga Einstein relativitáselméletével egyre inkább „az eget rohamozta”; fantáziáját az univerzum, a makrokozmosz titkai nyűgözték le. Eközben azonban a kutatók közül nem kevesen ugyanolyan szenvedéllyel, s korántsem sikertelenül a mikrokozmosz titkaira vetették magukat. A fejlődés kérelhetetlen belső logikája szerint a klasszikus atomfizika egyre inkább kezdett kvantumfizikává válni. E folyamat egyik legfontosabb állomása volt a középiskolából is ismert Bohr-féle atommodell. Ebben nem az volt az új, hogy az atom belső felépítését miniatűr naprendszerként képzele el, hiszen ezt már *Rutherford* is tanította, hanem az az elképzelés, hogy a „bolygók”, azaz az elektronok ún. kvantumugrásokat végrehajtva áttérhetnek egyik pályáról a másikra. Ez az elmélet nem mindenkinek tetszett, éspedig jellemző módon nem is annyira szakmai, hanem filozófiai érvek alapján. Diszkontinuitást emlegettek, s a régi bölcsességet: „in natura non est saltus”.⁹ Azután 1926-ban egy osztrák fizikus, *E. Schrödinger* az *Annalen der Physik* című folyóiratban megjelentetett egy olyan egyenletet, amely ugyancsak megerősítette a kvantumellenes tábor pozícióját. Schrödinger nem tagadja ugyan *expressis verbis* a kvantumjelenség létét, de azt egyenletében, amely egy folytonos függvény, alárendeli egy ún. vezérhullám irányításának. Ez az egyenlet ráadásul több olyan kérdést is megoldott, amelyre Bohr modellje nem tudott választ adni. A hullámelmélet hívei kezdeti lelkesedésükben észre sem vették, hogy ugyanabban az időben egy konkurens folyóiratban (*Zeitschrift für Physik*) megjelent egy másik cikk is egy fiatal német fizikus, *W. Heisenberg* tollából. Ő Schrödingertől matematikailag radikálisan eltérő módon, ún. mátrixok formájában ragadta meg a szubatomi világ jelenségeit, s hamarosan kiderült, hogy ez a felfogás is „működik”. De mielőtt a vita igazán kitört volna, rájöttek, hogy a két elmélet tulajdon-

⁹ A természetben nincs ugrás.

képpen egyenértékű: Heisenberg mátrixai nem mások, mint a Schrödinger-egyenlet táblázatba foglalt megoldásai.

Így érkezett el 1927. A hullám–részecske „meccs” döntetlenre állt. Heisenberg azonban nem sokat tűnődött ezen, hanem még mélyebbre kérdezett, „szarvánál ragadta meg a bikát”, s ezen az úton olyan korszakos felfedezésre jutott, amely egyrészt megdöbbenetete a fizikusokat, másrészt a további kutatásnak új irányt szabott. Az ún. határozatlansági relációról, más néven bizonytalansági elvről van szó. Heisenberg kiinduló kérdése az volt: hogyan lehet az atomméretű jelenségeket megfigyelni? A mindennapi élet nagyságrendjében bármely jelenséget megfigyelhetünk vagy megmérhetünk anélkül, hogy a jelenséget számottevően befolyásolnánk. Az atomok világában azonban sohasem szabad szem elől téveszteni a mérőműszer zavaró hatását. A legóvatosabban végzett mérés is lényegesen megzavarhatja a megfigyelt jelenséget. Ilyenkor aztán nem lehetünk bizonyosak afelől, hogy a mérés eredménye valóban azt mutatja-e, ami a mérőeszköz távollétében is lett volna. Minden esetben elkerülhetetlen kölcsönhatás van a megfigyelő és a jelenség között.

Mindezek azonban csak általános megállapítások. Mit jelent ez konkrétebben? S főleg: mi köze a határozatlansági relációnak dolgozatunk hőiséhez, Einsteinhez? A legcélsezerűbb, ha most is az illetékest, Heisenberget hallgatjuk meg: „Jócskán elmúlhatott már éjjél, amikor egy éjszaka váratlanul eszembe jutott korábbi beszélgetésünkől Einsteinnek ez a kijelentése: »Az elmélet határozza meg, mi az, amit megfigyelhetünk.« Egyszeriben megláttam, hogy itt kell keresni a kapu kulcsát. ... Mindig olyan könnyedén mondogattuk, hogy a ködkamrában meg lehet figyelni az elektron nyomát. De lehet, hogy valójában ennél jóval kevesebbet láttunk. ... Igazság szerint a ködkamrában csak parányi vízcseppeket látunk, amelyek biztosan sokszorosan nagyobbak az elektronnál. A helyes kérdés tehát így hangzik: leírható-e a kvantummechanika nyelvén az a tény, hogy egy elektron megközelítően, tehát egy bizonyos pontossággal egy adott helyen halad át, megközelítően adott sebességgel...?” A választ Heisenberg még „azon melegében” megtalálta, s így szól: a hely és az impulzus (a tömeg és a sebesség szorzata) mért értékeiben mutatkozó határozatlanságok szorzata nem lehet kisebb, mint a Planck-féle állandó. Matematikailag a határozatlansági reláció egyszerű egyenlőtlenység. Egyetlen pillantás erre a képletre azonnal elárul két dolgot. Az egyik: ha ez igaz (márpedig mindeddig senkinek sem sikerült megcáfolnia), akkor éppen egyszerűsége miatt valami nagyon alapvető igazságot fejez ki. S a másik: azonnal látjuk azt is, hogy minden egyszerűsége ellenére miért nem jöttek rá egészen 1927-ig. A Planck-szám rendkívül kicsiny: a CGS mértékrendszerben csupán 10^{-27} . Ez konkrétan annyit jelent, hogy elvben 1 mg súlyú részecske helyzetét és sebességét egyszerre meghatározhatjuk 1 trilliomod cm, illetve 1 cm/trillió sec sebességgel. Magyarán: ez a korlát a mindennapi jelenségek nagyságrendjében észrevehetetlen.

Annál nagyobb a Heisenberg-törvény elvi jelentősége: Bohr egész filozófiát épített rá, amit a kvantumelmélet koppenhágai értelmezéseként szokás emlegetni.

S itt lép a képbe újra Einstein. Mint láttuk, ő volt az, aki egy megjegyzésével rávezette fiatal kollégáját a helyes útra. A megoldás ismeretében viszont az advocatus diaboli szerepét osztotta magára. Eleinte magát a képlet helyességét, pontosabban általános érvényességét vitatta. A következő években Einstein taktikát váltott. Immár nem szakmailag, hanem filozófiai, pontosabban ismeretelméleti érvekkel kritizálta az új felfogást. Ebben az összefüggésben hangoztatta a dolgozat címét is adó híres mondatát: „Az Úristen nem kockázik.” Gondolom, mindnyájan tudjuk, hogy az igét nem „kockáztatni” értelemben használta, hanem a valószínűségi számításra mint az új alapú kvantumfizika matematikai apparátusára gondolt. Ez a tudományág a 17. században az akkor igen népszerű kockajáték problémáiból nőtt ki.¹⁰ Einsteinnek a valószínűségi számítás ellen nem volt kifogása, de úgy gondolta, hogy arra csak ott és addig van szükség, ahol és amíg a területet nem ismerjük minden részletében. Azt soha nem tudta elfogadni, hogy erről eleve le kell mondanunk. (Bohr viszont néha így replikázott: „Albert, ne te mondd már meg Istennek, hogy mit csináljon!”) Egy hasonlat talán megvilágíthatja a két álláspont különbségét. Stílszerűen legyen a példa szintén egy játék. Egy kártyaparti kezdetén a játékosok nem ismerik a többiek lapjait. Csak a licitálásból (ha van ilyen), s később a játék menetéből tudnak következtetni, „matematikusul” szólva valószínűségeket megállapítani ezzel kapcsolatban. A játék végére azután minden egyértelművé lesz; a részleges információ teljessé válik. (Az ilyen jellegű problémákat tárgyalja egyébként a híres Neumann-féle játékelmélet).

A fizikustársadalom zöme mindenestre a „koppenhágaiak” mellé állt. Az a közvélemény alakult ki, hogy a relativitáselmélet minden zsenialitásával együtt a klasszikus fizika megkoronázása és egyben lezárása, míg az új fizika hajnalát Heisenbergék hozták el. Ez a felfogás lényegében mindmáig tartja magát; ellenvéleményekről később lesz szó. Előbb azonban arról kell szólnunk, hogy élete alkonyára Einstein „saját pályáján”, a makrokozmosz kutatásában is egyre inkább zsákutcába került.

1945: DONA NOBIS PACEM

– „A HÁBORÚT MEGNYERTÜK, A BÉKÉT NEM”

Ami a külső, politikai történéseket illeti, a cím kérése meghallgatásra talált: végre béke köszöntött a világra. Amerika ráadásul győztesen került ki minden idők legpusztítóbb háborújából, s az ünneplésből jócskán kijutott Einsteinnek is. A bevezetésben mondottak alapján sejthetjük, hogy a tudós nem tudott maradéktalanul föloldódni az öröm-

¹⁰ Az elmélet úttörői Pascal és Fermat voltak.

mámorban. Májusban őszintén örült az európai háború végének, amely szülőhazájának – még ha feltétel nélküli kapituláció árán is – végre meghozta a szenvedések végét. De az augusztusi két japán gombafelhő végérvényesen megkeserítette számára a győzelem ízét.

Lelki békéje tehát aligha lehetett zavartalan. Valamivel többet tudunk szellemi vívódásáról, bár Einstein e tekintetben is egyre kevésbé szívesen nyilatkozott. Annyit biztosan tudunk, hogy továbbra is az ún. általános térelméleten dolgozott, amelynek ötletével közvetlenül az általános relativitáselmélet közzététele után kezdett foglalkozni. S hogy mi is volt ez? Ahogy a neve is mutatja, a gravitációra már jól bevált módszert próbálta az elektromágneses jelenségekre is alkalmazni, a kettőt közös geometriai alapra helyezni. De Maxwell elmélete igazi skót makacs-sággal ellenállt minden kétségbeesett erőfeszítésének; s így Einstein nagy szellemi „hármasszögéből” a harmadikat már nem tudta befejezni. Hogy mi volt ennek az oka, arról nagyon eltérnek a vélemények. Többen arra mutatnak rá, hogy balszerencsés módon a kísérleti fizika néhány évvel Einstein halála után tett olyan felfedezéseket, elsősorban a magerőkkel kapcsolatban, amelyeket beépíthetett volna elméletébe. Mindennek ellenére véleményem szerint ez egyszer az újságoknak igaza volt, amikor a témával kapcsolatban gyakran a bombasztikus „világformula” kifejezést használták. Mert valóban ez volt Einstein célja: olyan egységes elmélet, amely magyarázatot ad a fizikai világ minden ismert lényeges jelenségére. Ez pedig sem előtte, sem utána senkinek sem sikerült, s valószínűleg eleve lehetetlen is.

2005: EINSTEIN REDIVIVUS?

– EINSTEIN ÚJRASZÜLETETT?

Az előző szakaszban mondtak alapján azt hiszem, érthető a kérdőjel a címben. Lehet-e valóban Einstein újraszületéséről beszélni, ahogy azt egy, az évforduló kapcsán megjelent cikk teszi? Nem pusztán szalmaláng-e az Einstein-év, hogy azután a nagy tudós ismét tiszteletreméltó szoborrá merevüljön? Elismerem, nem könnyű a kérdés, éppen ezért óvatosan, mégis meggyőződéssel válaszolom: igen, lehet Einstein-újraszületésről beszélni, s ezt több példával is illusztrálhatom.

Az első: nagy művét, a relativitáselméletet, amelyet annak idején, mint láttuk, annyi kétely, kritika, sőt gáncs övezett, ma tanítják, s mi több, naponként használják is. Tanítják: ha egy fizikushallgató szigorlaton nem tud számot adni róla, soha nem kap diplomát. S használják; számolnak vele a szó mindkét értelmében. A relativisztikus effektusokat egy-egy kísérlet tervezésekor magától értődd természetességgel veszik számításba, akár elemi részecskékről, akár űrkutatásról van szó, s persze számításokat is végeznek a megfelelő képletekkel.

Persze erre lehet azt válaszolni: ez még nem újraszüle-

tés, ez legfeljebb konzerválás. Annál meglepőbb a második példa, ami még a szaktudósokat is alaposan meghökken-tette. A dolognak előzménye is volt, mégpedig még Einstein életének delelőjén. Van valami szimbolikus abban, hogy mindez egy olyan országból indult, ahol hisznek az újraszületésben. 1924 júniusában a tudós egy levelet és egy rövid angol nyelvű kéziratot kapott Dakkából egy ismeretlen indiai fizikustól, *Satyendranath Bosétól*. A néhány éve már Nobel-díjas Einstein annyira izgalomba jött a kézírattól, hogy félretéve saját munkáját, maga is az új problémán kezdett dolgozni. Rövidesen megjelentetett két dolgozatot a gázok egy olyan halmazállapotáról, amit azóta Bose–Einstein kondenzátumnak neveznek. A bökkenő „mindössze” annyi volt, hogy a leírt halmazállapot eléréséhez a gázt olyan hőmérsékletre kell lehűteni, amely megközelíti az abszolút nulla fokot. Ehhez képest pedig még a galaxisok közötti tér leghidegebb pontjai is túl „melegek”. Einstein jóslata így azután kereken hét évtizedig eldöntetlen maradt, mígnem 1995-ben az Egyesült Államokban kísérleti fizikusok egy csoportja rubídiumatomokat hűtött le olyan hőmérsékletre, hogy a megjósolt kondenzátum valóban létrejött. A kutatócsoport két vezetője 2001-ben fizikai Nobel-díjat kapott ezért a teljesítményért.

De a történetnek még nincs vége, s amelyen váratlan helyről indult földrajzilag, a tudomány ugyanolyan váratlan területén folytatódott a közelmúltban, pontosabban 2000-ben. Ez a terület az internet, illetve általában a hálózatok topológiájával kapcsolatos matematikai kutatások köre. Az ezredfordulón kimutatták, hogy egy bizonyos hálózattípus és a Bose–Einstein halmazállapot között egyszerű matematikai átalakítással precíz leképezés hozható létre. Ez a felismerés azért megdöbbentő, mert az egyik terület a makro-, míg a másik a mikrovilágba tartozik, s a kettő mögött mégis cáfolhatatlanul ugyanaz a matematikai modell húzódik. Hogy mi is ez, azt a magyar származású, az Egyesült Államokban élő Barabási László, a modern hálózatkutatás egyik vezéralakja nagyon szemléletesen így nevezte el: „a győztes mindent visz”. „Ahogy a Bose–Einstein kondenzátumban minden részecske a legalacsonyabb energiaszintre áll be, és a többi energiaszint kiürül, úgy egyes hálózatokban a legalkalmasabb pont elvileg magához ragadja az összes linket, és lehet, hogy a többi pontnak semmit sem hagy.” (Mellékesen ugyanezt az eloszlást eredményezte a PC-s operációs rendszerek piaci jelenlétét vizsgáló tanulmány is, s nem nehéz kitalálni, hogy a „mindent vivő győztesnek” a Windows bizonyult...)

A harmadik példa, ha lehet, még meggyőzőbb. Tavaly egy ismert szakfolyóiratban (*Physical Review Letters*) a következő címmel jelent meg egy cikk: „És az Öregnek mégis igaza volt” (német fordításban: „Und der Alte hatte doch recht”). A cikk felidézti Einsteinnek az előzőekben ismertetett, alapvető determinizmusából fakadó ellenvetéseit a kvantumelmélet valószínűség-orientáltságával, s különösen is a koppenhágai értelmezéssel szemben. Majd

azzal folytatja, hogy ez az értelmezés korántsem egyeduralkodó a mai fizikusok között.

Vannak egészen merész alternatív elméletek. Ilyen például a párhuzamos univerzumok teóriája, amely végtelen sok „világbuborékról” és „Doppelpängerről” beszél. Ez a science fiction-irodalomban kedvelt alapötlet polgárjogot nyert az elméleti fizikában is. Nem az a kérdés többé – állítják hívei –, hogy párhuzamos világok léteznek-e, hanem hogy az általuk feltételezett 4 realitásszintből melyikhez tartoznak.

Bármennyire is csábító lenne e látványos teória részleteibe belemenni, minket témánk szempontjából sokkal jobban érdekel az az irányzat, amely mintegy visszanyarodást jelent a klasszikus irányzathoz, s az említett cikk is erre utal. Az e csoportba tartozó tudósok legtöbbször *David Bohmra* hivatkoznak (nem tévesztendő össze Niels Bohrral). Bohm (1917–1992) az „atombomba atyja”, *Robert Oppenheimer* utolsó doktorandusza volt, mielőtt mentorát a Manhattan-terv abszolút prioritása miatt kivonták az oktatásból. Bohm a princetoni egyetemen lett a kvantummechanika professzora; az itt Einsteintel folytatott szakmai dialógusai nyilván nem maradtak rá hatás nélkül. A Bohm-féle mechanika fő érdeme – állítja az őt követő iskola –, hogy explicit példát szolgáltat egy klasszikus, realista, sőt determinista elméletre, s ezzel egyrészt „rehabilitálja” Einsteint, másrészt abszurdá teszi az ilyen elmélet lehetetlenségét állító véleményeket, igazolva, hogy ez az ellenállás metafizikai döntés, és semmiképpen nem szükségszerű. Az irányzat jelenlegi vezéralakja *Detlef Dürr* müncheni fizikus. Ő már 10 éve összehozott egy konferenciát ezzel a provokatív témával: „Kvantumelmélet megfigyelők nélkül”. Tavaly már a második ilyen szimpóziumot tartották, s időközben Dürr könyvet is jelentetett meg a témáról. Felfogását kvantummező-elméletnek nevezte el, s laikusok számára a Bohm által posztulált ún. vezérmezőre vagy -hullámra hivatkozva próbálja szemléletessé tenni: „Az elemi részecskék pályák mentén mozognak, s eközben mozgásukat a vezérhullám határozza meg, hasonlóan, mint a hullámlovasét a vízhullám. A vezérmező »mondja« meg minden részecskének, hogy hogyan mozogjanak.” A részecskéket ebben a felfogásban reálisnak tételezzük fel, hangsúlyozza Dürr. S egy pillanatra se gondoljuk, hogy ez semmitmondó megjegyzés. Van ugyanis ellenkező vélemény is! Egy elméleti fizikus az elemi részecskéknél az utóbbi évtizedekben felfedezett valóságos zuhataga láttán kétségbeesetten, de teljes komolysággal így nyilatkozott: „Az elemi részecskék olyan matematikai egyenletek, amelyek a térben kísértének.”

Az ismertetett okok alapján Einstein szellemi örökségének minden bizonnyal fontos szerep jut a 21. század fizikájában is. Sőt, az előzőekben mondottak ellenére azt sem tartom kizártnak, hogy Einstein beteljesületlenül maradt nagy álma végül is megvalósul. Legalábbis korunk talán legnagyobb fizikusa, Stephen Hawking nem tartja kizártnak a dolgot: „Ha végül is sikerül megtalálnunk a teljes,

egyesített elméletet..., [az] az emberi értelem leghatalmasabb diadala lesz... mert akkor megismerjük Isten gondolatait." Akár Einstein is mondhatta volna ezt a gyönyörű – ha teológiai nem is vállalható (Ézs 55,8k)¹¹ – mondatot.

HOMO RELIGIOSUS – A VALLÁSOS EMBER

Időutazásunk befejeztével már csak egyetlen, de egyben a minket mint lelkészeket legjobban érdeklő kérdés maradt hátra: Einstein vallásossága. Hívó ember volt-e a nagy tudós, és ha igen, közelebbről milyen is volt ez a hit?

Az alapvető választ mindnyájan tudjuk: igen, istenhívó volt. De azt is érezzük, hogy ez a válasz így túlságosan általános, csaknem semmitmondó, éppen ezért konkrétilnunk, pontosítanunk kell, amit három lépcsőben teszünk meg.

Az *első lépcső* maga a tény, hogy Einstein gyakran beszélt Istenről, s ez nem volt olyan egyszerű ügy, mint ahogy gondolnánk. Ugyanis a maihoz hasonlóan Einstein korának fizikustársadalma is túlnyomórészt materialista volt. Ezen nem szabad túlságosan csodálkoznunk; ez amolyan „szakmai ártalom” a fizikusoknál, hiszen hivatásuk lényege éppen az, hogy az anyag alapvető törvényeit kutassák. Einstein a maga véleményével e tekintetben is meglehetősen „magányos farkas” volt.

A *második lépcső*: Einstein, ha istenhitéről kérdezték, gyakran egyszerűen Spinozára utalt. Lényegében tehát panteista volt, de végül is ez is csak egy filozófiai irányzat, különböző árnyalatokkal; van neopanteista iskola is, amely immár elsősorban nem Spinozára, hanem éppen Einsteinre hivatkozik. *Deus sive natura*, hangzik Spinoza veretes megállapítása, ami persze az egyetlen szubsztancia két létformájára utal, s nem azt jelenti, hogy a filozófus magában a természetben hitt volna. Hasonló a helyzet Einsteinnel: számára a vallásos élményt a természeti törvények mögött meghúzódó isteni bölcsesség felismerése jelentette.

De azt hiszem, a legkorrektebb, ha ebben a kérdésben is magát a legilletékesebbet kérdezzük meg. Az itt következő, hosszabb citátum sok mindent pontosít – s éppen ez a célunk. Az idézet a tudós „Vallás és tudomány” című cikkéből való. A cikkben Einstein háromféle vallási kategóriát különböztet meg: a félelmen, illetve az erkölcsi elveken alapuló, valamint az ún. kozmikus vallásosságot. „A primitíveknél elsősorban a félelem az, ami a vallási képzeteket előidézi... Ez nem mesterségesen jön létre, de állandóan a külön papi kaszt képződése által, és ez a kaszt közvetítőnek játssza ki magát a nép és a rettegett lények között, és erre alapítja hatalmi helyzetét. ... A zsidó nép

¹¹ Bizony, a ti gondolataitok nem az én gondolataim, és a ti utaitok nem az én utaim – így szól az Úr. Mert amennyivel magasabb az ég a földnél, annyival magasabbak az én utaim a ti utaitoknál, és az én gondolataim a ti gondolataitoknál.

Szentírásában szépen megfigyelhető a félelem vallásából az az erkölcsi vallássá fejlődés, ami az Újtestamentumban folytatódik. ... [Ez az] áttérés fontos haladást jelent a népek életében. Óvakodni kell attól az előítéllettől, hogy a primitívek vallása tisztán félelemvallás, és a művelt népeké tisztán erkölcsi vallás. Inkább kevert típusok, de a szociális élet magasabb fokán már inkább az erkölcsi vallás az uralkodó. Mindezekkel a típusokkal együtt jár az isteneszmény emberi tulajdonságokkal felruházott jellege... Létezik azonban a vallási érzésnek egy harmadik faja is, de ez csak nagy ritkán jut kifejezésre; ezt kozmikus vallásosságnak fogom nevezni. Az, akiben nincs belőle, nehezen fogja megérteni, mert ennek az emberszabású istenelképzelés egyáltalán nem felel meg. ... Minden idők vallási lángelméi kitűntek kozmikus vallásosságukkal, amely nem ismer el emberi képre kigondolt tant és istent. ... Innen van az, hogy a mindenkori eretnekek között olyan embereket találunk, akik a legmagasabb vallásossággal voltak eltelve, és kortársaiknak hol istentagadóknak, hol szenteknek tűntek. Ebből a szempontból tekintve az olyan emberek, mint Démokritosz, Assisi Szent Ferenc és Spinoza, nagyon közel álltak egymáshoz. ... Milyen mélyen kellett hinnie Keplernek és Newtonnak a világéptmény értelmében, és milyen vágy élt bennük az értelem legcsekélyebb csillanásának felfogására, hogy az ég szerkezetének gépezetét hosszú évek munkája során kibogozniuk sikerült! ... Csak az, aki életét maga is hasonló céloknak szenteli, csak az tudja elképzelni, hogy mi lelkesítette ezeket az embereket. Mi adott nekik erőt, hogy a sok sikertelenség ellenére a célhoz hívek maradjanak. Ezt az erőt – a kozmikus vallásosság adja. Egy kortárs nem egészen indokolatlanul azt mondta, hogy kizárólag a mai és egyáltalán a materialista szellemű kor legkomolyabb kutatói az igazi mélyen vallásos emberek.”

Bármilyen szép is ez az idézet, a hagyományos, dogmatikus istenhit szempontjából kétségtelenül kijózanít minket Einstein hitével kapcsolatban. De ne mondjunk elhamarkodottan véleményt! Hiszen nemcsak Einstein szűkebb értelemben vett hite, hanem tudományos műve is lehet teológiai értekezés tárgya. S éppen ez értékelésünkben a *harmadik lépcső*. Az evangélikus teológia megdöbbentően gyorsan megtette ezt a lépést. Einstein kortársa, a neves tübingeni szisztematikus, *Karl Heim* már 1921-ben könyvet írt ezzel a címmel: *Egy teológus gondolatai Einstein relativitáselméletéhez* (Gedanken eines Theologen zu Einsteins Relativitätstheorie). Ehhez a könyvhöz nem tudtam hozzáférni, olvastam viszont Heim hatkötetes főművének 5. kötetét, amelynek címe: *A természettudományos világgép változása* (Die Wandlung im naturwissenschaftlichen Weltbild). E könyvében a szerző az új tudományos világgépet teológiai szempontból pozitívan értékeli. Azt mondja ugyanis, hogy a fizika új felismerései két olyan abszolútumot döntöttek meg, amelyet a modern, elsősorban a tudomány eredményein tájékozódó ember szinte bálványként tisztelt: a relativitáselmélet az

abszolút tér és idő, a kvantumelmélet pedig az abszolút objektív valóság bálványát.

De nem szeretnék mások véleménye mögé bújni, következzék hát végül a témával kapcsolatos személyes véleményem. Einstein valamennyi kijelentése közül talán a kockázós mondata a legismertebb, ezért is választottam dolgozatom címéül. De az előzőekből, remélem, kitűnt, hogy ez a mondat nem annyira a hitről, mint inkább a fizikáról szól; amolyan oldalvágás a kvantumfizikusoknak. Úgy is fogalmazhatnánk: a mondat „főhőse” valójában nem Isten, hanem a kocka. Annál inkább vall Istenről Einstein egy másik híres kijelentése, annak ellenére, hogy Isten neve nem is szerepel benne. Ez a – megvallom – nemcsak értelmemhez, hanem szívemhez is legközelebb álló megállapítás így hangzik: „Das Begreifliche ist das Unbegreiflichste” – azaz a felfogható a legfelfoghatatlanabb. Rögtön Róm 1,20 jut eszünkbe: *Ami ugyanis nem látható belőle: az ő örök hatalma és istensége, az a világ teremtésétől fogva alkotásainak értelmes vizsgálata révén meglátható.* Ne becsüljük le tehát azt, amit Pál is fontosnak tartott, sőt leghíresebb levele elején a pogányok elleni érvelésének axiómájává tett. Einsteintől újra megtanulhatjuk azt, ami evangélikus teológiánkban a 20. században elsősorban barthiánus hatásra háttérbe szorult: Istennek nemcsak egy szava van az emberhez (vö. Barmeni nyilatkozat), hanem kettő; nemcsak külön kinyilatkoztatása van, hanem egyetemes is, nemcsak evangéliuma van, hanem törvénye is, ahogy azt nemrég egy Werner Elertről szóló LMK-előadásban meggyőzően hallottuk. S talán nem eretnecség, ha Einstein (és Pál) szellemében így folytatjuk: Isten tör-

vényébe nemcsak az erkölcsi, hanem a természeti törvények is beletartoznak.

Einstein, akit az ég ostromlójának neveztek, szerette a zsolttárokat. Fejezzük be hát az ő szellemében a két „ikerzsolttárral”. A 19. és a 8. zsolttárra gondolok: mindkettő az égre tekintve hirdeti – Pállal szólva – „az ő örök hatalmát és istenségét”. Zsolt 19,2kk: *Az egek hirdetik Isten dicsőségét, kezének munkájáról beszél a menny. Nappal a nappalnak adja át e szót, éjjel az éjjelnek adja tudtul. Nincs szó és nincs beszéd, hangjuk sem hallatszik, mégis eljut hangjuk az egész földre, szavuk a világ végéig.* Einsteinnek köztudomásúlag kiváló zenei hallása volt, de megvolt benne az a sokkal ritkább tehetség is, hogy meghallja ezt a nonverbális információt, ezt a hangtalan hangot, az univerzum üzenetét. És Zsolt 8,4kk: *Ha látom az eget, kezéd alkotását, a holdat és a csillagokat, amelyeket ráhelyeztél, micsoda a halandó – mondom –, hogy törődsz vele, és az emberfia, hogy gondod van rá? Kevéssel tetted őt kisebbé Istennél, dicsőséggel és méltósággal koronáztad meg.* E dolgozat hőségnek, mint láttuk, sok dicsőségben és méltóságban volt része életében, köszönhetően annak a szinte emberfeletti tehetségnek, amellyel Isten ezt a magánéletében sokszor csetlő-botló embert megajándékozta.

1999-ben a híres *Time* magazin Einsteint választotta a „század emberének”. Jól tudjuk, hogy az ilyen választások mennyire szubjektívek, ez esetben mégis egyetérthetünk az eredménnyel. Nem volt túlzás a halálakor elhangzott jóslat: a 20. század valóban lehunyta szemét anélkül, hogy Albert Einsteinhez fogható természettudóst látott volna.

HAFENSCHER KÁROLY (ID.)

Ötven évvel ezelőtt halt meg Thomas Mann

Mi közünk hozzá? Tudjuk, hogy nem szerette Luthert és nem kedvelte az evangélikusokat. Mi mégis figyelhetünk rá és mondanivalójára. Minket is érdekel az európai kultúra nagy német egyénisége, Thomas Mann.

Lübeckben született, Észak-Németországban, és Kilchbergben halt meg, a svájci Zürich közelében. Nyolcvan évet élt, és ma – ötven évvel halála után – újra emlékezünk rá az európai értelmiség.

Az egyik német újságban azt olvasom, hogy most a közvélemény visszhangja sokkal erősebb volt, mint a közelmúltban a Goethe-évforduló alkalmával. Thomas Mann Schiller és Goethe vonalába tartozott, igazi humanista

volt, a polgári ideál egyik utolsó megtestesítője. Egy teljes univerzumot hagyott maga után, és még ma is van mit felfedeznünk ebben a hallatlanul tág körű szellemi természetben. Minden évforduló magában rejti a veszélyt, hogy csak emlegetjük a jubilánst, de olvasni már nem olvassuk. Egész Európára nézve szomorú jelenség lenne, ha csak iskolai kötelező olvasmányként ajánlanánk őt, akár a *Buddenbrook-házra* vagy a *József és testvérei* tetralógiára, akár *A törvényre* gondolunk. Az emberi nyomorúság mélységeinek és az emberi szellem ragyogó magaslatainak ismerője és művészi közlője ő. Jellemző, hogy 2000 és 2005 között egymillió-négyszázezer kötete fogyott el Németor-

szágban. Magyarországon még filmen is kaptunk ismertést életéről és munkájáról. Naplója humanitást tükröz; sok csalódás után mégis megmaradt emberséges embernek. Még ma is aktuális az 1929-ben Nobel-díjat nyert nagy író. *A Varázshegy* 1924-ben magyarul is megjelent, a *József és testvérei* 1933–34-ben, a *Doktor Faustus* a háború után, 1947-ben.

Az egykori lübecki polgárcsalád nyugalmas otthona művészetek iránt érdeklődő tagjainak egyike ő. Élt Münchenben is, majd 1933-ban exiliumba vonult, a hitleri uralom elől az USA-ba menekült. Száműzetése közben rádióadásokban biztatta a németeket ellenállásra (ez a sorozata később könyv alakban is megjelent). A nagy világgégés után visszatért az Újvilágból, Svájcban telepedett le, és ott is érte a halál.

Magyarországon sok tisztelője, ismerője és olvasója akadt. Talán Kosztolányi volt az, aki először hívta fel a figyelmet rá a *Pesti Hírlapban* megjelent esszéjében. Így kezdi: „Kevés a nagy író ma – Thomas Mann nagy író!” 1922-ben jelent meg ez a bemutatás, és a *Lángelmék* című gyűjteményes kötetben ma is olvasható. Amikor 1935-ben újra Magyarországon járt Thomas Mann, Kosztolányi volt a kísérője és útikalauza Budapesten. Egyik levelében Kosztolányi ezt írja: „Thomas, egyszerű ember vagy. Igaz és közvetlen...” Ismerősei közül kiemelkedik Hatvany Lajos, aki gyakran volt vendéglátója is. De idesorolhatjuk Bartók Bélát, Lukács Györgyöt, Tóth Árpádot, Babits Mihályt, Rippl-Rónayt, Ignotust és nem utolsósorban József Attilát, aki *fehérék közt európaiként* üdvözölte jól ismert versében. Ezt a köszöntőt a budapesti rendőrség nem engedte felolvasni, mégis mindenki ismerte, aki ott volt Thomas Mann előadásán. Az akkori budapesti értelmiség harcos humanistának ismerte őt, aki abban a korban Hitlerrel szembe mert szállni.

Bibliai feldolgozásaiban kevesen ismerték fel, hogy a két világháború közötti idő háttérként Mózes alakjában és történetében, de József és testvérei nagyívű tetralógiájában is jelen van... Mózes minden gyöngesége, szangvinikus volta ellenére is humanista vezéreszmény, erkölcsi nevelő, szellemi tanító. Több, mint utóda, a hadvezér Józsué, vagy több, mint a szónoknak kítűnő Áron. Ő az, aki hirdeti, hogy erkölcsi tudat és magatartás nélkül nincs jövője a népnek. Mózes bátran szembe mer fordulni szeretett népével is, de nem ellenük, hanem értük haragszik, és kemény szavai, szigorú, fegyelmező cselekedetei éppen a nép érdekében érthetőek igazán. Mózes, a népvezér tovább lát, messzebbre, mint a napról napra élő, egyszerű nép. Nemcsak a test szükségleteit veszi komolyan, hanem az erkölcsi magatartást is. Fanatikusan akar valami újat, az állati sors helyett a szépet, a jót és az igazságot is meg akarja mutatni népének. Ezért vállalja az ellenszenvet, a lázadást is. Thomas Mann magyarázóí egyértelműen vallják, hogy az ilyen irányú beállításában nemcsak Hitler ellen vagy a mindenkori önkényuralom ellen, de Nietzsche ellen is ír. Ő tudja, hogy az ember nem emberhatvánnyá lesz, ha

átveti magát a törvény korlátain, hanem elembertelenedik. Nincs joga az embernek, hogy nagyobbra tartsa magát az erkölcsi törvényeknél. Valójában Thomas Mann törvényt, társadalmi erkölcsöt hirdető Mózes nem a szabadságot igenli, hanem a közösségi élet alapját. Idézi az Ótestamentumot: *Átkozott, aki a törvényt megszegi, és ezzel nyíltan száll szembe a német értelmiségben oly sokat jelentő Friedrich Nietzschével. Az őrületbe rohanó Nietzsche hirdette, hogy Isten halott, és ezért az ember felszabadult arra, hogy azt tegye, ami jólesik, sőt úgy ember igazán, ha túl meri tenni magát jón és rosszon, mert ezek a gyengeség babonái. (Dosztojevszkij ezt másként oldja meg.) „Emberek, legyetek erősek és vessétek át magatokat minden eddigi képmutatató erkölcsi korláton!” Thomas Mann Hitlerre éppen úgy értette az emberséges törvények megszegésének vádját, mint minden zsarnokra. Elvileg és gyakorlatilag törvénytíprónak nevezte a 20. század zsarnokait is. Hirdette, hogy nem lehet büntetlenül ölni, emberi lelkiismeretünket ideológiákkal elkábítani. Leírja, amit Dosztojevszkij Raszkolnyikovja is tudott, hogy „ölni édes ugyan, de gyilkosnak lenni mindennél iszonyúbb, feledhetetlen emberi bűn”. Mózes maga is hirtelen haragú ember volt, fiatalkorában ölt is, mégis hirdette: ne öl! Nem saját gyengeségét akarta tanítani, hanem a törvény erejét.*

A weimari köztársaság (1920–22) idején lelkesen beszélt egy új Németországról, amelyben már nem a porosz császár az úr. Foglalkozott Goethével és Tolsztojjal. Nagy hatással volt rá kora ünnepelel pszichológusa, Freud. Olvasta és magyarázta Schopenhauert. Egész Európáért felelősnek érezte magát. Ilyen címmel írt pamfletet 1933-ban: „Vigyázat, Európa!” A 25 rádióadást már említettük, ami a németek biztatására és buzdítására hangzott el tőle. 1945-ben megírja a *Doktor Faustust*, amit az európai ember vészkiáltásának nevezett. Nagyon sokat, egyre többet foglalkozik az erkölcs kérdéseivel.

Negyvenkét levelét ismerjük, ezeket Heinrich Mannak, testvérbátyjának írta. Sok vita, nézeteltérés volt a két testvér között. Többek véleménye szerint Thomas Mann nemcsak romantikus volt, aki az érzelmekeket éppen olyan fontosnak tartotta, mint a logikus gondolkodást, hanem misztikus is, aki egészen a spiritizmus határáig jutott (Magyarországon is tartott előadást a parapszichológiáról). Jellemző rá az irónia, a humor, a szarkasztikus, csípős megjegyzések egész sora. Nyelvművész volt a javából. Egyik méltatója ezt írja: Isten szegény embere volt, szegény szent, aki nem tudott bizalmas hitre gyulladni, noha jobban ismerte a Szentírást, mint sok lelkész vagy teológus. Európa egyik utolsó polgára ő, a nagypolgárság egyik utolsó mohikánja. Politikával természetes módon foglalkozott, noha nem volt politikus (ez német vagy francia íróknál nem olyan természetes, mint például Magyarországon). A középkort bírálta, sőt kigúnyolta, mert a reneszánsz humanizmusát tartotta igazán fontosnak, és ezt ismerte fel Európa görög, latin, klasszikus örökségének is. A művészet szerelmese volt, és az esztétikát éppúgy be-

csülte, mint az etikát. Találkozásairól – és ezt vegyük szellemi értelemben – gyakran írt: Beethovenről, Dickensről, Goethéről, Tolsztojról, Dürerről, Kafkáról, Rilkeről, Schopenhauerrel, Einsteinről, Freudról, a konvertált Newmanról, Novalisról, Ciceróról és Platónról, Shakespeare-ről és Wagnerről stb. Jellemző, amit az értelemről írt: „Ein Appell an die Vernunft”. Az értelem teszi az embert igazán emberre. Ugyanakkor a szerencsét, jó sorsot is méltatta, és tanította, hogy nem a hatalomra, hanem a boldogságra kell törekedni. Az ő korában sokat emlegetett *Wille zur Macht* helyett a *Wille zum Glück* volt a jelszava.

Visszatérve magyar kapcsolataira, tudjuk, hogy több újságban jelent meg róla vagy tőle cikk: a *Pester Lloyd*-ban, a *Pesti Hírlap*-ban, a *Budapesti Napló*-ban, a *Hétben*, a *Jövendőben*, a *Nyugat*-ban, a *Világ*-ban stb. Egy alkalommal azt írja, sajnálja, hogy Móricz Zsigmond munkáit nem ismerhette meg a magyar nyelv ismeretének hiányában, de amit fordítottak számára Móricztól, annak alapján a legnagyobb magyar író kortársának tekintette. Irodalmi Nobel-díjat kapott 1929-ben. Ennek is tulajdonítható, hogy ezután rendszeresen megjelentek fordításban, néha több kíséreltetben is Thomas Mann írásai. Ilyen volt a *Hiszek a demokráciában* (1932) és a náciizmus indulásáról szóló beszámolók és vélemények sora (1933). Foglalkozott vele Márai Sándor, Féja Géza, Cs. Szabó László, fordított tőle Jékely Zoltán, Vas István, Sőtér István, Benedek Marcell, Hegedűs Géza, Réz Pál. Egy evangélikus teológus értékelését is ismerjük, a *Theologiai Szemlé*-ben jelent meg Veöreös Imre tollából (1965/11–12.). Amikor előadást tartott a Zeneakadémián, jelentős muzsikuskok is szerepeltek: Sergio Failoni vezényelt, Basilides Mária és Svéd Sándor énekelt. Bármilyen címen hirdették meg előadását, lényegében mindig egy témáról beszélt: Humanizmus vagy barbárság vár ránk? Emberek vagy embertelen lények leszünk mi, európaiak? A kritikai realizmus utolsó nagy képviselője volt ő.

MIT JELENTHET NEKEM EGY HUMANISTA EURÓPAI ÍRÓ?

Ő nem vallotta magát európai kereszténynek, de a Szentírás ószövetségi részét jobban ismerte, mint sok teológus. Megvallom, nekem sokat segített, főleg az Ószövetség világában való eligazodásomban, mint ahogy teológus koromban Franz Werfel *Halljátok az Igét* című, Jeremiásról szóló nagyszerű regénye is. Úgy olvastam, mint aki a próféta korát így ismerhette meg igazán. Amit egyetemi jegyzeteimből soha nem értettem volna meg, a regény által megvilágosodott. A nevekkkel ugyan volt némi problémám (a héber szöveg átírása miatt), de alapjában véve sokat segített. Az első három és az utolsó fejezet már mai környezetben játszódik, a negyedik fejezettel kezdődik Jeremiás életének, korának története (Incipit vita Hyeronimae prophetae). A mi témánkhoz közelebb áll Kodolányi János

Égő csipkebokor című könyve (1963), ez a fantasztikus Mózes-regény. Nem kendőzi Mózes gyengéit, mégis rendkívüli népvezér bontakozik ki a könyvből, aki a menekülő, gyülevész csőcselékből nemzetet farag. Ő egyiptomi beavatott létére kivezeti népét Egyiptomból, a szolgaság földjéről. Égő csipkebokorban találkozik a „vagyok, aki vagyok” Istenével, és a Sínai-hegyen törvényt kap, zafír táblákon, amelyeket a nép hűtlensége miatt összetör, és másodszer gránittáblákra vésvé viszi a tíz ígét. Nagyon tanulságos, amit a szerző búcsúszóként ír: „Egykori gyülevész, züllött keverékből Isten választott népe lett.” Még allegorikus tanulságot is fűz Mósze történetéhez: „Ne csüggedjünk a pusztában, ne lázadozzunk és ne keressünk bálványokat! Haladjunk tovább bátran az ígért földje felé, tudásunk birtokában, ahogy Mósze is előrehaladt. Minden nép ilyen vajúdásban született, tragikus ellentétek között, de ha elfogadja vezetői áldozatát, úgy megerősödhet” – írta Kodolányi 1954-ben Akarattyán.

Amit eddig írtam Thomas Mannról, azt kiegészíthetem korunk világirodalmából. Sok író munkája hozzásegített a Szentírás jobb megértéséhez, akarva-akaratlanul is. Dürrenmatt *Fizikusok* című drámája a teremtés csodáját érzékelteti, Ernst Barlach és Max Frisch írásai a Genézis őstörténeteit hozzák közelebb. Nelly Sachs *Kémények* című költeménye Jób szenvedéséről és a 20. század holokausztjáról beszél. Franz Kafka kis történeteiben a zsoltárok nyílnak meg, Albert Camus *Pestis*-ében a 73. zsoltár örök emberi kérdése – miért van az istenteleneknek jobb sorsa, mint az isteneseknek? – ad hátteret mai tépelődéseinkhez. Bertolt Brecht és Aldous Huxley tanít megérteni, hogy mit jelent a mai világ visszassága. Hemingway *Akiért a harang szól* című regénye vagy *Az öreg halász és a tenger* az emberi küzdelmet, annak néha fáradságos hiábavalóságát mutatja meg. Sinclair Lewis *Elmer Gentry*-je a farizeus képmutatását mai hangszerelésben adja, Beckett-től a *Godot-ra várva* a kiábrándultságot, az élet értelmetlenségét (talán Mt 21,1–11 megvilágításában) tárgyalja. Kazantzakis *Akinek meg kell halnia* című passióregénye compassióra indít, Albert Camus *Bűnesete* a bűn mélységére utal. André Gide *Az elveszett fiú* visszatérését helyezi modern kulisszák közé, Graham Green *Minden dolog szíve* című írása a szeretetről dalol. Brecht *A szécsuáni jóemberének* történetében az egyszerű becsületességet fejezi ki, Sartre *Az ördög és a jó Isten* című írásában az ember szabadságáról mutat képet. Bernanos-tól az *Egy falusi plébános naplója* a lelkész felelősségét mutatja be (2Kor 12,9), Nietzsche Übermensch-e (*Der tolle Mensch*) a fantázia szülte emberhatvány képtelenségét érzékelteti. Pappini, Lagerkvist, Rónay éppen úgy segít, mint Milton *Sámsonja* vagy az emberi életet nagyszerűen ismerő Shakespeare drámái. A teológus számára a társadalmi és kortörténeti hátteret feldolgozó, irodalmi szinten megjelenő biblikus téma életszerűvé teszi Szentírás-ismeretünket. Az írói fantázia több, mint a teológusé, néha véleménye is más, de ez segít, és szellemi dialógust indíthat el.

Thomas Mann Jung nyomán egy bizonyos archetípust mutat be a családtörténetekkel, a testvéri kapcsolatok bonyolultságával, a sors kényszerűségének bemutatásával; a megegyezések és különbözőségek egyaránt segíthetnek nekünk. Ezek nem exegézisek, nem modern reinterpretációk, ezek adaptációk. A költői megjelenítés stimulus lehet a mai teológusnak is. Thomas Mann-nak a két világháború közötti időben írt regényei „áthallatszanak” a mi világunkba is. A legmélyebb kútból is ki lehet kerülni. A titokzatos Isten nem hagyja el a józsefeket, még ha családtagjai, testvérei, népe el is hagyja. Sőt a szerencsétlenségből szerencse is válhat, az elkényeztetetettből igazi felnőtt. *Akik Istent szeretik, azoknak minden javukra szolgál* – mondja Pál apostol Róm 8-ban. Jób története (irodalmi feldolgozásokban) vagy némelyik zsoltár mondanivalója a mi sorsunkban is megnyílik. Thomas Mann kimondatlanul is azt hirdeti, amit már az Ótestamentumban megszólaló Úr így ígér: *ha mindenki elhagyna, én veled maradok* (Ézs 43,2–5), és ami az Újszövetségben Immanuelben inkarnálódik. Péter is ígér hűséget, de megszegyenül, Jézus azonban megtartja szavát: isteni küldetését. Mt 1 így kezdődik, és hasonlóan zárul Mt 28: *Íme, én veletek vagyok minden napon...* Az egész Szentírás ez a vörös fonál húzódik végig, az egyes hívők és a nép életében: van tűz, van víz, de tűzben és vízben is velünk van az Isten. Az Exodus és

a Zsidókhoz írt levél csakúgy, mint a Genezis és a Jelenések könyve ugyanezt hirdeti. Isten terve és célja megvalósul. Nem kell félnünk a legnagyobb nyomorúságban sem. Mélyre zuhant népét is felemeli az Isten. Hittel vagy hitetlenül, ezt prédikálja nekünk Thomas Mann is. A humanista írótól, akinek halála ötvenedik évfordulójára emlékezünk, a humánus és az élet tiszteletét tanulhatjuk, hozzá hasonlóan a Tízparancsolat erkölcsét életfontosságúnak tekinthetjük. Lehet sok különbség a humanizmus és a kereszténység között, de van több kapcsolópont is, és ezt mi, keresztény olvasók sem feledhetjük.

Isten titoklány (*Rätsehwesen*) marad Thomas Mannak. A kijelentés alapján nekünk több az ismeretünk ennél. Thomas Mann az embert is rejtvénylénynak mutatja, akiben állandó kettősség jelentkezik, benne van a lélek titka, és rajta kívül van a titokzatos Isten. Talán nem is akar mást mutatni az emberből az író – ahogy egy nyilatkozatában említette –, csupán az európai önértékelést, önmegvalósulást és önpusztítást írja le a Nyugat egyik jellegzetes, szép stílusú idegenvezetője. Mi az embert már úgy ismerjük, ahogy Pilátus bemutatta: *Íme, az ember*. Már nem rejtvénylány, nem talány, hanem Isten képe, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ha emberségről van szó, még mindig reá tekintünk. Évezredek óta a tanúságtevők fellege vesz körül, de *mi nézzünk fel mindig Jézusra, hitünk szerzőjére és beteljesítőjére*. (Zsid 12,1–4)

Pályázati kiírás

A Déli Evangélikus Egyházkerület Közgyűlése pályázatot ír ki egyházunk zenei életének gazdagítására két kategóriában.

1. kategória: ének- és dalszövegek megírása.
2. kategória: énekek és dalok megírása.

A pályázat célja, hogy elősegítse új, színvonalas énekek születését. Szeretnénk arra inspirálni, hogy különböző lelkeségi, kegyességi irányokból érkező megfogalmazások jelenjenek meg, amelyek nemcsak újszerűségükkel, de tartalmukkal, mondanivalójukkal is közösségi alkalmainkat gazdagíthatják.

A beérkező pályaműveket szakértők bírálják el.

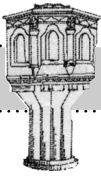
A pályázat nyitott. A jelíges pályaműveket az első kategória esetében két gépelt példányban és elektronikus formában, a második kategória esetében két gépelt példányban (kotta és szöveg) és hanghordozón (CD, kazetta) a Déli Evangélikus Egyházkerület Püspöki Hivatalához kell beküldeni (1088 Budapest, Puskin u. 12., south.district@lutheran.hu)

A pályázatok beérkezési határideje: 2006. március 31.

Eredményhirdetés az egyházkerületi gyülekezetvezetői konferencián, 2006. április 28-án.

Az első díj nettó 100 ezer, a második nettó 60 ezer, a harmadik nettó 40 ezer Ft.

A legjobb pályaművek kiadásra kerülhetnek.

VÍZKERESZT ÜNNEPE UTÁN 2. VASÁRNAP • 2Móz 33,17b–23

A vasárnap jellege

A vízkereszt ünnepe utáni vasárnapok mindegyike a karácsonyi ünnepekörhöz tartozó epifánia-ünnep szerves folytatása. Krisztus dicsőségének a világban való megjelenésére kerül a hangsúly. Érdemes tanulmányozni az ünnepet követő első három vasárnap Agendánk által hozott témáját, és megfigyelni azok együttes ívét: „Isten dicsősége”, „Isten akarata”, „Isten szeretete”. E három közül most éppen a középső, tehát „Isten akarata” kerül elénk. Talán érdemes és szükséges felhívni a figyelmet a vasárnapok témája és az istentisztelet elején elhangzó bűnvalló imádságok tartalmi összefüggésére is.

Gyülekezeteinkben a karácsonyi, illetve újévi intenzív és aktív időszakot váltja most fel ez a kissé csendesebb, bár eredeti üzenetét tekintve legalább olyan „fényes” néhány hét. A helyi szokásoknak megfelelően a karácsonyfákat ekkorra sok helyen levetkőztetik és kidobják, gyülekezeteink életében pedig már küszöbönáll az ökumenikus imahét. Ebben a kontextusban szólal meg az ősi ószövetségi ige.

A szöveg

A textus megértéséhez feltétlenül fontos látnunk az előzményeket. A 32. rész beszéli el az aranyborjú történetét. E szerint miközben az Úr a hegyen átadja Mózesnek a törvénytáblákat, és ismerteti előtte azok tartalmát, a nép Áron vezetésével máris hűtlenné lesz: aranyból készített borjúbálványt imád az élő Isten helyett. E hűtlenség következménye az, amit a 33. rész első verseiben olvashatunk, vagyis hogy Isten nem akar tovább népével maradni. Ez az új helyzet hosszú beszélgetést indít el Mózes és az Úr között, amely talán leginkább Ábrahám Sodomáért folytatott alkudozásához hasonlítható. Isten először egy

angyalát akarja küldeni a nép előtt, hogy az helyet készítsen számukra az ígért földjén, mire Mózes – valamivel később – csalódottságának ad hangot, mert nem világos számára Isten gondviselésének mikéntje (33,12). Valójában Isten személyesebb, közvetlenebb jelenléteért küzd a nép érdekében. Válaszában az Úr kilátásba helyezi, hogy „orcája” kísérhetné a hűtlenné lett népet. (33,14) *Ha nem jön velünk a te orcád, akkor ne is vigyél tovább bennünket!* (33,15) – szögezi le Mózes. És miután az Úr biztosítja afelől, hogy megnyerte jóindulatát, Mózes még tovább megy, és arra kéri Istent, mutassa meg számára dicsőségét. Ez az utóbbi két mozzanat már a kijelölt perikópa része. Innen lép tovább a beszélgetés, amelyből kiderül, hogy élő ember nem láthatja meg Isten arcát, fenségét, dicsőségét, mivel nem tudná azt elviselni. Mózes számára is az jelentheti az egyetlen megoldást, ha Isten saját kezével óvja őt, s a színről színre látás helyett hátulról láthatja meg az Urat.

Két kifejezés kap itt központi szerepet: az egyik az Úr „arca” (*páni'm*), a másik pedig az Úr „dicsősége” (*kábód*). Míg az első erősen antropomorf jellegű, addig a másik elvont értelmű. Míg az „Úr arca” Isten személyes, közvetlen, kegyelmes jelenlétének kifejeződése, addig az „Úr dicsősége” a közvetettség, a transzcendens lét megjelölésére szolgál. Mégsem ellentétpárról, hanem ugyanannak az isteni jelenlétnek két különböző megnyilvánulásáról van szó.

Az Úr „háta” (*ahar*), illetve az Urat „hátulról meglátni” kifejezés újszövetségi párhuzamát Pál apostol megfogalmazása jelentheti, ahogyan a szeretet himnusza végén a jelenvaló és eljövendő ismeret közti különbségről ír: *Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogyan engem is megismert az Isten.* (1Kor 13,12)

Ez tehát az igeszakasz fő csapásiránya. Megfigyelhető azonban az előbb említettek mellett egy oldalág is, pontosabban egy rejtettebb, a szövegen mégis egyértelmű egyszerűséggel végighúzóódó mögöttes üzenet. Ez a 17., 19., 21., 22. versekben ragadható meg leginkább. *Megnyerted jóindulatomat, és név szerint ismerlek. (...) Kegyelmezek,*

Tallózó

„Krisztus világosan megmondja, hogy az Atyát csak a Fiú látja, és csak ő adhat róla kinyilatkoztatást (...)” (*A Szent István Társulati Biblia jegyzetei. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„Több szent atyák szerint az Isten hátrésze alatt Jézus Krisztus emberisége és a földön alapítandó isteni országa értendő.” (*Káldi Biblia jegyzetei. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„De ismerhetjük az ő „jóságát” és követhetjük az ő irgalmának és megbocsátásának útjait. (...) Isten irgalmas tulajdonságai ezért a legreálisabb kapcsolatok Isten és ember között. (...) Mózes olyat akart látni, amit ember nem tud felfogni, amit emberi nyelv nem tud kifejezni. De kérése nem kíváncsiságból ered, hanem a 14. versben adott ígéret következménye. (...) nem foghatja fel az ő örök lényegét, csak „hátról”, működése után utólag tekintve, a tőle kiinduló hatások és benyomások alapján ismerhetjük meg őt.” (*Hertz Biblia jegyzetei. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„Ő akkor és ott akar kegyelmet gyakorolni, amikor és ahol az őszerte helyénvaló. Erről az isteni szuverenitásról még sokszor beszél a Szentírás (...)” (*Jubileumi kommentár. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„Mózes pedig látni szeretné, beletekinteni az orcájába. Nem öncélú ez a kívánság. Talán azt véli, hogy az elkövetkezendő feladatokhoz erősebb élmény, nagyobb bizonyosság szükséges. Ne tartsuk önzőnek, a nép egészségéért teszi. Túl van azon a próbán, hogy lemondva az egész népről, önmagát állítsa kivételezett helyzetbe. Érvei lefegyverzőek: »Nézd, ez a nép mégiscsak a te néped!« (14) Más az, ha tudom, hogy orcája velem jön, s megint más, ha ezt az orcát láthatom is. (...) Isten az érthető ígében van jelen, a Lélek által velünk tart az úton, de minden egyéb élményt határok közé szorít. (...) Néha szeretnénk látni és láttatni csodákat. (...) A legnagyobb élmény és csoda a Szentlélek által megszólító ige marad, amíg majd színe elé állítatunk.” (*Szabó Andor: Lábam előtt mécses a Te igéd. Kálvin Kiadó*)

„Mi kívánnivalód lehetne még, ha egész pusztai vándorlásodon Isten jelenléte kísér és abban az áldott reményességben járhatsz, hogy vándorlásod végén örök nyugalom vár?” (*C. H. Mackintosh: Elmélkedések Mózes 1–5. könyvről. Evangéliumi Kiadó*)

.....

Illusztráció

GONDOLATOK

„*Mutasd meg nekem dicsőségedet!*” Jézus azt mondja: „*amikor felemeltetem, mindeneget magamhoz vonzok*”. Ezek szerint a kereszt Isten dicsőségének felülmúlhatatlan megnyilvánulása. Keresztény olvasatban a dicsőség és a kereszt teológiája lényegét tekintve egy és ugyanaz. K. I.)

(„*Kegyelmezek, akinek kegyelmezek, és irgalmazok, akinek irgalmazok.*” Isten mindenhatóságát a szokásos értelemben – Isten bármit megtehet, amit akar – sokkal inkább kifejezné ez az ellentétpár: *kegyelmezek, akinek kegyelmezek, és kárhoztatok, akit kárhoztatok. De nem ezt mondja, s ezzel szuverén hatalmát és atyai szívét egyszerre jelenti ki.* K. I.)

(*Azután elveszem kezemet...*)

„Istenhez közeledni nem az ember föladata. Egyedül Istenre tartozik, hogy közelítsünk hozzá. A mi dolgunk: a várakozás, a gyielem (a készenlét).

(Simone Weil)

(*megláthatsz hátról...*)

„Megtagadnám azt az Istent, akit megértenék.”

(Julien Green)

(*Van itt hely nálam, állj a kősziklára!*)

„Nem a sokat tárgyalt atombomba, ez a különleges ölési gépezet a halálos... Az embert lényegében az a... vélemény fenyegeti, hogy a természeti energiák békés feloldása, átalakítása, raktározása és irányítása által az ember emberi létét elviselhetővé és egészében boldoggá teheti.”

(Martin Heidegger)

VERS

Csorba Győző: *Meleg tenyérben*

Magam föladtam:
tegyenek akármit
Birtokba vettek
gondos orvosok
De csak a testem
én mögötte bújtam
s ki-kilestem hogy
hogyan is vagyok

Hallottam olykor
már-már eltemetnek
egyetlen percig
sem hittem nekik:
meleg tenyérben
bizton kuporogtam
éreztem párnás
izmos ujjait

Meleg tenyérből
soha a hidegbe
soha kiesve
soha máshova
Mikor halálba
benne akkor is csak
s nem érhet ott el
a halál soha

VÍZKERESZT UTÁN 3. VASÁRNAP

• 2Kir 5,1–15

Vízkereszt fénye ragyog át a történeten. Víz is van benne, „keresztelő” is van benne – leginkább azonban Isten dicsősége sugárzik át Naamán életén.

A perikopa elhagyja Naamán ajándékának felajánlását. Bár a vers lényege a hitvallás, azért jó látni, hogy ennek az a következménye egy hitre jutott ember számára, hogy Isten emberét megajándékozza – ajándékát valójában magának Istennek ajánlja fel! Ez a vers második fele nélkül is szerepel a textusban: ajándékokkal indul Izráelbe.

Ezért lehetséges az igehirdetés olyan felépítése, amely e levágott zárómondatokkal kezd, azután felteszi a kérdést: miért tartja elengedhetetlenül fontosnak Naamán, hogy hitvallásával pénztárcája is valljon? Ezután jön természetesen maga a történet...

Homiletikai exegézis

1. v.: מִצָּרַע – *leprás volt*. Nem csak a ma leprának nevezett betegséget sorolták ide. Itt inkább egy bőrbetegségről lehet szó, vagy a betegsége még nem volt annyira előrehaladott stádiumban, netán (néhány kommentár szerint) a pogányok között a lepra nem vonta magával automatikusan az elkülönítést, kiközösítést. Naamán mindenesetre hivatalában maradhatott (egyelőre?), ugyanakkor egy „szokásosabb” betegségnél jobban sújtotta állapota.

5. v.: עֶשֶׂר כִּכָּרֵי כֶּסֶף – *tíz talentum ezüst*. Tehát 436,5 kg ezüsttel rakta meg szekere! Igencsak drágának és fontosnak tartja gyógyulását.

חֶמֶת אֲרָמָה – *hatezer arany*. Mivel a drachma (8,4 g, így összesen 50,4 kg lenne) Dáriustól kezdve fordul elő, inkább sekelről (14,55 g) lehet szó, így az arany súlya 87,3 kg.

6. v.: וְאֶת־מִצְרַעְתּוֹ – *távolítsd el lepráját*. Nem derül ki, hogy ez kérés (pl. az új protestáns fordítás szerint) vagy parancs (több kommentár úgy érti, mint hűbéreshez intézett felszólítást). Pusztán a történet alapján nem látszik indokoltnak a hűbéresség.

7. v.: כִּי־מִתְאַוֶּה – *okot, ürügyet keres* (a Qal jelentése: történik; az itt álló Hitpaél kölcsönös alak, ezért lehet úgy érteni, hogy *okot, ürügyet keres*).

10. v.: וַיָּשָׁב בְּשֹׂרְתּוֹ – *visszatér, visszafordul tested*. (A lepra folyamata megfordul és eltűnik – ilyen értelemben lehet megújulásnak is fordítani, ahogyan Károli hozza.)

וַיִּשְׁתַּחֲוֶה – *és tiszta leszel*. Értelme alapján lehetséges az új fordítás összevonása: *újra megtisztul a tested*.

11. v.: וַיִּקְנֶה – *mérges, haragos, ingerült lett, bosszankodott*.

וַיִּהְיֶה יָדוֹ אֶל־הַמָּקוֹם – *oda-vissza húzza kezét a helyen* (mármint a beteg helyen).

12. v.: וַיִּלְךְ בְּחַמָּה – *és elment (égő) haraggal, dühvel, bosszúsággal, bosszankodással, felháborodással, megbotráncozással, méreggel*.

13. v.: וַיִּגְשׁוּ עֲבָדָיו – *és közeledtek/odamentek szolgáljai*. וַיִּדְבֵר גְּדוֹל הַנְּבִיא הַזֶּה – *nagy szót szolt (volna) a próféta*. *Természetesen a jelentése az, hogy ha valami nagy dolgot mondott (volna), de így a szógyök azonosságára épülő szójáték-rezonanciát is kifejezhetjük...*

14. v.: וַיִּרְדַּךְ בַּיַּרְדֵּן – *és lement/leereszkedett és be-merült a Jordánba*.

וַיִּשָׁב בְּשֹׂרְתּוֹ כְּבֶשֶׂת נַעַר קָטָן – *és visszatért/visszafordult teste, mint a kisfiúé/kisgyereké*. (Lásd 10. v.)

15. v.: וְאַתָּה בְּרַקָּה – *vedd csak (át) az áldást/ajándékot/adományt*.

Bő vázlat

Alázat-fürdő

A jól ismert bibliai történet az alázat sajátos iskoláját tárja elénk. Az alázat iskoláját. A kisdiákok esetében sok gyakorlásra, ismétlésre van szükség ahhoz, hogy a tananyag egy-egy elemét elsajátítsák és készségszinten alkalmazzák. E gyakorlás és ismétlés nehéz munkát, sok gyötrelmet is jelent. Ugyanígy az alázat iskolája is komoly erőfeszítéseket igényel, és kínokkal jár. Ezen iskola négy elemjét járhatjuk ki a mai alkalommal Naamán történetére figyelve, amint hétszer alámerülünk a Jordán vizébe... Az alázat fürdője nehéz leckét ad elénk. Senki nem gondolhatja, amikor Naamán történetét olvassa, hogy ez nem neki szól. Bizony, a magunk gögjéről van szó! Nagyon is meggyógyulásunk, megtisztulásunk a tét akkor, amikor alázatunk mérlegre kerül.

A magasság iskolája

A magasság indul a történet. Ez a legelemibb tananyag, mint a betűvetés a kisiskolások számára. Kijárni a magasság iskoláját. Úgy lenni a csúcson, hogy az mégse szédítsen meg, mégse tegyen felfuvalkodottá. Naamán sok tekintetben nagy ember. Igen nagyrabecsült a király szemében, nyilván bizalmasa is volt. Nem is lehet másképp egy nagy hadvezérrel, aki hatalmas szabadulást szerzett uralkodójának és népének. Így hát hadserege szemében is igen kimagasló vitéz ő. Hát még a nép számára! Népszerűségét bizonyára növelte az is, hogy bár magas beosztásba került, nagylelkű volt az emberekhez, még a hadifoglyokból lett rabszolgákkal is olyan szeretettel bánt, hogy az ellenségnek kijáró átkok helyett imáikba foglalták. Így kívánta egy kis izráéli leányka is, hogy ura meggyógyuljon szörnyű betegségeből. Naamán tehát kijárta a magasság iskoláját, megtanulta, milyen is nagy egyéniségnek lenni, milyen is a hatalmasok közé tartozni. Pedig a magasság iskolájában az emberek többsége elbukik, hatalmával visszaélő zsarnokká válik – ő mégis kiállta a próbát.

A megaláztatás iskolája

Azon kevesek esetén, akik nem szédülnek meg a magasban sem, a második osztályba lépés mégis többségében nagy megrázkódtatást okoz. Nehéz alacsony sorból úgy feltörni, hogy az ember lelke ne torzuljon. Még nehezebb azonban a magasból ismét „földközébe” kerülni. Önként nem is teszi senki. A hadseregearancsnoknak is csupán betegsége folytán kellett egyre alább szállnia. Először is alább kellett szálljon, hogy egy másik nép segítségét kérje. Hivatalához méltó volt, hogy Izráel királyával tárgyaljon, és udvari prófétája közreműködését vegye igénybe királya levele alapján. De mit tegyen, amikor kiderül, hogy Izráel királya képtelen meggyógyítani őt, és a vele feszült viszonyban levő próféta csupán üzen neki, hogy keresse fel? Alább kellett szállni ismét. Ám micsoda felháborító orcátlanság, hogy ez a jelentéktelen próféta még arra sem méltatja, hogy illendőség szerint kijöjjön elé, a hatalmas úr elé, és miközben foházkodik istenéhez, végigsimítsa a bőrbetegség által elcsúfított testfelületet, hogy meggyógyuljon?! A megaláztatás eme témazáró dolgozata túl nehéznek bizonyult hősünknek. Ilyenkor jól jönnek az iskolatársak, akik talán előrébb tartanak a tananyagban, és segítséget tudnak nyújtani a felkészülésben. Végül a szolgák alázata segít a nagy hadvezérnek, hogy a következő osztályba léphessen.

A megtisztulás iskolája

Túl az iskolaút felén elérkezünk az emberi méltóság mélypontjára. A diadalmas arámi vezérnek le kellett ereszkednie a jelentéktelen Izráel földjére, és a királyi udvartól még lejjebb kellett ereszkednie a prófétához, aki még a kötelező tiszteletet sem adta meg neki, annyira semminek nézte. Most pedig még tovább kell ereszkednie a Jordán völgyébe, hogy hétszer is alámerüljön ebbe a pocsolóba, amelynek koszos a vize, és semmit sem ér Damaszkusz gyönyörű és kristálytisza folyóíhoz képest. Igen nehéz iskola a megtisztulásé. Ha valami hatalmas dolgot kellene megtennem egészségem érdekében, azt az áldozatot szívesen meghoznám – de hogy épp egy ennyire hétköznapi tett vezetne a gyógyuláshoz? Fürödtem már eleget, ha ez elég lenne a bőröm megújulásához, már rég egészséges lennék! Efféléket gondolhatt Naamán. Úgy járt az esze, ahogyan sokszor mi is gondolkodunk – és emiatt Isten mennyi és mennyi ajándékától elesünk! Hajszálon múltott, hogy Naamán bőrének gyógyulása is elmaradjon, és így lelkének gyógyulása se történjen meg. Előbb testének kellett megtisztulnia, hogy így alázata is fürdőben részesülhessen, általa pedig lelke is megújuljon.

A hitvallás iskolája

A rostán minduntalan kipotyognak a tananyagot elsajátítani képtelenek. Négyosztályos eleminkben a végzős osztályba ismét csak töredék jut be. Tíz negyedikbe lépő Naamán közül is csak egyetlen szerzi meg a bizonyítványt, ahogyan a tíz leprás közül egyetlen félpogány samáriai jut el az Úr által munkált iskolai végzettséghez. Nem elég ugyanis elérni az áhított célt! Nem elég meggyógyulni. Elizeus nem azért üzent a királynak, hogy küldje csak hozzá vendégét, hogy teljesítse óhaját! Azért tette, hogy végre ez a pogány „nagy ember” megtudja, hogy van próféta Izráelben. Ha pedig van próféta, aki Arám összes varázslójánál, papjánál többet tud tenni betegsége ellen, akkor az Úr hatalmasabb valamennyinél a pogány istenek közül. Ezt egy megtisztult lélek képtelen magába fojtani! Vissza kell térnie, és nyilvános vallástételben kell elmondania, hogy sehol máshol nincs Isten, csak Izráelben. Urunk azért járhatja velünk életünk sokféle nyomorúsága által iskoláját, hogy miután megmártóztunk az alázat fürdőjében és megtisztultunk a Mindenható ereje által, eljussunk arra a felismerésre, hogy senki másé nem lehet a dicsőség, csakis Istené. (Ne féljünk attól se, hogy tiszteletünket azáltal is kifejezzük, hogy megnyitjuk pénztárcánkat előtte.) E felismeréssel tarsolyunkban forduljunk hát meg, térjünk haza a körülöttünk élők közé, és mondjuk el mindenkinek, hogy az Úr az egyetlen Isten, aki Fia által megtisztított a bűn minden gőgös poklosságától!

Szakács Tamás

.....

Tallózó

„Elizeus, ki különben oly alázatos és leereszkedő (...) értésére akarta adni, mily kevés becse van az emberi nagyságnak a szentek szemei előtt.” (*Káldi Biblia jegyzetei. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„A szolgák által tanulja meg Naamán, hogy az engedelmesség kis lépését mindig tőlünk várja az Úr. A nagy dolgot: a gyógyítást és szabadítást ő maga végzi el. (...) A meggyógyult Naamán alázatos és hálás ember lett. Visszament megköszönni Elizeusnak a segítséget és dicsőséget adni Istennek (...).” (*Jubileumi kommentár. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„Elizeus idejében mindenesetre egyetlen leprás sem gyógyult meg Izráelben (...) A gyógyulásnak nem a Jordán vize volt a záloga, hanem az Isten prófétájától származó ígéletbe vetett engedelmes hit.” (*A Biblia ismerete kommentársorozat. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány*)

„(...) Urunk (...), aki megtisztította a leprást, és így cselekedve magát Jahveként jelentette ki. (...) Amikor őhozzá jött a leprás, nem az történt, mint a királynál, hogy »Isten vagyok-e, hogy meggyógyítsak egy embert a leprából?«, sem az, ami a prófétánál, hogy »Menj, fürödj meg a Jordánban és megtisztulsz«. Nem; ő azonnal Istenként és ha-

talmában jelenti ki magát. »Akarom, tisztulj meg.« (...) Megvetette azt a gyógymódot, amelyet a kegyelem biztosított, mert az a porig alázta és megfosztotta minden büszkeségtől. A bűnösnek pont erre van szüksége. (...) Most megáll Isten embere előtt, már nem a gögös, önmagában bízó Naamán, hanem egy alázatos hívő. Ajkaival vallást tesz az Úrról.» (Arno C. Gaebel: *Ószövetségi kommentár*. Evangéliumi Kiadó)

„Naamán győzelmeit Izrael Istenének tulajdonítják; kezdetektől fogva kiemelkedik Jahve mindent magában foglaló uralma. (...) Naamán (...) téves elképélése, hogy hogyan kellene egy prófétának működnie, majdnem megsemmisíti a gyógyulását.» (Jeromos *Bibliakommentár*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat)

„Naamán (...) kiváló képességű ember volt. Népe úgy tisztelte, mint szabadítóját. Aki pedig Isten népének vizsgáló tekintetével nézte a tetteit, felfedezhetett nála valami többletet, amit csak úgy magyarázhatott, hogy Jahve cselekedett általa.» (Szabó Andor: *Lábam előtt mécses a Te igéd*. Kálvin Kiadó)

.....

Illusztráció

GONDOLATOK

(Értsétek és lássátok meg, hogy csak ürügyet keres ellem!)

„Politikában az őszinteség mindig bonyolult és alattomos mesterkedésnek, körmönfont ravaszságnak látszik.»

(Jules Renard)

(Naamán elment lovaival és kocsijával, és megállt Elizeus házában a bejáratánál.)

„Ha nem keresi az Istent, az ember sokkal nagyobb kárt okozhat önmagának, mint összes ellensége okozhat neki.»

(Kempis Tamás)

(Hát nem többet érnek-e Damaszkusz folyói, Abáná és Parpar, Izrael minden vizénél?)

„Nem rajtunk múlik, hogy hiszünk-e Istenben, csupán az áll rajtunk, hogy ne szeressünk hamis isteneket.»

(Simone Weil)

„Amióta megcsappant a hívők száma, és elvesztettük a túlvilági lét vigaszát, tehetetlenül és tájékozatlanul gondolunk arra, amit nem védhetünk ki, mint valami ismeretlen borzalomra.»

(Örkény István)

(van próféta Izraelben...)

„Aki Istent szolgálja az ő akarata szerint, annak Isten válaszolni fog, és meghallgatja szavát.

Aki viszont Istent szolgálja, de a saját feje szerint, Isten ugyan annak is válaszolni fog, de a saját akarata szerint.»

(Johannes Tauler)

VERS

(Lement tehát, és megmérítkezett hétszer a Jordánban az Isten emberének a kívánsága szerint.)

Zelk Zoltán: *Mert így igaz*

Barátaim azt hiszik, hogy fekszem,
nem tudják, már járnai tanulok
megadóan, Isten oldalán.

Oscar Wilde: *A Szfinksz* (részlet)

Hát nincs fehérebb nálam, oly leprás, mint én és abban a pusztában Pharthar s Abana kiszáradt és rám szomjazol? El innen, titkos, ronda Rém! El hát, förtelmes fenevad!

...

Csalárd Szfinksz! Már a Styx fereszt, látom révészét

Charonát,

ki pénzért visz az áron át, legyen enyém a szent kereszt,
és sápadt terhe, ki a sír szélén egy lelket sem felejt,
minden emberre könnyet ejt s mindenkiért hiába sír.

(Kosztolányi Dezső fordítása)

VÍZKERESZT ÜNNEPE UTÁN 4. VASÁRNAP

• *Ézs 51,9–16*

A perikopa nem szerepel az 1986-os Agenda ótestamentumi textusai között, sem a vízkereszt ünnepe utáni 4. vasárnapon, sem más vasárnapokon nem található az *Evangélikus istentisztelet – Liturgikus könyv* perikopái között sem.

A német *Gottesdienstbuch* ótestamentumi olvasmányként rendeli erre a vasárnapra Ézs 51,9–16-ot, evangéliumként pedig a tenger lecsendesítésének a történetét rendeli Mk 4,35–41-ből, amely mintha radikalizálná az ógyházi evangéliumot (Mt 8,23–27) azzal, hogy Jézust „vánkoston” altatja, a tanítványokat pedig nem a „kicsiny hit”, hanem a „semmi hit” miatt feddi. A *Gottesdienstbuch* epistolája (2Kor 1,8–11) a gyülekezetet a szenvedés és a vigasztalás részeseiként szólítja meg, ahol a szenvedés már-már a halálraszántságot idézi fel, és olyan reménységet, amely a halottakat feltámasztó Istenre hagyatkozik. A vesztély elmúltával a reménység erősödik: aki megszabadított, ezután is szabadító marad.

Azért idézem ilyen hosszán az ótestamentumi textus istentiszteleti beágyazottságát epistola és evangélium láncolatában, mert segítséget várok tőle a textus keresztény értéséhez és a Krisztus-prédikációhoz.

Az 1986-os Agenda a vízkereszt-i időszak általános üzenetét a „Krisztus dicsősége megjelenik a világban” témában, a vasárnap üzenetét pedig „A teremtett világ Ura” tézisben summázza. Valóban, a textus és az evangélium vi-hara utal a természeti erőkre, az ember ellen forduló elemekre, de a „tenger” mindkét esetben gazdagabb jelentésű

a szó szerintinél. Erre világosan utal a *Liturgikus könyv* introitusa (Zsolt 33,6–8.10–11), de a praefatio propria is: Krisztus világosságul jött a világba, és életet hozott az embernek. Az élet pedig több, mint a fizikai veszélyeztetettségtől való védettség. Mindezzel arra szeretnék utalni, hogy bármennyire is a textus az igehirdetés forrása, az mégsem szigetelhető el az istentisztelet egészétől, hiszen annak az elemei együtt segítik az igehirdetést.

Ami a perikópát magát illeti, világosan két részre tagolódik, de a legszorosabban egybetartozik a 9–11. vers és a 12–16. vers két szakasza, Isten „ébresztése” és Isten népének „felrázása”, amit olyan erőteljesen foglal össze a 17. vers, hogy szinte sajnálni lehet, hogy kívül reked a perikópán. Az igehirdetésben azonban semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül.

Bizonyára nem okoz különösebb gondot a 9. vers erőteljesen emberszabású képe: Isten alszik, keze erőtlenül csüng le a fekvőhelyről. Valaki kétségbeesetten szalad oda, hogy felrázza a gondtalanul és gondatlanul pihenőt, valósággal megrázza, felébressze és munkára készítse. Az ógyházi evangélium elbeszélése pontosan fedi az „Isten ébresztése” képet. Két dolgot nem szabad elfelejteni: először is, hogy mi csak ember módra tudunk Istenről beszélni, félelmeinket is csak ember módra tudjuk kifejezni, másodsor pedig azt, hogy az Isten „tagjai”, akár szemérről, kezéről, lábáról vagy akár szívérről van is szó, mindig őt magát jelentik, Isten „teljességét”, ebben már feltűnhet Jézus Krisztus alakja, akiben Isten teljessége lakozott és jelent meg közöttünk.

Jól kell értenünk az „Isten ébresztése” képet. Emlékezzünk, ahogyan Illés próféta vitriolos gúnnyal beszél a Baal-papok „istenéről”, aki talán azért nem jelentkezik, mert *talán elmélkedik, vagy félrement, vagy úton van, vagy talán alszik* (1Kir 18,27). Istennek azonban az a jellemzője, hogy nem alszik, de még csak nem is szunnyad. Talpon van, hogy népe segítségére siessen. Így Isten „ébresztése” tulajdonképpen nem Isten „alvására”, hanem Isten népe bizalmának a felébresztésére szolgál.

Isten éber, szabadító hatalmának mindig az Egyiptomból való szabadítás a paradigmája. De nem a nosztalgizáló emlékezés paradigmája: Isten mindig olyan erős, mint akkor volt, és népe ezért reménykedhet benne, mert minden erejét beveti népéért. Az egész zsoltáros könyvben számtalanszor előkerül ez a paradigma mint a konkrét nyomorúságból való szabadulás reménységének fogódzója. Tulajdonképpen Isten népe mindig magának „mondja fel” ezt a történetet, hogy szabaduljon magárahagyatottságának ijesztésétől.

Isten emlékeztethető! Nem sértődik meg, ha emlékeztetik. Hiszen nem az ő feledékenységéről, hanem népe bizalmáról van szó. (Az istentiszteleti rendünkben megjelenő anamnézis pontosan erről beszél!) Ez az ógyházi evangéliumból is világos: Jézus Krisztus először szabadít, és csak azután vonja kérdőre a tanítványait a benne való hit, bizalom felől.

Világos, hogy a próféta azért emlegeti az egyiptomi szabadítást, mert a fogságból való szabadítás reménységét látja benne. A csoda nem egyszerűen ismétlődik, hanem gazdagodik: az öröm is nagyobb lesz, mert Isten nem csupán a természet, hanem a történelem Ura is. Jézus Krisztus szabadítása sem ismétlődik csupán, amikor feltámadása után a viharban már hallott *Ne féljetelek, én vagyok!* köszöntéssel lépett tanítványai közé. Ahogyan a fogságból hazatérők öröme nagyobb lesz a Vörös-tengeren átkelő öröménél, úgy lesz még nagyobb a végleges szabadításnak, Krisztus dicsősége teljes megjelenésének öröme Isten egyházában, a Krisztus-hívók között. Mi csak így érthetjük az „ég újra kifeszítésének” ígértét. Az „újra” a véglegeset jelenti.

Az „ő népe” az egykori és ismétlődő szabadítás valósága és a teljes szabadítás reménysége között nem nosztalgizációból vagy illúziókból él, mivel a Zsidókhöz írt levél szerint nem szégyell bennünket testvéreinek nevezni, akiket már itt részesít a teljes szabadítás, a szabadító Krisztus dicsőségében való részesülés előizéből. Emberfélelemtől szabadít, saját bűnből oldoz, igével és „kenyérrel” táplál, áldásra emelt keze „árnyékában” vagyunk életünkben és halálunkban. Erre a reménységre ébreszti Krisztusban Isten az ő népét.

Ébresztő, de kinek? (Vázlat)

1. Nekünk szól az ébresztő, mert ő nem aludt el, hanem bennünk hígul a bizalom iránta. *Miért nincs hitetek?*
2. Isten emlékeztetéssel ébreszt. A tetteire emlékeztet. Amit Jézus Krisztusban tett, nagyobb az egyiptomi csodáknál.
3. Jézus Krisztus szabadítása egyszer s mindenkorra történt, azaz ma is érvényes. Evangéliuma és szentségei ma érvényesítik az egykorit. Szabadságának dicsősége közöttünk ragyog.
4. Arra szabadít fel, hogy behúzódjunk a háta mögé, és a vállán át nézzünk arra, ami még előttünk áll. (A chartres-i Notre-Dame kapujának bélietén egy tanítvány Krisztus vállán át figyel előre, hogy egy másik szoborcsoportnál bizalommal hajtja fejét Krisztus kezére.)

Fehér Károly

.

Tallózó

„A teremtéstörténet eseményeit azért emlegeti, hogy Istent a jelen nyomorúságai közt is segítsére bírja. (...) A vigasztaló tartalmú üzenet mögött felismerhető Isten dorgáló szava, perlekedése népével. Hiszen a nép emberektől félt, akik olyanok, mint a fű (40,6–8). Ez bűn Istennel szemben, »elfeledkezés« Istenről!” (*Jubileumi kommentár. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„Babilontól Föníciáig ismerték a teremtésmítoszokat. A

különbféle eredetű ósszörnyek (Rahab, tengeri szörny, ten-
ger, nagy mélység vö. 1Móz 1,2) itt már mind az Úr kezé-
ben vannak. Elbánt velük; s máris üdvtörténetbe hajlik át,
ami mitikus volt. (...) Az Úr ébresztése tehát kishitűség.
(...) Helyzetüket, mindennapos szorongásaikat ismeri jól
és beleszövi ígéreteibe. Halandó embertől félsz, nap mint
nap rettegsz, mert perzsel az elnyomó haragja? Féligazság,
ha csak velük számolsz. (...) A 9. vers a vallás beszéde
volt, a 13. vers Isten önbizonyoságtétele a teremtésről. (...)
Kesergés helyett ígéit adja szájukba. (...) Meghallgat, hogy
közben minden aggodalmunk napfényre jöjjön. Az az iga-
zi fordulat, midőn ő kezd ébresztgetni a dermedtségből!"
(Szabó Andor: *Lábam előtt mécses a Te igéd.* Kálvin Kiadó)
„(...) a hitnek ezt a különleges emberét »szent türelmet-
lenség« feszítette. »Tedd meg most! – kiáltja. – Tedd meg
most!« (9–10). Az egész Biblia egy hasonló kiáltással zá-
rul (Jel 22,20–21). És ez kell, hogy legyen a mi kiáltásunk
is. (...) A 12. versben (...) mintha a 40,1 (...) visszhang-
ját hallanánk. (...) Olyan ez, mintha az 51,11-ben elért te-
tőpont után visszatekerték volna a szalagot, és újra az
előző tétel nyitó akkordjait hallanánk. (...) Ézsaiás kiáltá-
sára (»Ébredj, ébredj,... ó, Úrnak karja!« – 51,9) ez a fel-
hívás a válasz: *Ébredj már, ébredj már, kelj föl, Jeruzsá-
lem... Ébredj, ébredj, Sion!* (...) Isten a neki adott felhívást
visszafordítja az emberek felé, ahogy a játékos visszadob-
ja a labdát. Nem az Úrnak kell felébrednie, hanem népé-
nek!" (Barry Webb: *Ézsaiás könyve.* Harmat)

.....

Illusztráció

GONDOLATOK

*(Miért rettegsz szüntelen, mindennap az elnyomó izzó ha-
ragjától...)*

„...nem szabad eltompulni, nem szabad elfelejteni mindazt
a rosszat, amit velünk tetek. De hogy a sok szörnyűség kö-
zött a legjobbat is elfelejti az ember, az a legrosszabb.”

(Anna Seghers: *A hetedik kereszt*)

(Miért félsz halandó embertől..., aki a fű sorsára jut?)

„...ha a bűnre nem jön láthatóan bűnhődés a nemzetek
körében, akkor az sem tartható valószínűnek, hogy a he-
lyes útról letért nép felismerje tévelygését, és sietve vissza-
térjen a lelki megtisztulás, a belső átalakulás útjára.

(Szekfű Gyula)

(elfelejtetted alkotódat, az Urat...)

„Végzetes dolog, hogy az emberek nem ismerik Istent; még
végzetesebb, hogy istennek tartják azt, ami nem Isten.”

(Lactantius)

(elfelejtetted alkotódat, az Urat...)

„A régi idők igazi vallása helyére az »emberi vívmányok«
lapos ábrándja lépett...”

(Oswald Spengler: *Ember és gép*)

(kezem árnyékával takarlak be...)

„A nagy megpróbáltatások nagy kegyelmeket készítenek
elő.”

(Clairveaux-i Szent Bernát)

(Igéimet adom a szádba...)

„Úgy szeresd az Örökkévalót, a te Istenedet, hogy mások
rajtad keresztül szeretni tanulják.”

(Talmud)

TÖRTÉNET

(öröm koszorúzza fejüket örökre...)

Egy érdeklődő azt akarta megtudni Jalal ad-Din ar-Rumi
szüfitől, hogy érdemes-e a Koránt elolvasni. A szüfi ezt vá-
laszolta neki:

– Inkább azt kérdezd meg magadtól, hogy képes vagy-e
valamit is profitálni belőle.

Egy keresztény misztikus szokta mondogatni a Bibliá-
ról: „Akármilyen hasznos is a menü, evésre teljesen alkal-
matlan.” (Anthony de Mello)

VERS

Kassák Lajos: *Engesztelő bánat* (részlet)

Tán ha nem is élek büntelen
Mint gyermek, ki bolyong árván
Dicsérlek folyvást, mert jól tudom
Míg átjutok cellám határán
Te itt maradsz vélem szüntelen.
Ha fúj a szél és tép a fagy
Szívemben őrizlek, Jézusom
Ki a zord tél virága vagy.

VÍZKERESZT UTÁN UTOLSÓ VASÁRNAP

• 2Móz 3,1–14

Exegetikai megjegyzések

Perikopánk szövege a jahvista (3,1ab.2–4a.5.7–8) és az
elohista (3,1c.4b.6.9–14) hagyomány jellegzetességeit vi-
seli magán. Erre utal a hetedik és a kilencedik vers párhuz-
ama. Úgy tűnik, hogy az elohistából származó idézetek a
jahvista kiegészítésére szolgálnak, mégis tisztán kirajzo-
lódik *a két szöveghagyomány eltérő hangsúlya*, amelynek
tisztázása mind a szöveg értelmezése, mind az igehirdetés
szempontjából alapvető. A gyakorlatias jahvista hagyomá-
ny az égő csipkebokor csodás jelenetére koncentrálnak
(mintegy a Sínai-tradíció aitiológiai mondájaként): a pász-
tor Mózes meglátja a csodát, leveti saruját, s megtudja,
hogy Isten megszabadítja népét az egyiptomi szolgaság-
ból. Az elohista szövegben pedig a transzcendens Isten és
az ember közötti távolságot az isteni kinyilatkoztatás és
Mózes küldetése – az isteni szabadítást megvalósító esz-

köz volta – hidalja át. Jellemző és egyetlen gesztusa az arc tiszteletteljes eltakarása, központi témája az elhívás prófétákra jellemző párbeszédének (megbízgatás, tiltakozás, a tiltakozás elutasítása, a – jövő idejű – jel) bemutatása.

„A *csipkebokor* (pontosabban túskebokor) az egyik leg-szerényebb, legigénytelenebb növény a Közel-Keleten, ez-zel azt hangsúlyozza a Szentírás, hogy nem a látványos külső a fontos, hanem Isten szava, amely szentté és egyedülállóvá teszi ezt a helyet. (...) A zsidó hagyomány úgy véli, a Hóreb hegye, ahol az égő csipkebokorban Isten megjelent, azonos a Szinájjal, ahol később a kinyilatkoztatás (tízparancsolat) elhangzott. A kabbala az összefüggés bizonyítékául a túskebokor (héberül ha'szne) és a Szináj egymással megegyező betű-számösszegére és közös gyökére hívja fel figyelmünket. (...) Az égő, de el nem égő bokor ugyancsak Isten szavát szimbolizálja, amelynek tüze fényességet és melegséget áraszt, de nem bánt, nem éget meg” – írja Raj Tamás *Bibliaiskola* című könyvében.

Isten leszállása – lévén, hogy a mondat a jahvista réteghez tartozik – nem elvont, hanem betű szerinti értelmű: az ígélet földjéhez és a Sínai-hegy környéki Midján vidékéhez képest alacsonyan fekvő, hegyvidéken át megközelíthető egyiptomi területre való érkezést jelent.

A redaktori kiegészítésnek tartott „*tejjel-mézzel folyó föld* – a Tórában gyakori és Jer 32,22-ben is elhangzó – kifejezésével itt találkozunk először. A mediterráneum alapvető tápláléka, sőt orvossága, egyetlen édesítőszere akár a szó szoros értelmében, akár szőlőszirupra és kókusztejre gondolva a terület gazdagságát, áldott voltát fejezi ki. Az ott lakó legeltető népek felsorolása a két előző tagmondatot követően azok tartalmának összefoglalásaként, nyomtatékosításaként a terület nagyságát és kedveltségét jelzi, és nem a honfoglaló háborúk árnyékát veti az ígéletre.

A ??? név értelmezése és fordítása nem egyszerű feladat. Míg a felvilágosodás statikus filozófiai istenképe az örökkévaló „létező” megnevezését látta benne, az írásma-gyarázók ma sokkal inkább a népéhez hű és népéért cselekvő – dinamikus – élő Isten bátorító kinyilatkoztatása-ként értelmezik. A szövegünkben található ??? szó fordításaként a „Vagyok” helyett inkább a (veled/veletek, érted/értetek) „Leszek” megjelölést részesítik előnyben. Mózes, majd Isten népe megismeri az ígéletét beteljesítő hű-séges Isten nevét (pontosabban: szándéka lényegét), amelyben a rabszolgaság fájdalma mögött elrejtőző Istennel való kapcsolat gyökeresen új tartalma nyílik meg számukra. Érdekes, hogy a ??? név változatai Kr. e. 14–13. századi egyiptomi iratokban is fellelhetők („Jhw beduin népe”) a Sínai-félsziget területéhez kapcsolódóan, de jelentése (hogy egy isten vagy egy – szent? – hegy neve-e) nem egyértelmű. Elképzelhető tehát, hogy a nevet a vidék beduin pásztoraitól – esetleg kereskedőitől – tanulhatta s azonosította Istennel Mózes vagy még inkább a zsidó nép. A zsidó misztika a tetragrammban még egy utalást lát: jod (= a mennybéli isten) hé (= jelen van), váv (= a világban) hé (= jelen van). Raj Tamás kiemeli még, hogy a „három

betű megfelel az emberiség legősibb három magánhangzó-jának: a jod ugyanis általában az i, a hé az á és a váv az ó hangot jelöli” (vö.: ióta, alfa, ómega).

A perikopa üzenete

Igénk egy *teofánia* elbeszélése, jóllehet maga az Úr nem jelenik meg benne szemmel láthatólag. A tűz, a hang, a kinyilatkoztatást kapó személy viselkedése és a helyszín alapján feltűnő a hasonlóság 2Móz 19 és 1Kir 19 elbeszéléseivel. *A rejtőzködő Isten kinyilatkoztatásának* különös hangsúlya és aktualitása az egykori és mai „Sitz im Leben” megértésére, összevetésére sürget. A teofániák sorából e vasárnapon Krisztus megdicsőülésének története emelkedik ki, s kapcsolódik rokon vonásokkal Mózes történetéhez.

Isten jelenléte szavában az ige hallgatására hív és bátorít

„Transfiguratio” – a megdicsőült Krisztus – vasárnapján a csipkebokor szimbóluma is Jézus Krisztust, a testté lett Igét, ösvényünket, a világ Világosságát, Szabadítónkat, az ígélet beteljesítőjét prédikálja. Mózes küldetése egyrészt Krisztus értünk vállalt útjára mutat, a választott nép útja pedig a mennyei haza felé vándorló egyház képét hívja elő. Mózes elhívása ugyanakkor saját elhívásunkkal, Mózes népe körében végzendő küldetése saját – Jézus Krisztustól kapott – küldetésünkkel, misszióunkkal is szembesít. A nép története s az üdvtörténet egy pontjában sűrűsödik jelen, múlt és jövő, és így szólal meg magunk és gyülekezetünk számára. A „hol van és kicsoda az Isten?” égető kérdésére a „Vagyok/Leszek” mint az „élet ígéje” felel 1Jn 1,1 értelmében.

A nagy összefüggésekben sajátos értelmet nyernek a történet egyes mozzanata: Mózes vonakodása, a nehézségtől való félelem és az ezt legyőző isteni válasz; a név kérdésében az Isten rabul ejtésének vágya, s a szuverén Isten válaszában a titok s a remény, a bizodalmas hit lehetőségének ajándéka. A „mysterium tremendum et fascinans” jelenlétében a hétköznapi és rituális gesztusok (közeledés, saru leoldása, arc eltakarása) a természetes emberi reakciók járulékos, ugyanakkor plasztikus volta, valamint Mózes élete (előélete: bűne, menekülése; Isten elhívása és a küldetés feszültsége) a történet tartalmának pontosabb megértését segítik.

Az ige hirdetés gondolatmenete

Isten hallgatása – Isten elrejtőzik

„Megláttam népem nyomorúságát, meghallottam kiáltásukat (...), mert ismerem fájdalmukat.”

Isten mai népe is – hívők és nem hívők egyaránt – küzd az élet nyomorúságával. Lehet felszínesen negligálni a szív mélyén újra és újra megszólaló istenkérdést („Miért engedi...?” „Van-e Isten, ha hallgat, ha nem cselekszik?” „Kicsoda az Isten?”), de az újra és újra előtör, s válaszra vár. (Pótszerek, pótlékok mint emberi válaszkísérletek kudarca.)

Isten ígérete – Isten velünk vándorol
„Vagyok, aki vagyok.”

Mindennek megvan a maga ideje. A kérdéssel való küzdelemnek s a válaszadásra való képtelenségünk belátásának, amint Isten megszólalásának, megnyilatkozásának, sőt kinyilatkoztatásának is. Megvan a megfelelő módja annak is, hogy ne égessen a tűz, hogy emberi lehetőségeink közt érthető legyen a tartalom, a titok számunkra lét-szükségletű szeletének közlése. Ezért mindig aktuális módon, előre kiszámíthatatlanul, de adott helyzetben bizonyosan megmutatja Isten, hogy velünk van. „Létbátorságot”, a bizodalmas hit erejét adja ez az ígélet.

Krisztus titka – Isten értünk cselekszik
„Le is szállok, hogy kimentsem őket...”

Krisztusban emberi olvasatát kapjuk Isten titkának. Krisztus személyének „metafizikája” titok, de cselekvése, értünk végigélt élete, értünk elszenvedett halála és feltámasztásának pecsétje Isten áldozatos szeretetét ismerteti meg velünk. Az Ige élet és világosság számunkra is!

Küldetésünk – Isten megmutatja életünk értelmét és célját
„...kivezeted a népet Egyiptomból, ennél a hegynél fogjátok tisztelni Istent...”

Istenkérdésünk mélyén életünk jelenének (boldogságkeresés) és jövőjének (életünk célja), tehát életünk értelmének kérdése lüktet. Erre keressük a választ, s ha Isten ígéje erre ad választ, akkor lesz számunkra valóban táplálék, akkor van értelme a Biblia olvasásának, minden teológiának, igehirdetésnek, istentiszteletnek. Krisztus az élet Igéje, a világ Világossága, de hogyan tapasztalható ez meg? Amiként Isten sem egyszerűen létezik, hanem cselekszik, nem érthető meg elvont vallásos filozofálással, de megtapasztalható a számunkra rendelt küldetésben, a cselekvés számunkra nyitva álló lehetőségeiben. Mivel lényege a másikért cselekvő szeretet, csak ebben tapasztalható meg titka is. Amiként Mózeset küldi, úgy küld minket is a hétköznapi útjaira s közösségeibe, és ígéri vele való közösségünk ünnepeit s végső beteljesedését.

Balogné Vincze Katalin

Tallózó

„A Biblián kívül Jahó és Jah formában is előfordul. Mind-egyik szónak a töve valószínűleg a »lenni« ige régi alakja. Nemcsak az elvont létezését jelzi, hanem a jelenlétet és

hatékonyságot is.” (*A Szent István Társulati Biblia jegyzetei. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„legeltette... juhait. Isten soha sem bíz valakire magasrendű hivatást, ha nem tette előbb próbára kicsiny dolgokban, mondják bölcseink. (...) Mózes alázatossága itt tehát nincs helyén; és ha megmarad mellette, isteni megrovásban részesül.” (*Hertz Biblia jegyzetei. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„Meglepő látvány volt, hogy a tűz egyáltalán nem perzselte meg azt a bokrot, amelynek a közepében lobogott. A csodás jelenséget természetrajzilag aligha lehet megmagyarázni.” (*Jubileumi kommentár. BibliaTéka CD-ROM. Arcanum Digitéka Kft.*)

„A tejjel... folyó föld (...) Kánaán ideális hely volt kecskék és tehének tartására. (...) A méz említése azt jelentette, hogy bőven volt dolguk a méheknek. (...) Isten a népnek két dolgot ígért (szabadulást Egyiptomból és bemene-telt az új földre), csupán az első feladattal bízta meg Mózeset. (...) A szabadítás célja az volt, hogy Izráel »tisztelhesse az Istent«. (...) A »tisztel« vagy »imád« héberül ugyanaz a szó, mint a »rabszolgaként szolgál« (’ábad). (...) Miután Izráel rabszolgaként szolgált az egyiptomiakat, most az Urat fogja szolgálni és alattvalójaként imádni.” (*A Biblia ismerete kommentársorozat. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány*)

„Mózes pásztor lett, pedig ezt a foglalkozást az egyiptomiak megvetették (1Móz 46,34). Ez része volt Isten nevelésének, amely által ő »igen szelíd volt« (...) Pásztorként Krisztus előképe.” (Arno C. Gaebelein: *Ószövetségi kommentár. Evangéliumi Kiadó*)

„Ha a Szentírásban az Isten által felvett különböző neveket felkeressük, akkor azt találjuk, hogy e nevek mindenkor szoros kapcsolatban álltak azok szükségleteivel, akikkel Isten összeköttetésbe lépett. (...) Amikor azonban ezt a címet veszi fel: »Vagyok«, akkor ez az összes többi magában foglalja. (...) A »Vagyok« név a »körülmetéltetlen fül« számára érthetetlen (vö. Jer 6,10), és a hitetlen szív sem találhat benne isteni valóságot.” (C. H. MacKintosh: *Elmélkedések Mózes 1–5. könyvéről. Evangéliumi Kiadó*)

.....

Illusztráció

GONDOLAT

(ismerem fájaldalmukat...)

„Éli, éli, lamá sabaktáni!”

(Krisztus hét szava a kereszten)

(ismerem fájaldalmukat...)

„Isten, mint teremtő élet, magában foglalja a végeket, és azal együtt a nemlétet is, bár a nemlétet örökké legyőzte... Ilyen értelemben beszélhetünk arról, hogy az isteni élet részesedik a teremtményi élet negativitásaiban...”

(Paul Tillich)

(De Isten azt mondta: Bizony, én veled leszek...)

„Hadd mondok ki, hogy az igazi forradalmárt a szeretet nagy érzése vezérli.”

(Che Guevara)

TÖRTÉNET

(„Oldd le sarudat”: a „szent” élményének elvesztése – saját kultúránkban)

Úgy 5-6 éve történt az őrimagyaródsi ifjúsági táborunkban. Szombaton, nem sokkal a záró istentisztelet előtt érkezett meg a faluba feleségemmel Cyrill Cornelius indiai püspök. Együtt voltak ösztöndíjasok Amerikában, innen az ismeretség; akkor éppen Budapesten járt egy nemzetközi konferencián, onnan szökött meg az Őrségbe.

Mivel az utolsó alkalom úrvacsorás istentisztelet volt, megkértem, vegyen részt a szentség kiszolgáltatásában. Örömmel vette.

A gyónás után jeleztem, jöjjön az oltárhoz. Azóta sem felejttem el azt, ahogyan ezt tette. A magyaródsi oltártér dobogószerűen magasított, korlát nélküli. Az indiai püspök,

mielőtt fellépett volna oda, egy pillanatra megállt, és a világ legtermészetesebb mozdulatával kilépett a cipőjéből. Zoknijában álldogált a szentélyben, így osztotta az ostyát.

Nagyon irigyeltem akkor azért az ösztönös mozdulatért. Amiért az évezredes hindu kultúrában gyökerező lelkisége frissen tartja benne a „Szent” iránti érzéket, míg minket lassan betemet a titokra érzéketlen racionalizmus unalmas pora. (Kovács Imre)

VERS

Szenczi Molnár Albert: 77. zsoltár (részlet)

Az föld megrendőle szörnyen,
Utad lőn az nagy tengeren,
Általmenél az vízen,
Lábad nyoma még sincsen.
Az te szerelmes népedet,
Mint egy nyájjat vezérletted,
Kihozád hatalmaddal,
Mózes és Áron által.

Pályázati kiírás

A Déli Evangélikus Egyházkerület Közgyűlése pályázatot hirdet alternatív istentiszteleti formák építőköveinek a megfogalmazására.

Szeretnénk olyan gondolatokat, konkrét megfogalmazásokat, megoldásokat találni, amelyek az istentisztelet hagyományos elemeinek megőrzése mellett segítenek abban, hogy lefordítsuk, érthetővé tegyük az istentisztelet eseményét a mai ember számára.

A pályázatok tartsák szem előtt a hídépítés, a lépcsőfokok kialakításának fontosságát a hétköznapi valósága és az istentiszteleten megvalósuló nagy találkozás különböző szintjei között.

A beérkező pályaműveket szakértők bírálják el.

A pályázat nyitott. A jelíges pályaműveket két gépelt példányban és elektronikus formában a Déli Evangélikus Egyházkerület Püspöki Hivatalához kell beküldeni (1088 Budapest, Puskin u. 12., south.district@lutheran.hu)

A pályázatok beérkezési határideje: 2006. március 31.

Eredményhirdetés az egyházkerületi gyülekezetvezetői konferencián, 2006. április 28-án.

Az első díj nettó 100 ezer, a második nettó 60 ezer, a harmadik nettó 40 ezer Ft.

A legjobb pályaművek kiadásra kerülhetnek.